
ДОСЛІДЖЕННЯ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ

В.С. Генік

СВЯТО КУПАЛА В ІСТОРИЧНІЙ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Свято Купала, не зважаючи на сучасне християнське забарвлення, своїми витоками сягає у дохристиянську епоху. Тому метою даного дослідження є висвітлення дохристиянських вірувань слов'ян у світлі купальської обрядовості. При цьому передбачається вирішення таких завдань: визначити ступінь розробки теми в історіографії; з'ясувати суть дохристиянського свята Купала; встановити значення дохристиянської купальської обрядовості; прослідкувати на підставі аналізу купальського ритуалу генезу дохристиянських вірувань слов'ян, а також довести, що свято Купала в давнину посвячувалося єдиному божеству й наділялося сонячною семантикою. Це дозволить розширити уявлення про дохристиянські вірування наших предків, дасть змогу чіткіше структурувати їх і сприятиме розробці більш точної їх періодизації.

У християнські часи Купальське свято календарно злилося із святом Івана Хрестителя та урочисто відзначалося в ніч на 24 червня (за старим стилем). Згадки про такі святкування знаходимо ще в давньоруських писемних пам'ятках. Зокрема, в Іпатському списку під 1262 роком збереглася сентенція *“Накануне Івана дня, на самая Купалья...”* [13, с.293]; втім, під назвою русалій (що передували йому й з якими, певно, відбулося часткове злиття в християнську епоху) воно фігурує ще раніше. Християнська обрядовість протягом століть запекло боролася з купальськими ритуалами, проте викоренити їх так і не змогла. Засвідчують це пристрасні послання священнослужителів до віруючих чи скарги на них, урядові заборони, а також численні згадки у літописах, що хронологічно охоплюють проміжок часу від XVI до XVIII ст. (*“Послання ігумена Єлеазарового монастиря Памфіла...”* (1505), *“Стоглав”*, питання 24 (1551), *“Житіє Володимира”* (XVI ст.), послання І.Вишенського (XVII ст.), універсал гетьмана Скоропадського (1719), скарга священників білгородської єпархії Й.Горленка (1750) та м.Охтирки М.Зеньковського (1769), розпорядження малоросійського генерального суду (1769) тощо [13, с.296, 297, 298; 3, с.542-543; 17, с.3; 36, с.101; 25, с.557-558]). Чимало згадок про святкування Купала стосуються й XIX – початку XX ст. [26, с.380-381; 10, с.300; 7, с.410-418; 35, с.99-100; 18, с.169; 14, с.78].

Суть купальських містерій намагалися пояснити неодноразово, й напружовань з цього приводу чимало. Ще І.Гізель у *“Синописі”* (1674),

‘рунтууючись на свідченні “Житія Володимира”, вважав, що “Идолъ Купало, его же бога плодовъ земныхъ быти мняху и ему прелестью бьсовскою омраченіи благодареніе и жертву въ началъ жнивъ приношаху” [7, с.410].

Очевидно, тим самим джерелом користувався й автор Густинського літопису, котрий зазначав, що “Купало бѣше богъ обилія, якоже у Еллінъ Церезъ, ему же безумный за обиліе благодареніе приношаху в то время, егда імяша настати жатва” [13, с.297-298].

Указані припущення беззастережно були прийняті М.М.Карамзінін [15, с.81]. Утім, уже з середини ХІХ ст. у науці утвердилася думка, що загальноєвропейське свято Іванового дня в язичницькі часи посвячувалося сонцю, адже святкували його в день літнього сонцестояння [34, с.418]. Зокрема, ототожнюючи Купало з сонячним святом, професор Ф.І.Буслаєв зробив спробу розшифрувати дану назву. Корінь “куп” він суміщав із поняттями коренів “яр” і “буй”, зазначаючи, що, по-перше, “куп” має значення білого, ярого, а також буйного (в значенні розкішно виростаючого: купавий – білий, купава – біла квітка й т.д.), і, по-друге, “ярый” і “буйний” вміщують у собі поняття кипучого, неприборкуваного, скаженого, роздратованого; характерно, що “сир” у санскриті має значення “яритися”, “злитися”, але водночас і “виблискувати” [6, с.10, 160]. На підставі цих вибудов О.М.Афанасьєв вбачав у іменах Купало та Ярило одне й те ж запліднююче божество літа, аргументуючи це тим, що в Ярославській, Тверській і Рязанській губерніях ще на початку ХІХ ст. свято Купала називали Ярилом. Також він звертав увагу на те, що купальські запалені колеса та багаття – символи сонця, “емблеми небесного вогню Дажбога” [4, с.164, 191, 455, 456].

Інший дослідник, С.М.Соловйов, припускав, що Купало відноситься до трьох стихійних божеств-Сварожичів – сонця, вогню та води, однак можна відносити його й до самого сонця, яке в цей день досягає найвищої сили, освячуючи всю природу; багаття й перескакування через вогонь учений трактує як жертвоприношення й очищення; звертається увага, що для слов’ян та інших народів характерна спільна купальська жертва – спалення білого півня (як відомо, птаха, посвяченого сонцю) [30, с.111-112].

Науковець О.Ф.Міллер ототожнював Купала з німецьким сонячним божеством Бальдуром, також пов’язаним з Івановою ніччю, тоді як Г.Фамінцин порівнював із Купалом слов’янських Ярила, Ладу, проводячи паралель із давньоіталійськими богами Picus, Faunus та Liber [16, с.462; 32, с.421].

Утім, деякі дослідники висловлювали сумнів щодо сакрального змісту купальських містерій. Так, О.М.Веселовський, не відкидаючи цілком міфологічного елемента купальської обрядовості, схильний був вважати, що в основі своєї свято Купала було в давнину общинно-родовим і знаменувалося шлюбами й прийняттям до роду. А М.І.Костомаров взагалі не визнавав язичницьких коренів свята Купала, припускаючи, що слово “Купало” є заміною слова “Хреститель”, бо, мовляв, Іван Хреститель охрещував, купаючи. Подібно до нього заперечував давнє божественне походження Купала й М.Ф.Сумцов, аргументуючи це тим, що його ім’я зустрічається лише в українців та білорусів [16, с.480; 32, с.421, 425] (у наш час до подібної точки зору схилявся С.А.Токарев [37, с.207]). О.Брюкнер, визнаючи за днем Купала язичницьку сутність, не визнавав, однак, жодного божественного персонажа з таким іменем, а назву свята виводив з обрядового купання [40, с.310].

На думку М.С.Грушевського, Купала слід пов’язувати з античним вмираючо-воскресаючим Адонісом; із смертю Купала вчений схильний також ототожнювати обряд похорону Коструба на великоднім тижні, з яким пов’язували заворожування зерна, та аналогічного російського Костроми; вказані образи дослідник пов’язував з уособленнями згасання літнього життя [8, с.338, 339; 9, с.198].

І.Нечуй-Левицький вважав, ніби Купало – це свято на честь богині Сонце й богині Хмари, німфи дощу; емблемою сонця чи блискавки він мислив цвіт папороті, яка в хорватів зветься перуновим цвітом, а у хорутан – сонцем [23, с.34, 36].

Вбачали в купальських ритуалах відгомони матріархального культу й інші дослідники. Так, С.Маланюк трактував його певною модифікацією давнього культу Великої матері – Кібели [29, с.24]. Радянські вчені продовжили розглядувану проблематику. Б.О.Рибakov, зважаючи на польську й чеську назви Купала – Собутка (від “со-бытие”), припускав, що це загальнослов’янське свято етимологічно пов’язане з коренем “куп”, що утворює ряд слів для позначення сукупності людей: “вкупі”, “купножитіє” і т.п. [28, с.294]. Власне ж Купалою як міфологічним персонажем науковець називає богиню Мокош, котру зображали стовпом, обвитим соломою, який запалювався в купальську ніч. Зі святом Купала він пов’язує також жіночі зображення з опущеними руками на вишивках, де “Мокош ніби вказує на землю, яка вже виростила рослини”. Проте одночасно дослідник вбачає в купальській обрядовості й чоловіче запліднююче начало в поєднанні з жіночим-народжуючим (похорон Івана (Ярила) та Костроми (Купали); розшифровуючи ім’я “Кострома” як “Матір колосся”, науковець припускає,

що, як і Купала, то було не божество (про таких богинь уявлення не було), а заміна людської жертви, що приносилася в дяку богу підводно-підземного світу Ящеру, котрий опікувався врожаєм (Аїду, Посейдону) [27, с. 126, 128, 154]. Я.С.Боровський висловив здогад, наче свято Купала присвячене богині Купалі, яку представляло дерево (верба), й одночасно Купало – бог літнього сонцестояння та земних плодів (Ярило) [5, с.8, 20, 24]. Зазначимо, що в даних гіпотезах логіку прослідкувати доволі складно: незрозуміло, чи вчені вважали Купала двостатевим персонажем, чи змішували обидва образи.

Побутують також версії, згідно з якими Купало не є святом якогось певного божества. М.Москаленко зазначає, що в основі купальського обряду лежав ритуал очищення двох близнят – брата й сестри – вогнем і водою. Пов’язуючи Мар’ю купальських пісень з уособленням смерті й води – Марою, а Івана – з прототипом, пов’язаним із життям і вогнем, дослідник на основі паралелізму їх обрядового знищення (спалення Марени й утоплення Івана) вбачає в них більш давню пару Купала-та-Мару (життя-і-смерть) й на цій основі відчитує мотив шлюбного поєдинку вогню й води [21, с.15-16]. Л.Іванникова та Я.Музиченко, втім, воліють вбачати в купальських містеріях не двобій Вогню й Води, а шлюб між ними (чи між Сонцем і Місяцем) [12, с.33; 11, с.108; 22, с.52].

Одна з найновіших точок зору про Купала належить Ю.Шилову, котрий споріднює його з арійським Гопаланом (Крішною) і грецьким Аполлоном (Таргелієм), розшифровуючи ім’я як “Коров’ячий захисник” (Ку-пало=Го-палан, споріднене з “го-пліт”) [39, с.284]. Дана гіпотеза дещо перегукується з версією польського дослідника О.Гейштора, що пояснює Купалу як “опікуна землі” (від ku – “земля” і pala – “оборонець”) [41, с.207].

При уважному аналізі вищенаведених припущень можна переконатися, що жодне з них не дає однозначної відповіді ані на суть купальських святкувань, ані на персонажів, яким вони присвячувалися. Можна погодитися хіба що з загальноприйнятою точкою зору: саме ім’я Купала слід, певно, виводити від поширеного серед слов’ян уявлення, що сонце в Іванів день “купається у воді” [10, с.300; 20, с.66]. На наш погляд, свято Купала могло мати іншу, більш стародавню назву – “Коломія”, котра нині збереглася в Україні хіба що у назвах урочища Коломийщина на Київщині (де, до речі, було виявлено трипільське поселення) [24, с.126] та міста на Івано-Франківщині; певно, колись у тих місцевостях практикувалися щорічні регіональні святкування повороту сонця на зиму. “Коломія” – це буквально позначення сонця-кола, що купається (“миється”) у воді, синонім до слова “Купала”. Дане припущення підтверджують, зокрема, поширені в Галичині співанки, відомі під загальною назвою

“коломийок”. Точка зору про походження їх від назви міста Коломиї не витримує жодної критики. На думку Ю.В.Поповича, так називалися пісні, виконувані людьми, об’єднаними спільною працею, назва ж їх походить від стародавнього позначення колективної праці (пор. лат. *colloso*, серб. “тлака”, укр. “толока” тощо), в основі якого лежить “коло”-круг [26, с.247-248]. Ми ж припускаємо, що коломийками в дохристиянську епоху називалися купальські обрядові пісні, головню присвячені темам кохання та родючості взагалі (пережитки їх – імовірно, сороміцькі коломийки), виконувані, до речі, під час обрядових хороводів навколо вогню чи купальського деревця або опудала.

Що стосується власне свята Купала, то, очевидно, в ньому варто розрізняти елементи кількох релігійних пластів, що нашаровувалися один на другий протягом тисячоліть. У найдавнішу епоху в цей день могло відзначатися свято померлих родичів-берегинь, уособленням яких вважалося обов’язкове деревце. Пізніше, в час формування монотейстичного матріархального культу, акценти змістилися від берегинь-русалок до Богині-Матері – Марени, а в часи патріархату з’явився ще й Ярило-Купало. Цим, зокрема, можна пояснити наявність у різних регіонах то Купала (Івана), то Купайлиці чи Мари-Марени, а то й обох персонажів разом [16, с.460; 7, с.411-418; 33, с.76], а також прослідковану в деяких слов’янських народів головуючу роль дівчат у купальських обрядах (запалювали багаття, обходили поля із смолоскипами тощо) [28, с.317]. Хронологічно вказані нашарування прослідковуються, на наш погляд, за способами знищення деревця чи антропоморфних ляльок: у матріархальні часи померлих ховали в межах господи чи пускали на воду (ламання деревця й зберігання як оберегу чи потоплення його; потоплення опудала Мари), в патріархальний же період їх уже головним чином спалювали (спалення ляльки Купала).

Слід відзначити, що свято Купала наділене стійкою солярною семантикою. Можливо, корені її треба шукати ще в родовому ладі, коли предків пов’язували спочатку з родинним вогнищем, потім із вогнем узагалі й сонцем зокрема. Сліди сонячного культу проступають у звичаях запалення тертям “живого вогню” для багать, очищувального перескакування через вогонь, пускання з гір до води палаючих коліс і т.д. [34, с.418]. Одночасно сонце мислилося не власне божеством, а радше його вогняним уособленням. У цьому контексті вважаємо за потрібне навести цілком вірну, але незаслужено забуту точку зору на розглядуване свято Г.Кониського, висловлену в “Історії Русів”: *“Перед хрещенням же всі слов’яни визнавали єдиного Бога Вседержителя, вважали символом і житлом його сонце, а*

знаряддям гніву – його грім, або перун. Тому і вшановували сонце розпалюванням вогню як його образу, вкидаючи туди початки від всього ростучого, а празник сей називаючи Купалою” [2, с.39].

Дуже цінною для розуміння суті свята Купала є зафіксована в 1963 р. у Галичині купальська співанка-“коломийка” цілком дохристиянського характеру:

*“Гей, око Лада, Леле Ладове,
Гей, око Ладове, ніч пропадає,
Бо око Лада з води виходить,
Ладове свято нам приносить.
Гей, Ладо! А ти, Перуне,
Отче над Ладом, гей, Перуне,
Дай дочекати Ладе Купала.
Гей, Купала! А кум і кума -
У нашу хату. Гей, кум і кумо,
Солод ситити, медок хмелити.
Гей, кум і кумо, щоби і внукам
То пам’ятати, гей кум і кумо!” [1, с.144].*

Даний текст наочно доводить, що, по-перше, сонце мислилося нашими предками лише оком Лада (себто Всесвіту-бога), яке в час Купала – світового свята – виходить із води, по-друге, характеризує Перуна як божество всього суцього й, по-третє, свідчить, що Купала – не міфологічний персонаж, а лише назва свята, похідна від “купання” сонця. Стосовно ж загадкових “кума й куми”, то ми схильні вбачати в цьому образі дволикого ідола, ймовірно, ще архаїчних берегинь, котрому продовжували поклонятися на Купала й приносили жертву медом та ситою. Вочевидь, саме про нього згадував О.Кольберг, описуючи дволику кам’яну бабу з Галицького Покуття, в котрої селяни прохали погоди чи дощу й котру називали “куми” (пізня легенда вбачала в них кума й куму, що за перелюб закаменіли) [33, с.69].

Про вшанування в час купальського свята єдиного язичницького бога світу свідчить також двовірна хорватська купальська пісня, зафіксована в кінці XVIII ст.:

*Lepi Ive terga roze
Tebi, Lado, sweti boze.
Lado! Slusaj nas, Lado!*

*Pewke, Lado, pewomo ti,
Sedca nase wkloniamo ti.
Lado! Shusaj nas, Lado!* [28, с.395].

З Перуном як уособленням громового вогню легко ототожнити також дохристиянське уособлення небесного вогню-сонця – Хорса (вони, до речі, згадуються поряд у літописах, а ще – у написі з Бушського святилища [26, с.439; 31, с.69-70; 19, с.128]). Цілком очевидно, що саме його в патріархальну епоху розуміли під лялькою-ідолом Купала-Ярила-Івана, котру нерідко спалювали на вогнищі, вважаючи дані дії актом освячення полум'я, через яке потім перескакували, очищуючись від усього злого. Про шанування в час купальських містерій Хорса-вогню (літописні варіанти його імені: Хърсь, Хрьсь, Хрьсь, Хърсь, Хорсь тощо [38, с.208]) може свідчити також ще одна давня назва свята Купала: в одному з “Прологів” сонячний поворот названо “кръсь”, “кръсины” (“крес” – вогонь; споріднен. з інд. *hara, haras* – “вогонь” [41, с.138]). Кресом Купала звать також у словенців та сербів. Очевидно, назва червня – “кресник” походить безпосередньо від свята сонцевороту, що припадає на той час [40, с.309; 6, с.84, 139].

Отже, під святом Купала можна вбачати складний конгломерат різночасових вірувань та ритуалів (шанування предків-берегинь – Богині-Матері – Бога Рода-Перуна-Хорса), наділених солярною семантикою. У передхристиянські часи воно вважалося одним із найважливіших річних свят, у ході яких шанувався єдиний бог усього суцього, наділений численними характеристичними епітетами, та здійснювалися різноманітні сакральні дії за участю волхвів-“вовкулаків” (недарма у Польщі в день літнього сонцестояння, як і зимою, проводилися “вовчі карнавали” [28, с.584]). Назва “Купала” позначає сонце, що з'являється в цей день з води, освячуючи її, вона могла замінятися й синонімічними назвами “Коломия”, “Крес”, “Собутки” і т.п.

1. Золотослов. Поетичний космос Давньої Русі / Упорядник М.Москаленко. – К.: Дніпро, 1988. – 296 с.
2. Історія Русів / Переклад І.Драча. – К.: Радянський письменник, 1991. – 320 с.
3. Универсалъ гетмана Скоропадскаго о вечерницахъ, кулачныхъ бояхъ, сборищахъ подъ Ивана Купала и проч. 1719 года (Сообщилъ Ф.Николайчикъ) // Киевская старина. – 1884. – Т.XLV, июнь. – С.541-543.
4. Афанасьев А.Н. Живая вода и вешее слово. – М.: Советская Россия, 1988. – 512 с.
5. Боровский Я.Е. Мифологический мир древних киевлян. – К.: Наукова думка, 1982. – 104 с.

6. Буслаев Ф. Исторические очерки русской народной словесности и искусства. – Т.1. Народная поэзия. – С-Пб.: Общественная польза, 1861. – 644 с.
7. Воропай О. Звичаї нашого народу. – К.: Оберіг, 1993. – 592 с.
8. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11-ти т., 12-ти кн. – Т.1. – К.: Наукова думка, 1991. – 650 с.
9. Грушевський М.С. Історія української літератури: В 6-ти т., 9-ти кн. – Т.1. – К.: Либідь, 1993. – 392 с.
10. Гуцульщина. Історико-етнографічне дослідження / Відпов. редактор Ю.Г.Гошко. – К.: Наукова думка, 1987. – 472 с.
11. Іванникова Л. Місяць // Українські символи. – К.: Редакція часопису “Народознавство”, 1994. – С.105-109.
12. Іванникова Л. Символіка світотворення // Українські символи. – К.: Редакція часопису “Народознавство”, 1994. – С.31-41.
13. Лларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу. – К.: АТ “Обереги”, 1992. – 424 с.
14. Каминський В. Етнографіческие матеріали, записанні в с. Будкахъ, Винницького уѣзда // Кієвская старина. – 1903. – Т.XXXVI. – Сентябрь. – С.77-85.
15. Карамзин Н.М. История государства Российского в 12-ти томах. – Т.1. – М.: Наука, 1989. – 640 с.
16. Килимник С.І. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні: У 3-х кн., 6-и т. – Кн.2. – Т.3-4. – К.: АТ “Обереги”, 1994. – 528 с.
17. Лебедевъ А. О борьбѣ духовныхъ властей въ бывшей епархіи болгародской съ суевѣріями // Кієвская старина. – 1890. – Т. XXVI-II, январь. – С.1-21.
18. Л.К. Купальські обряды въ сквирскомъ уѣздѣ // Кієвская старина. – 1903. – Т.LXXXI, июнь. – С.163-169.
19. Лозко Г. Релігійна святоково-обрядова культура давніх українців // Історія релігії в Україні: У 10-ти т. – Т.1. Дохристиянські вірування; Прийняття християнства. – К.: Український Центр духовної культури, 1996. – С.126-150.
20. Максимов С.В. Нечистая, неведомая и крестная сила. – М.: Книга, 1989. – 176 с.
21. Москаленко М. Фольклорний алфавіт давньоруського космосу // Золотослов. Поетичний космос Давньої Русі. – К.: Дніпро, 1988. – С.5-46.
22. Музиченко Я. Вода // Українські символи. – К.: Редакція часопису “Народознавство”, 1994. – С.50-58.
23. Нечуй-Левицький І. Світогляд українського народу (Ескіз української міфології). – К.: АТ “Обереги”, 1993. – 88 с.
24. Пастернак Я. Археологія України: Первісна, давня та середня історія України за археологічними джерелами. – Торонто, 1961. – 792 с.
25. П.Е. Запрещеніє купальскихъ огней // Кієвская старина. – 1885. – Т.XIII, ноябрь. – С.556-558.
26. Поділля. Історико-етнографічне дослідження / Відпов. редактор А.П.Пономарьов. – К.: Видавництво НЦК “Доля”, 1994. – 504 с.
27. Рыбаков Б.А. Язычество древней Руси. – М.: Наука, 1988. – 784 с.
28. Рыбаков Б.А. Язычество древних славян. – М.: Наука, 1981. – 608 с.
29. Симчишин М. Тисяча років української культури. – К.: АТ “Друга рука”, МП “Фенікс”, 1993. – 550 с.
30. Соловьев С.М. История России с древнейших времён: В 15-ти книгах. – Кн.1. – Т.1-2. – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1959. – 812 с.
31. Сумцов Н.Ф. Культурныя переживанія // Кієвская старина. – 1889. – Т.XXIV, январь. – С.64-89.

32. Сумцов Н.Ф. Культурныя переживанія // Киевская старина. – 1889. – Т.XXVI, август. – С.402-427.
33. Сумцов Н.Ф. Культурныя переживанія // Киевская старина. – 1890. – Т.XXX, июль. – С.59-87.
34. Тайлор Э.Б. Первобытная культура. – М.: Политиздат, 1989. – 573 с.
35. Танковъ А.А. Вечеръ въ день Ивана Купала // Киевская старина. – 1897. – Т.LVII, июнь. – С.98-100.
36. Танковъ А.А. Идолъ Купалы въ г.Ахтыркъ // Киевская старина. – 1897. – Т.LVII, июнь. – С.100-102.
37. Токарев С.А. Религия в истории народов мира. – М.: Политиздат, 1976. – 576 с.
38. Топоров В.Н. Боги // Славянские древности: этнолингвистический словарь в 5-ти томах. – М.: Международные отношения, 1995. – Т.1. – С.204-215.
39. Шилов Ю.А. Пути ариев. – К.: Полиграфкнига, 1996. – 426 с.
40. Bruckner A. Mitologia slowianska i polska. – Warszawa: Panstwowe Wydawnictwo Naukowe, 1980. – 384 s.
41. Gieysztor Aleksander. Mitologia Slowian. – Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe, 1982. – 272 s. (Mitologia swiata).

An evolution pre-Christian believes of Slavic people is explored on the basis of becoming a rite of ancient Kupala's holidays. The author does an effort to clear up the sources and essence of celebration of European Ivan's Day on the basis of different type of hisnorca sources, and also points following by thesis about the onli Goddes of ancient Slavic religion, as with the change of world views of ancient population of Ukraine Kupalian ritual changed.

І.І. Дрогобицький

ЧИН СВ. ВАСИЛЯ ВЕЛИКОГО У СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ УКРАЇНЦІВ ГАЛИЧИНИ (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

Паралельно з розвитком соціуму України відбувається посилення впливу релігійних установ на різні складові громадського життя. Окрім збереження й піднесення рівня моралі та духовності, церква та її інституції, зокрема чернечі Чини, беруть участь у розвитку національної культури, благодійництві, опіці над потребуєчими. Виходячи з цього, актуальним видається прослідкувати розвиток подібних напрямів праці Чину св. Василя Великого (далі – ЧСВВ) з метою узагальнення позитивного досвіду та його застосування на сучасному етапі.

Більшість праць з історії Української греко-католицької церкви оглядово висвітлюють дану проблему [14; 174 19]. У роботах таких дослідників, як Я.Стоцький [26], М.Швед [31], П.Шкраб'юк [32] розкривається роль окремих чернечих осередків Галичини в справі розвитку різних сфер національного життя українського населення. Водночас ступінь розробки даної теми не є достатнім. Тому доцільною

видається участь зацікавлених науковців у її дослідженні. Джерельною базою при написанні роботи слугували фонди Центрального державного історичного архіву у Львові (ЦДАУЛ). Метою статті є висвітлення участі ченців ЧСВВ у культурно-освітньому та господарському житті українського населення Східної Галичини у 80-х рр. XIX ст. – на початку XX ст. (до 1914 р.).

Кінець XIX ст. позначився намаганням греко-католицького духовенства, й василіян у тому числі, віднайти свою нішу й способи впливу на суспільство в умовах розвитку світської інтелігенції; зростанні її впливу на події суспільного характеру. Доктрина, яка толерувалася керівництвом Чину наприкінці XIX – на початку XX ст., передбачала підтримку Габсбургів; несприйняття москвофільства та засудження польської політики в Галичині разом із процесами латинізації в церковному житті при беззастережній відданості засадам католицизму загалом. У справах національного розвитку василіяни прагнули до піднесення свідомості українського населення через застосування законних методів [11, с.325]. Слід відзначити, що в даній царині чи не найяскравіше прослідковувалася їхня конфронтація з діями польських духовних та суспільно-політичних сил.

Працю представників світського духовенства, спрямовану на поширення культури та освіти, піднесення моралі, подолання алкоголізму, зміцнення господарського та фінансового життя українців у Галичині, дослідники характеризують як подвижницьку й надзвичайно важливу. Водночас, захоплення проблемами суспільного життя зумовило поступовий відхід на задній план духовних складових діяльності церкви. Безпосередніми наслідками даного процесу були поступове перетворення церкви в “інструмент світського руху” та значний занепад релігійної свідомості серед населення [25, с.25; 28, с.28]. Особливо гостро дані процеси почали відчуватися на зламі XIX та XX ст.

Василіяни, констатуючи подібну ситуацію, намагалися витворити власний, виважений підхід її трактування. Вважаючи, що “наші сьвященники мають багато праці іншої по читальнях, по касах, по склепах громадських, по вічах” і не заперечуючи важливості й потрібності даної діяльності, ченці ЧСВВ закликали перш за все до духовного відродження [15, с.67]. Така концепція розвитку підтримувалася з боку вищої церковної ієрархії. Особливо яскраво це проявилось в діяльності митрополита Андрея Шептицького [28, с.25; 29, с.83; 27, с.110].

Оновлений в ході Добромильської реформи василіянський Чин виступив одним із найбільш активних втілювачів у життя ідеї духовного

відродження українців. На відміну від “просвітителів” – представників соціалістичної та радикальної доктрини, які часто обстоювали атеїстичні погляди, ченці відносили себе, а також духовних і світських осіб, близьких по духу, до категорії тих, що “навіть не називають себе просвітителями, а кажуть, що оден просвітитель то Христос” [23, с.139-140]. Свідченням дієвості позиції є розгорнута василіянами місійна, реколекційна, освітньо-виховна праця.

Водночас представники Чину не цурались впливати на інші царини громадського життя Галичини. Передумови до участі ченців у господарському житті можна знайти в тексті нормативних документів ЧСВВ. Пункти №111 та №112 “Витягу з уставів...” визначають бездіяльність “вельми згубною” для василіян. Тому їх закликалися до постійного практикування певних добрих справ, зокрема ручних робіт. У даному питанні передбачався індивідуальний підхід до визначення виду діяльності. Серед переліку занять виокремлювалося малювання, різьбярство, садово-городні роботи, бджільництво тощо. Ченці не мали права займатися медичною практикою. Представники Чину зобов’язувалися до харитативної діяльності. У правилах вказувалося на необхідність приймати убогих і подорожніх та допомагати їм у міру власних можливостей [7, с.40, 41, 38].

Здебільшого виконання вищезгаданих приписів стосувалося внутрішнього життя монастирів. Проте наприкінці XIX – на початку XX ст. василіяни часто прилучалися до налагодження господарсько-економічного життя українських громад у Галичині. Подібна практика підтримувалась єпископатом Греко-католицької церкви. Пункт №8 6-го розділу постанов Собору у Львові (1891 р.) закликає єпископів сприяти впровадженню в життя принципів взаємокооперації; створенню на базі окремих парохій товариств “рукодільників і хліборобів” [30, с.84-85].

Василіяни не залишалися осторонь таких рекомендацій. В їхньому періодичному виданні – “Місіонарі” зустрічаються приклади бачення представниками Чину рівня й складових громадського життя українців. До його невід’ємних атрибутів належали крамниця (склеп), читальня, школа [22, с.19]. Виявом активності у даній сфері може слугувати діяльність о.Йосафата Мальчинського. Перебуваючи в Крехові у 1892–1893 рр., він виступив ініціатором створення читальні “Просвіти”. В 1898 р. у цьому ж населеному пункті о. Мальчинський Євген розпочав організовувати громадський склад для потреб місцевих жителів. На жаль, про завершення роботи даних немає, бо 30 вересня 1898 р. його перевели до осередку в Дрогобичі. На початку XX ст. в акціях, метою яких було домогтися збільшення оплати для сільських працівників, брав участь один із

найвідоміших проповідників Чину – о. Сотер Ортинський [4, арк.128, 129; 13, с.679]. З 1893 р. розпочав свою священичу діяльність о. Кирило Симків. Спершу він працював на базі монастиря в Жовкві. У передмістях – Волі Висоцькій та Опліській завдяки його старанням було засновано читальні “Просвіти”. Свою культурно-освітню діяльність о. Кирило згодом продовжував в Улашківцях, Михайлівці, Дрогобичі [2, арк.54].

Траплялися випадки, коли заклади культурно-освітнього характеру зводились селянами під впливом місійних наук на місцях корчм. Факт співпраці в питанні такого характеру зафіксовано у договорі між керівництвом осередку “Просвіти” та ігуменом монастиря ЧСВВ у Михайлівці. Василіяни віддавали для організації читальні одне з власних приміщень. Видатки на його утримання й податкові платежі здійснювалися осередком “Просвіти”. За ігуменом зберігалось право контролю над способом використання приміщення. Крім цього, ті з василіян, які записалися до осередку, мали право участі у різноманітних його заходах [22, с.19; 6, арк.10].

Представники Чину, як бачимо, активно співпрацювали з культурницькими організаціями у краї, дбаючи про національно-культурне та економічне відродження. Вістря цієї діяльності зосереджувалося на українцях, які мешкали в сільській місцевості. Тому, на думку дослідників, саме селяни найшвидше оцінили позитиви громадського служіння василіян як у ході місій, так і при монастирських центрах. Активними учасниками культурно-освітнього та економічного відродження українського населення Жовківщини виступали о. Нестор Веселий, о. Марко Галушинський, о.Аристарх Крижанівський, о. Єронім Малицький, о. Кирило Симків, о. Яким Фецак [10, с.77; 1, арк.19].

Громадська складова була притаманна діяльності тих василіян, які займали провідні посади в церковній ієрархії. У пастирському листі з нагоди рукоположення на єпископа станіславського Андрей Шептицький акцентував на намаганні зі свого боку подолати “ті невідрадні обставини в вашім теперішнім житті котрі загрожують дочасному вашому щастю, вашому здоровю, добробитові, просвіті і нашим спільним, народним інтересам” [8, с.311]. Складові, спрямовані на поліпшення культурно-освітнього та економічного життя українського населення, прослідковувалися в діяльності єпископа Йосафата Коциловського, який після завершення богословських студій вступив до ЧСВВ, а у 1916 р. був висвячений на єпископа перемишльського [12, с.1153].

Із збільшенням фактів участі ченців у заходах суспільно-політичного, культурно-освітнього та економічного характеру робилися спроби їхнього

обліку. Звернення з проханням надсилати інформацію про проходження місій, реколекцій, свят тощо друкувалися на сторінках “Місіонаря” [24, с.28].

Громадська активність ченців регламентувалася з боку керівництва Чину. Свідченням цьому може слугувати лист протоігумена Платоніда Філяса від 21 лютого 1908 р. із рекомендаціями щодо участі в різноманітних суспільно-політичних акціях. У питаннях, пов’язаних із задіяністю василіян у “читальнях ... на зборах чи вічах, які в парохіях наших мали б місце”, наголошувалося на необхідності дозволу настоятеля. У ході політичних акцій заборонялося виконувати обов’язки головуєчого. Представники Чину не могли “обов’язку виборців в посередних виборах ... на себе приймати”. Тільки з дозволу протоігумена й у випадку нагальної потреби їм дозволялося “брати уділ в зборах, вічах і зїздах по чужих місцевостях”. Назагал при витворенні політичних поглядів рекомендувалося виходити з правила поваги, толерування та любові до ближнього [3, арк.10 зв.].

Окремі пункти листа стосувалися культурно-освітньої та економічної праці василіян. Протоігумен давав дозвіл на участь священників Чину в “русі просвітнім, економічним а навіть деколи політичним”. Водночас ним визначалися й певні застереження. Вказувалося, що передумовою до задіяності у відповідних сферах є дозвіл і благословення з боку настоятеля. Ігуменам рекомендувалося призначати до такого роду праці тих осіб, які “не лиш суть підготовані умово, але і монашою чеснотою і повагою” підтверджують сподівання на успішне виконання доручень. Без цих характеристик заборонялося брати участь у громадському житті не тільки звичайним ченцям, але й настоятелям монастирів [3, арк.10 зв.].

Василіяни послідовно дотримувалися принципів домінування духовно-релігійного над політичним у суспільному житті краю. Характеризуючи політичну діяльність, представники Чину на сторінках “Місіонаря” акцентували на “грішності” її природи. Це аргументувалося тим, що політика ніколи “не йде за заповідями Божими, ні заповідями церковними, а лиш одну знає заповідь: земске і тілесне самолюбство і гордість житейська” [21, с.167; 16, с.173]. Подібні твердження все ж не були покликані завуальовувати аполітичність василіян. Характерним для них було неухильне обстоювання національних інтересів українського народу. При цьому різко засуджувалися пропольська та москвофільська орієнтації. Виявляючи вірність католицизму та династії Габсбургів, представники Чину, в умовах ситуації, яка склалася під час виборів до парламенту Австро-Угорської імперії в 1911 р., зазначали, що “кождий, що не є хрунем і зрадником свого народу, голосує на свого народного

кандидата, а не за того, котрий є ворогом его народу”. Саме в часі проведення цієї виборчої кампанії керівні польські політичні кола, маючи на меті розколоти український рух, виступили з допомогою москвофільським діячам. Це викликало заяви з боку представників ЧСВВ на кшталт того, що “тверді русини” (москвофіли) “ідуть враз з поляками проти свого народу...”. Подібно василіяни трактували бачення москвофілами розвитку релігійного життя українців Галичини. Слід зазначити, що ці висновки не були суб’єктивними [16, с.161, 174].

Характерним для національного світобачення в середовищі василіян було твердження про окремішність українців. У пресовому виданні ЧСВВ зазначалося: “... як не хочемо бути поляками, не хочем бути і москалями. Як тоті, що хотять з нас поробити поляків, то вороги наші, так само не приятелі, а вороги пишуть такі книжки, що хотять перекабалити нас на москалів...”. Така позиція ченців підтримувалася з боку вищої ієрархії. Проти ополячення й латинізації греко-католицького населення, а також проти поширення москвофільських ідей виступав, наприклад, митрополит Сильвестр Сембратович (1882–1898 рр.) [20, обкл; 13, с.523]. Тверезий національний підхід визнавався за ЧСВВ з боку ідейних противників. Іван Франко наголошував на тому факті, що “щирий католицизм” не став приводом для втрати представниками Чину “почуття своєї національності”. Протоігумена Ордену – Платоніда Філяса та о. Сотера Ортинського він характеризовав “завзятими народовцями” [18, с.421].

Характерним для василіян у питаннях національного спрямування було розуміння соборності української нації. У періодиці ними наголошувалося на єдиному корінні галичан і “русинів-українців” із-за Збруча. Водночас, гостро критикуючи зазіхання представників польської чи єврейської національності на політичні, релігійні та економічні права українського населення, василіяни не розпалювали почуття національної ворожнечі. Одним з прикладів такої позиції може стати факт охрещення 20 серпня 1900 р. єврея Йосифа Парилле з Мікулинець у львівському монастирі ЧСВВ [9, с.128; 5, арк.62 зв., 63].

Таким чином, акцентуючи на першочерговому значенні духовного розвитку, представники ЧСВВ наприкінці XIX – на початку XX ст. не усувались від впливу на інші складові національного відродження українців Галичини. Свідченням цьому є їхня участь у різноманітних акціях суспільно-політичного, культурно-освітнього та економічного характеру. В основі соціально спрямованої активності василіян було усвідомлення необхідності відстоювання національних прав та інтересів, піднесення рівня освіченості населення, розвитку інфраструктури господарського

життя. При цьому не заперечувалася взаємовигідна співпраця з представниками інших національностей. Формування доктринальних передумов праці громадського характеру, роль окремих постатей ЧСВВ у розгортанні її напрямів, вплив ідей, витворених василіянами, на суспільну позицію Греко-католицької Церкви у тодішній період, співпраця ченців із представниками світської інтелігенції та організаціями в досягненні подібних завдань – ці аспекти теми потребують належного подальшого висвітлення у науковій літературі з історії церкви.

1. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф.364, оп.1, спр.22.
2. Там само, ф.364, оп.1, спр.83.
3. Там само, ф.408, оп.1, спр.203.
4. Там само, ф.684, оп.1, спр.1845.
5. Там само, ф.684, оп.1, спр.2195.
6. Там само, ф.684, оп.1, спр.2621.
7. Витяг з уставів Руського Згромадження Чина св. Василя В. Зреформованого по мисли о. П. Льва ХІІІ. – Жовква: Печатня ОО. Василян, 1900. – 42 с.
8. Дещо про пастирський листь // Місіонар. – 1899. – Ч.20. – С.309-312.
9. Із сьвіта і Церкви // Місіонар. – 1904. – Ч.5. – С.128.
10. Каровець М. Велика реформа Чина св. Василя В. 1882 року. В 4 ч. – Львів: З друкарні Наукового Товариства ім. Шевченка, 1933. – Ч.2. – 204 с.
11. Каровець М., о., ЧСВВ. Велика реформа Чина св. Василя В. 1882 р. В 4 ч. – Львів: Видавництво ЧСВВ, 1938. – Ч.4. – 499 с.
12. Коциловський Йосафат, Йосип (1876–1947) // Енциклопедія українознавства: Словникова частина: В 12-ти т. / За ред. В.Кубійовича. – Paris – N-Y.: НТШ, Молоде життя, 1959. – Т.3. – С.1153.
13. Лужницький Г. Українська Церква між Сходом і Заходом: Нарис історії Української Церкви. – Філадельфія: Накладом союзу українців-католиків “Провидіння”, 1954. – 723 с.
14. Марчук В. Українська Греко-Католицька Церква: Історичний нарис. – Івано-Франківськ: Плай, 2001. – 164 с.
15. Місіонар. – 1911. – Ч.3. – С.65-68.
16. Місіонар. – 1914. – Ч.6. – С.161-176.
17. Мудрий С. Нарис історії Церкви в Україні. – Івано-Франківськ: Видавництво Івано-Франківського Теолого-катехитичного духовного інституту, 1999. – 526 с.
18. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. // Франко І. Зібрання творів: В 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1984. – Т. 41. Літературно-критичні праці (1890–1910). – С.194-470.
19. Начерк історії Унії рускої Церкви зь Римомъ. – Львов: Накладомъ Комитету ювілейного, 1896. – 155 с.
20. Розмовний листок // Місіонар. – 1905. – Л.9. – обкл.
21. Скрутьє Й., о., ЧСВВ. Доктор І. Франко і Василяни // Записки ЧСВВ. – Жовква: Видавництво Чина св. Василя В. – 1926. – Т.2. – Вип.1-2. – С.167-172.
22. Слідна поправа // Місіонар. – 1907. – Л.1. – С.18-19.
23. Сльпц і просвѣтитель // Місіонар. – 1900. – Л.9-10. – С.138-140.
24. Статистичні відомості // Місіонар. – 1902. – Л.2. – С.28.

25. Стоколос Н.Г. Трансформація греко-католицизму в Австро-Угорській імперії // Людина і світ. – 2002. – №4. – С.21-29.
26. Стоцький Я. Монастир Отців Василиян Чесного Хреста Господнього в Бучачі (1712–1996 рр.). – Львів: Місіонер, 1997. – 151 с.
27. Торжецький Р. Митрополит Андрей Шептицький // Ковчег: Збірник статей з церковної історії / За ред. Я.Грицака, Б.Гудзяка та ін. – Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету ім. І.Франка, Інститут історії церкви, 1993. – Число 1. – С.101-112.
28. Турій О. Греко-католицька Церква та українська національна ідентичність у Галичині // Людина і світ. – 2001. – №10. – С.21-26.
29. Химка Іван-Павло. Греко-Католицька Церква і національне відродження у Галичині (1772–1918) // Ковчег: Збірник статей з церковної історії / За ред. Я.Грицака, Б.Гудзяка та ін. – Львів: Інститут історичних досліджень Львівського державного університету ім. І.Франка, Інститут історії церкви, 1993. – Число 1. – С.67-99.
30. Чинности и ршєня руского провинціального Собора въ Галичинѣ отбувшого ся во Львовѣ въ роцъ 1891. – Львовъ: Изъ типографіи Ставропигійского Института, 1896. – 272 с.
31. Швед М. Спаський та Лаврівський монастирі – осередок духовності і культури в Галичині. – Львів: Місіонер, 2000. – 115 с.
32. Шкраб'юк П. Крехів: Дороги земні і небесні. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, Видавництво Отців Василиян “Місіонер”, 2002. – 413 с.

At the center of this article is the activity of the monk's from the Order st. Basil Magnum (OSBM) at the spheres of culture, economics and politics. The members of OSBM attached great importance to the development of spiritual life of the masses at that period. They participated in other directions of the social work. Basilians strived for reinforcement positions of Ukrainians in the resisting wish Polish politics. The author laes stress on the importance of their activity for the national revival of Ukrainian people at South Galicia.

І.Ф. Гурак

ВИНИКНЕННЯ ПЕРШИХ УКРАЇНСЬКИХ СТУДЕНТСЬКИХ ТОВАРИСТВ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ (1870–1871 рр.)

Однією з провідних верств українського галицького суспільства в другій половині XIX ст. було студентство. Ця група, починаючи від часу конституційних реформ, які мали місце в Австрійській імперії, розгорнула досить активну та різнопланову діяльність. Так, зокрема, представники української студентської молоді першими виступили проти зростаючого в Східній Галичині впливу русофілів, а також у складі громади “Молода Русь”, фактично репрезентували на початку 60-х рр. народовський напрямок. Важливу роль також відіграло студентство в процесі заснування товариства “Просвіта” й інших суспільно значущих заходах. У ході цієї діяльності зросла національна свідомість українського студентства, а з

часом і його чисельність та організованість. З'явилися необхідні передумови для створення власного, виключно студентського товариства. Правда, в ході підготовки до утворення такої організації в студентському середовищі відбувся розкол, який призвів до утворення одразу двох українських студентських товариств: “Академічного кружка” та “Дружнього лихваря”. Події, які супроводжували цей процес, були надзвичайно цікавими й до того ж мали далекосяжні наслідки. Річ у тому, що ці дві організації відіграли досить важливу роль у житті Галичини, оскільки їх членами, у свій час, була значна кількість відомих галицьких діячів другої половини XIX – початку XX ст. Вони стали центрами, в яких формувалися світогляди українських політиків, культурно-освітніх та громадських діячів.

Єдиною серйозною працею про українське студентство Східної Галичини у другій половині XIX ст., на даний час, є монографія Р.Т.Ковалюка *Український студентський рух на західних землях. XIX–XX ст.* Автор, у певній мірі, зачепив досліджувану проблему, хоч досить значні хронологічні рамки не дозволили йому охопити всі аспекти достатньо глибоко та всебічно [31, с.43-45]. Можна згадати також працю І.Андрухів *“Українські молодіжні товариства Галичини: 1861–1939 рр. (Короткий історичний нарис)”*. У ній також йде мова про заснування перших українських товариств Східної Галичини, проте відомості подані ще більш загально ніж у попередній праці [28, с.37].

У цій статті ми поставили перед собою такі завдання: окреслити чинники, які призвели до появи на початку 70-х рр. у Східній Галичині українських студентських товариств; розглянути причини, що не дозволили створити єдину організацію; проаналізувати перебіг процесу формування цих товариств; висвітлити початки їхньої діяльності.

Ідея створення української студентської організації, яка знайшла підтримку серед української молоді, у 1870 р. була далеко не нова. Ще на межі 1861–1862 рр. студенти Львівського університету В.Бучацький, Р.Ямінський, В.Шашкевич, Ф.Заревич, слухач технічної академії В.Качала та інші організували гурток [5, арк.7], який в історичній науці утвердився під назвою “безстатутне товариство “Січ” [31, с.36; 30, с.178; 33, с.2845]. Члени цієї групи, як видно з нечисленних джерел, зводили діяльність до демонстрації своєї національної приналежності. З цієї метою вони ходили одягнені в український національний одяг та, де тільки було можливо, співали українські пісні й танцювали українські танці [5, арк.6]. Якоїсь ширшої діяльності, принаймні, під егідою “Січі”, не проводилося. Тож не дивно, що вже в 1863 р. ця організація розпалася [5, арк.7]. Зовсім іншою

ситуація була на початку 70-х рр. Річ у тому, що під кінець 60-х рр. з'явився ряд чинників, які підштовхнули українське студентство до творення власного, до того ж легального, товариства. Перш за все – це прийняття 15 листопада 1867 р. закону про товариства [3, арк.8], який дозволяв законну діяльність студентських організацій. Крім того, наочним прикладом були українські студенти Віденського університету, які ще 13 березня 1868 р. заснували товариство “Січ” [32, с.5]. Ну і, звичайно, давалася в знаки необхідність власної організації у стінах Львівського університету, де на той час уже діяло два польські товариства “Bratnia pomoc” та “Czytelnia akademicka” [32, с.5].

Першим реальним кроком на цьому шляху стало звернення у червні 1870 р. слухача правничого відділу К.Подляшецького зі сторінок часопису “Слово” до українських студентів [16, с.4]. У статті автор висунув пропозицію зібратися 4 жовтня для організації студентського товариства, яке мало б займатися виданням повістей і романів. Ще одне подібне звернення опублікував Подляшецький перед початком навчального року у вересні [15, с.4]. Як наслідок, 4 жовтня у стінах університету відбулися збори, на яких обговорювалася ця ідея. Правда, в процесі обговорення виявилось, що з виступаючих (Стебельський, Барвінський, Павликовський, Добрянський, Венцковський) тільки останній підтримав ідею Подляшецького стосовно напрямку товариства. Всі ж інші виступили за пропозицію, висловлену Павликовським, щоб створити “Читальню руських академіків”. Відбулося голосування й оскільки 20 із 40 присутніх студентів підтримали думку Павликовського, саме вона була прийнята за основу [16, с.4].

Варто зауважити, що вже в ході перших зборів з'ясувалося, що серед присутніх є прихильники як русофільської, так і народовської партій [17, с.4]. Це створювало певну загрозу і ставило під сумнів можливість утворення єдиного товариства. Щоб дана загроза не стала реальністю, представники народовського напрямку, які кількісно в декілька разів переважали своїх опонентів, пішли на значні поступки: керівником виділу та головою товариства, при їх підтримці, було обрано прихильника русофілів, студента правничого відділу О.Авдиковського, а назва товариства “Академічна бесіда” мала писатися етимологічним правописом. Проте в ході обговорення статуту розгорілися суперечки навколо 25 параграфа, в якому мова йшла про народний характер товариства. Більшість наполягала на формулюванні, що виділ товариства має відстоювати “малоруський” характер “Академічної бесіди”. Щоб не допустити до прийняття такого положення, О.Авдиковський 25 жовтня розпустив засідання, а на

наступному – 1 листопада відмовився поставити даний пункт на голосування і з 13 своїми однодумцями покинув збори. Це переповнило чашу терпіння 70 студентів, які залишилися, й вони вибрали нового голову [26, с.54]. На наступних зборах 7 листопада цей голова – В.Навроцький [10, с.84], поставив 25 параграф на голосування й він був прийнятий. Не бажаючи змиритися зі своєю поразкою, 16 противників цього пункту знову залишили засідання, цього разу вже остаточно [7, с.66].

На нашу думку, розкол, який мав місце серед студентів, був неминучий. З одного боку, українське студентство, у своїй більшості, знаходилося на народовських позиціях і не хотіло цілком зрадити свої ідеали заради невеликої групи прихильників єднання з Росією. З іншого боку, останні багато чим завдячували своїм опікунам та наставникам і, пішовши за більшістю, вони ризикували втратити фінансову підтримку з боку прорусофільських закладів. Нагадаємо, що саме в руках старорусинів у 60-70-ті рр. XIX ст. знаходилася більшість провідних українських установ Східної Галичини, саме їм належала більшість чиновницьких посад, які мали українці, й саме під їх впливом знаходилася значна кількість духовенства, особливо вищого [29, с.75]. Поряд із тим не варто відкидати й ідейний бік. Певний відсоток студентів-русофілів, очевидно, з ідейних міркувань не міг об'єднатися з народовцями, принаймні на основі такого статуту, який був прийнятий більшістю для “Академічної бесіди”. Адже старші русофіли, які ще в 60-ті рр. зазначали в “Слові”: “Вся надія Русі нашої ґрунтується на вихованні молоді нашої...”, вели в цьому напрямку досить продуману та активну діяльність. Не могли пройти безслідно агітація в “Слові”, “Галичанині”; проживання в кімнатах Народного дому [13, с.4]; стипендії, які надавали Ставропігійський інститут та Народний дім [14, с.4].

Отож, як бачимо, була досить значна кількість чинників, які робили неможливим існування єдиного товариства для всіх українських студентів.

Після розколу 13 із 16 студентів, які 7 листопада залишили засідання “Академічної бесіди”, вирішили заснувати своє окреме товариство під назвою “Академічний кружок” і вже 22 листопада подали до намісництва для затвердження проект статуту [17, с.4].

Що стосується членів “Академічної бесіди”, то вони після розриву активізувалися. Зразу ж після останнього спільного засідання подали до намісництва проект статуту, а протягом тижня домовилися з директором українського театру О.Бачинським про оренду сцени для виступу. Також у той час вони обговорили з керівництвом Народного дому справу про безкоштовне надання товариству двох кімнат. Студентам було обіцяно, що

вони зможуть їх зайняти, як тільки буде затверджено статут “Академічної бесіди” [7, с.66].

Українська громадськість радо вітала ініціативу студентів до створення власного товариства й підтримувала їх як морально, так і матеріально. Зокрема, коли члени “Академічної бесіди” 28 листопада організували вечірку, сюди масово зійшлися найрізноманітніші прошарки української інтелігенції. Внаслідок цього, дохід із заходу сягнув більше 110 злр. Цікаво, що найбільші пожертвування надійшли від митрополита Йосифа та відомого своєю прихильністю до народовської молоді віце-маршалка галицького сейму Ю.Лаврівського. А директор театру О.Бачинський навіть узяв участь у студентському виступі [10, с.84].

Поряд із тим члени “Академічної бесіди” все ще не залишали надій об’єднати в одне товариство всіх українських студентів. З цією метою вони створили спеціальну комісію, яка займалася переговорами з організаторами “Академічного кружка”. На жаль, ця ініціатива не дала позитивних результатів. Сторони не змогли порозумітися. Більше того, русофіли зі сторінок часопису “Слово” розпочали кампанію проти “Академічної бесіди”.

За таких умов група студентів із 8 осіб (П.Ленінський, В.Гузар, К.Подляшецький, М.Мальчевський, Д.Савчак, О.Мійський, Ю.Сельський, Р.Стебельський) вирішили заснувати ще одну студентську організацію під назвою “Дружній лихвар” [6, с.2]. Правда, з тією різницею, що метою товариства мало бути, виключно, надання матеріальної допомоги членам товариства* [1, арк.1]. Крім того, дана організація не повинна була сприяти розколу українського студентства, а скоріше навпаки вести до консолідації. Організатори закликали до участі в товаристві “всіх академіків-русинів без різниці політичних переконань” [6, с.3]. Поряд із тим “Дружній лихвар” не міг бути конкурентом двом іншим товариствам, оскільки його діяльність розгорталася у цілком іншій площині. До того ж передбачалося, що будь-який український студент міг одночасно бути членом “Дружнього лихваря” й “Академічної бесіди” або “Дружнього лихваря” та “Академічного кружка” [5, арк.14].

У той час обставини починають складатися не надто сприятливо для “Академічної бесіди”. Зокрема, в намісництві їм двічі відмовили у затвердженні статуту [11, с.188], Народний дім змінив своє рішення і в лютому 1871 р. віддав підготовлені для “Академічної бесіди” кімнати у

* Ще під час обговорення статуту “Академічної бесіди” П.Ленінський пропонував додати до цілей товариства надання матеріальної допомоги, але тоді це внесення не було прийнято.

користування “Академічному кружкові” [4, арк.134]. Ці факти, а також те, що “Академічна бесіда” не змогла об’єднати навколо себе все українське студентство, що було чи не основним її завданням, призвели до того, що в березні 1871 р. загальні збори студентів, вписаних до “Академічної бесіди”, прийняли рішення про розпуск товариства [11, с.188]. Таким чином, “Академічна бесіда” перестала існувати, так фактично й не ставши повноправним товариством.

По-іншому склалися справи у “Дружнього лихваря” та “Академічного кружка”. Останнє товариство, зокрема після затвердження 24 грудня 1870 р. статуту, репрезентувало себе на балі, який був організований його членами 14 січня 1871 р. Правда, цей захід виявився не зовсім вдалим, хоч “Слово” й зазначало, що було багато гостей [12, ч.5], у кінці з’ясувалося, що бал не тільки не дав прибутку, але ще й залишив дефіцит у 50 злр. [8, с.251]. Такі обставини підштовхнули членів “Академічного кружка” звернутися за допомогою до установ, які знаходилися під впливом русофілів. І така допомога була надана. “Рада руська” збрала для “Академічного кружка” 128 злр., Ставропільський інститут виділив на газети та меблі для кімнат товариства 100 злр. і, як уже згадувалося, Народний дім надав “Академічному кружкові” безкоштовно в користування кімнати в своєму будинку [8, с.251]. Крім того, на адресу товариства почала надходити допомога від приватних осіб [22, с.4; 23, с.4], у тому числі й із-за кордону [19, с.4], а також книги для його бібліотеки [23, с.4]. Закономірним наслідком усіх цих подій стали перші офіційні загальні збори “Академічного кружка” 1 березня 1871 р. та вибори виділу товариства [27, с.3]. Цією подією завершився процес організаційного становлення товариства.

Першим головою “Академічного кружка” було обрано О.Авдиковського, до виділу увійшли: К.Павликовський, Ю.Добрянський, Р.Стебельський, Д.Венцовський, В.Заславський та інші. Як не парадоксально, але однією з перших справ цього виділу, голова якого очолив вихід студентів з “Академічної бесіди”, стало звернення до “Дружнього лихваря” з пропозицією про об’єднання [8, с.251]. Виділ “Академічного кружка” закликав “Дружній лихвар” приєднатися до їхньої організації, що мала ширший статут, і створити таким чином для всіх українських студентів єдине “русское” товариство [9, с.1]. Вагомим фактором для об’єднання була каса “Дружнього лихваря” [24, с.353]. Зрозуміло, що “Дружній лихвар” не міг піти на такий союз, оскільки він прагнув стати товариством усієї української молоді, а за умови об’єднання поза межами товариства

залишилися б студенти-народовці, які становили більшість серед українських слухачів Львівського університету.

Невдоволена негативною відповіддю, частина “кружківців” вислала до редакції “Слова” протест, у котрому написала, що “Дружній лихвар” узагалі не є студентським товариством. Зміст цього протесту був настільки абсурдний, що редакція, прихильність якої до “Академічного кружка” була безсумнівна, відмовилася його надрукувати. Щоправда, член редакції Площанський, натомість, написав статтю, в якій звинувачував організаторів “Дружного лихваря” в тому, що вони обдурили редакцію “Слова”, коли просили надрукувати свій статут, представивши його за філію “Академічного кружка”. Крім того, в статті вказувалося, що “Дружній лихвар” створений на кошти поляків [25, с.357]. Останнє звинувачення, яке, як і перше, не мало ніякого реального підґрунтя, могло принести багато шкоди “Дружному лихвареві”. Однак його спроби опублікувати в “Слові” спростування через супротив редакції не мали успіху. У подальшому редакція “Слова” не розміщувала на своїх сторінках матеріали, надіслані від “Дружного лихваря”. Тому останній інформацію про свою діяльність оприлюднював виключно в часописі “Основа” [6, с.3, 4]. Це, в значній мірі, скорочувало кількість осіб, які були обізнані з його справами не через призму русофільської інтерпретації.

Ще одним кроком, із допомогою якого керівництво “Академічного кружка” намагалося, якщо не знищити, то принаймні завдати відчутної шкоди “Дружному лихвареві”, була зміна статуту. Зокрема, 2 травня 1871 р. [20, с.4] виділ “Академічного кружка” скликав надзвичайні загальні збори [32, с.8] з метою розширення напрямків діяльності товариства. До цілей “Академічного кружка” було додано надання матеріальної допомоги [20, с.4]. Цим самим повністю дублювалася діяльність “Дружного лихваря”. Останнім заходом, який провів “Академічний кружок” перед канікулами, стало святкування пам’яті слов’янських просвітителів Кирила й Мефодія [21, с.4].

Що стосується “Дружного лихваря”, то він хоч і дещо пізніше від “Академічного кружка”, проте також розгорнув активну діяльність. До речі, в нього, як і в “Академічної бесіди”, спочатку були проблеми з намісництвом. Зокрема, в лютому 1871 р. “Дружному лихвареві” було відмовлено у затвердженні статуту. Причиною відмови називалася невідповідність деяких його пунктів положенням закону про товариства від 15 листопада 1867 р. [3, арк.8]. Тільки після внесення коректив статут було затверджено. Сталося це 30 березня 1871 р., про що свідчать як матеріали тогочасної преси [12, с.232], так і документація “Дружного лихваря” [2, арк.1; 1, арк.1]. Правда, надійшов він на адресу організаторів

* Тобто такого, який був вибраний ще до офіційних загальних зборів.

тільки 25 квітня [32, с.8; 31, с.44]. Дещо раніше – 21 квітня відбулися засідання так званого “провізоричного” виділу*, а 25 травня – перші офіційні загальні збори товариства [5, арк.14].

Цього ж дня відбулися вибори виділу товариства. До нього, в основному, ввійшли організатори “Дружнього лихваря”. Так, зокрема, головою було обрано О.Мійського, заступником – В.Гузара, секретарем – К.Подляшецького [5, арк.15].

На перших порах керівництво товариства зосередило свою увагу на збільшенні кількості членів товариства та зростанні фондів [6, с.4]. З цією метою виділ розсилав по всій Галичині листи, в яких запрошував бажаючих до вступу в “Дружній лихвар”, а також роздавав своїм членам, які відправлялися в села, “вписові листи” [32, с.9]. Таким чином, кожен студент міг стати членом “Дружнього лихваря”, навіть не приїжджаючи до Львова. Крім того, при підтримці галицького митрополита товариство намагалось налагодити співпрацю з духовенством [32, с.9].

Після таких кроків результати не примусили себе довго чекати. Навіть не зважаючи на агітацію русофілів, спрямовану проти “Дружнього лихваря”, шляхетна мета товариства, аполітичний характер зробили його досить популярним у Галичині. Свідченням цього була матеріальна допомога, яка почала надходити на адресу товариства ще до його остаточного організаційного оформлення. Особливо вагомим кроком у цьому напрямку стало рішення, прийняте організаторами “Академічної бесіди” на останніх зборах у березні 1871 р. [11, с.188]. Тут, зокрема, було вирішено фонд “Академічної бесіди” в розмірі 110 злр. передати “Дружньому лихвареві” [5, арк.15]. Дещо пізніше на цілі товариства значні суми пожертвували Ю.Лаврівський, З.Тишкевич, митрополит Йосиф [6, с.7]. Останній навіть дав згоду стати опікуном “Дружнього лихваря” [1, арк.2], а також дозволив студентам-богословам записуватися у його члени [32, с.9]. Ще одним підтвердженням популярності “Дружнього лихваря” було швидке зростання кількості членів товариства. Так, уже 15 липня 1871 р. у ньому налічувалося понад 90 осіб, серед яких 6 студентів із Кракова. Більше того, біля 25 членів “Дружнього лихваря” були одночасно членами “Академічного кружка”, що зайвий раз підтверджувало прагнення виділу товариства об’єднати все українське студентство Галичини, не зважаючи на політичні уподобання та правописні розбіжності.

Маючи такий потенціал та підтримку, “Дружній лихвар” активно взявся за реалізацію визначених статутом цілей. Менше як за півроку, тобто до кінця жовтня 1871 р., товариством було надано біля 40 позик, деяким потребуючим студентам куплено необхідні для навчання книги, а також

надано кілька матеріальних допомог, які не потребували повернення [32, с.9].

Таким чином, діяльність українського студентства Східної Галичини у 60-ті рр. XIX ст., активна участь у суспільному житті значно зміцнили його організаційний потенціал. Крім того, сприятливі у законодавчому плані обставини, приклади інших студентських груп на початку 70-х рр. підштовхнули українську студентську молодь на шлях творення власної організації.

Однак у процесі діяльності над заснуванням товариства “Академічна бесіда” на ґрунті політичних переконань відбувся розкол. У результаті цього студенти-русофіли відмовилися від співпраці з основною масою студентства та заснували окреме товариство під назвою “Академічний кружок”, яке активно співпрацювало з русофільськими інституціями. Всі інші студенти, після невдалої спроби відновити єдність української молоді, об’єдналися в організацію “Дружній лихвар”, котра на перших порах не носила чіткої політичної орієнтації.

Так само існували відмінності в напрямках діяльності товариств. У той час, коли члени “Дружного лихваря” займалися виключно наданням матеріальної допомоги своїм членам, “кружківці” основну увагу зосереджували на організації різного роду виступів.

Поза увагою дослідника залишилися процеси, пов’язані із зародженням та діяльністю українських студентських товариств у Відні.

1. Наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України. Відділ рукописів. – Ф.166, спр.1.
2. Там само. – Спр.4.
3. Там само. – Спр.5.
4. ЦДДА України у Львові. – Ф.146, оп.7, спр.4233.
5. Там само. – Ф.834, оп.1, спр.126.
6. Справозданє Виділу Товариства “Дружеский Лихвар” з діяльності того ж Товариства... – Львів: Із типографії Ставропільського Інституту, 1872. – 12 с.
7. Дописи // Основа. – 1870. – 20 листопада (2 грудня).
8. Дописи // Основа. – 1871. – 7 (19) травня.
9. Дружній Лихвар // Основа. – 1872. – 2 лютого (26 січня).
10. Новинки // Основа. – 1870. – 4 (16) грудня.
11. Новинки // Основа. – 1871. – 9 (21) березня.
12. Новинки // Основа. – 1871. – 20 квітня (2 травня).
13. Новинки // Слово. – 1868. – 28 серпня (9 вересня).
14. Новинки // Слово. – 1868. – 20 листопада (2 грудня).
15. Новинки // Слово. – 1870. – 16 (28) вересня.
16. Новинки // Слово. – 1870. – 7 (19) жовтня.
17. Новинки // Слово. – 1870. – 28 листопада (10 грудня).
18. Новинки // Слово. – 1871. – 16 (28) січня.
19. Новинки // Слово. – 1871. – 20 січня (1 лютого).
20. Новинки // Слово. – 1871. – 5 (17) травня.

21. Новинки // Слово. – 1871. – 12 (24) травня.
22. Новинки // Слово. – 1871. – 23 червня (5 липня).
23. Новинки // Слово. – 1871. – 26 червня (8 липня).
24. О товариствах // Основа. – 1871. – 6 (18) серпня.
25. О товариствах академічних (продовження) // Основа. – 1871. – 10 (22) серпня.
26. Руська академічна бесіда // Основа. – 1870. – 10 (22) листопада.
27. Справозданє виділу “Академічного кружка” із його діяльності за рік 1871 // Слово. – 1871. – 24 листопада (6 грудня).
28. Андрухів І. Українські молодіжні товариства Галичини: 1861–1939 рр. (Короткий історичний нарис). – Івано-Франківськ, 1995. – 72 с.
29. Грицак Я.Й. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX–XX ст. – К.: Генеза, 1996. – 360 с.
30. Качкан В. Хай святиться ім’я твоє. Українознавство та пресонологія (XIX – I пол. XX ст.). – Кн.3. – Львів: Фенікс, 1998. – 368 с.
31. Ковалюк Р.Т. Український студентський рух на західних землях. XIX – XX ст. – Львів: Інститут українознавства ім. І.Крип’якевича НАН України, 2001. – 420 с.
32. Історичний очерк розвою Товариства “Дружний Лихвар”, опісля “Академічне Братство”, 1871–1885, з передмовою д-ра І.Франка // Записки НТШ. – Т.LV. – 1903. – Кн.V.
33. Січ // Енциклопедія українознавства. – Т.8. – Львів: НТШ, 2000.

The author describe the activity of the Ukrainian students in seventies years of the 19th century. In the article the author analyses causes of appearance of the societies “Akademichny cruzhok”, “Druzhniy lyhvar”, and describes their idea bases, which were dominated there. Main purpose of the article is connected with the creation and with the starting of activity of the Ukrainian student’s societies at the same time.

М.Д. Вітенко

БОРОТЬБА ЗА СЕРВІТУТНІ ПРАВА В ГАЛИЧИНІ (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

На сучасному етапі історичного процесу українська держава переживає значні труднощі, пов’язані зі зміною характеру власності. Особливо болоче проходить приватизація землі. Вона супроводжується значними порушеннями чинного законодавства з боку селян та представників влади на місцях, а тому потребує негайного вирішення. Все це спонукає істориків до детального аналізу соціально-економічних факторів у минулому й розробки нових методів вивчення вітчизняної історії, що, до певної міри, могло б сприяти вирішенню проблем сьогодення.

Серед питань, які у зв’язку з цим почали привертати увагу українських дослідників, виділяються такі, як проблема трансформації менталітету селян Наддніпрянщини у 1861–1918 рр. (публікації Ю.Присяжнюка [28; 29]), вплив дефіциту землі на міжетнічні стосунки в Україні в другій половині XIX ст. (робота Д.Бовуа [26]). Нашу увагу

зосереджено на соціально-правовому становищі українського селянства Галичини і його впливі на проблеми розв'язання сервітутних суперечок у кінці XIX – на початку XX ст.

Протягом досліджуваного періоду Галичина* як окрема провінція (край) входила до складу Австро-Угорщини. Її населення протягом 1880–1910 рр. стрімко зростало. Якщо в 1880 р. воно становило 5 958 907 осіб, то в 1910 р. – 8 025 675. Тобто природний приріст за 30 років склав 33,3 %, тоді як за попереднє 30-річчя він був трохи більшим 11 % [12, с.28-30; 23, с.10-13; 24, с.17-18].

Серед усіх національностей, що проживали в Галичині, найбільші темпи природного приросту були серед українців – 47 %, тоді як приріст поляків складав 21,8 %, а євреїв – 28,8 % [19, с.3-4]. Натомість соціальна структура українського населення не вирізнялася строкатістю. У 1900 р., за підрахунками польського науковця Ф.Буяка, 94,4 % українців займалися сільським господарством, 1,4 % – промислами, 0,4 % – торгівлею, а біля 1 % – жили з різноманітних пенсій та рент [30, с.129]. Коли ж навіть урахувати те, що частину українців, які займалися промислами та торгівлею, цей дослідник зарахував до поляків, то частка серед українських галичан тих, хто існував винятково із сільського господарства, складала біля 90%. Невідомий дописувач місячника “Економіст”, коментуючи соціальну структуру українців, зазначав: “Нас тут чотири мільйони в Австрії, а з чого складаємося? Маємо до 3000 духовної інтелігенції, до 6000 світської (лікарів, адвокатів, урядників, професорів і народних учителів), 4000–6000 дрібних ремісників або слуг при залізниці, пошті і урядах, а решта, тобто 3 985 000 припадає на дрібних хліборобів, наймитів і найнижчих денних робітників” [11, с.10].

В умовах повільного розвитку економіки краю зростання чисельності його жителів, поряд з іншими обставинами, зумовлювало погіршення соціально-економічного становища населення. Це можна прослідкувати, з'ясувавши правову ситуацію у середовищі українського селянства.

Основним джерелом прибутків для галицьких селян була експлуатація власного господарства, котре складалося із землі, великої рогатої худоби, коней, сільськогосподарського інвентаря. Польський дослідник Я.Борковський з'ясував, що за того рівня розвитку знарядь та технологій праці, котрі панували в аграрному господарстві Галичини на зламі XIX – XX ст., середній селянській родині з 5 осіб (двоє батьків та троє дітей) для самозабезпечення й прожиття було необхідно володіти не менше ніж 5 га землі [31, с.62]. Станом на 1902 р. 79,5 % селянських* Галичини, чи “Королівство Галичини та Лодомерії,” було штучним утворенням з етнічних польських та українських земель. Назва провінції пов'язана з історією української державності. Власне українські землі у тогочасних галичан мали назву “Русі”, або Східної Галичини, а польські – “Мазурії”, або Західної Галичини. Нас цікавитиме в першу чергу Східна Галичина. Офіційний поділ краю на дві частини так і не відбувся. У 1848 р. було лише розділено судово-апеляційні округи, а в 1905 р. – управління поштою, телеграфом та залізницями.

господарств краю мали у своєму користуванні наділи розміром до 5 га (тобто були за межею бідності). З них більше половини мали до 2 га й потерпали від малоземелля, котре з кожним роком зростало відповідно до збільшення чисельності населення. Решта господарств посідали дещо краще становище. Біля 15 % сімей володіли наділами розміром 5 – 10 га, а ще біля 4 % – 10 – 20 га [25, s.16].

У таких умовах важливе значення для селян краю мали сервітути – особливого роду поземельні відносини, зміст яких полягав у збереженні селянами права на безкоштовне користування лісами, пасовищами та водоймами, котрі належали поміщикам. Сервітути як явище виникли ще в кінці XIV – XV ст. і офіційно зникли в імперії Габсбургів зі скасуванням панщини й передачею більшості пасовищ та лісів до рук великих землевласників. Їх ліквідація породила численні судові процеси між селянськими громадами та панськими маєтками. Проте лише 2 тис. селянських позовів із 32 тис. було вирішено на користь українських селян.

Радянський дослідник М.Герасименко, який займався вивченням проблеми сервітутів, вважав, що вона остаточно була вирішена крайовою владою до 1894 р. [27, с.284]. Й справді, якщо розглядати кількість судових позовів селянських громад проти поміщиків щодо права на використання сервітутів, то вона у 90-х рр. XIX ст. різко зменшується. Однак це зовсім не означало зникнення проблеми власності та використання поміщицьких лісів, пасовищ і водойм. Проблема сервітутів лише набрала іншого, прихованого характеру. Так, за нашими підрахунками, протягом 1894–1914 рр. судові позови щодо порушення сервітутних прав було подано по кожному четвертому населеному пункту Східної Галичини (в архівних документах у зв'язку з цим згадується понад 900 сіл, тоді як усього їх тут нараховувалося трохи більше 3600) [6, арк. 36-78]. Проте на новому етапі позивачами виступали не сільські громади, а поміщики. Це було викликане трансформацією сприйняття сервітутного права у свідомості населення краю з поширенням нового розуміння приватної власності.

У 70–80-х рр. XIX ст. галицький сейм створив законодавчу базу для становлення приватної власності. Окрім того, в указаний період особливого поширення почали набувати ринкові відносини. Це зробило можливим економічне збагачення дідичів за рахунок інтенсивної експлуатації сервітутів і поступового відходу від морально-звичаєвих норм. Такі зміни були довготривалим процесом, а не одноразовим актом. У результаті його реалізації поміщики все частіше звертали увагу на “самовільний” випас селянами худоби на своїх землях, на вирубку деревини та збирання хмизу

у своїх лісах; намагалися відстояти своє майно використовуючи силу та сприяння влади.*

Великі землевласники, які намагалися утвердити своє право приватної власності на сервітути, наштовхувалися на абсолютне неприйняття й ворожість селян. Натомість ті, які дозволяли громадам безкоштовно чи дешево користуватися сервітутами, одержували схвалення не лише звичайних селян, але й української періодики. Зокрема, власниця маєтків у селах Бутини та Пристань Жовківського повіту пані Людвіка Незабитовська не лише допомагала потерпілим від пожеж, виділяла кошти та будівельні матеріали на спорудження нових церков, але й дозволяла вільно використовувати сервітути, як це було і до 1848 р. Чи не тому дописувач однієї з газет писав про неї: "... вона витирає сльози вдовам і сиротам, є опорою для знедолених, потішає людей в горі... словом старається бути взірцевою матір'ю і опікункою для своїх дітей" [17, с.35]. На її похорон у Львові в травні 1887 р. у розпал сільськогосподарських робіт пішки прийшло більше 100 селян [18, с.132]. Власник маєтків у Баличах Підгірних і Баличах Подорожніх цього ж повіту Сімон подарував громадам землю та матеріал для будівництва шкіл і 100 золотих ринських, постійно позичав селянам сіно, надавав деревину для укріплення берега р. Свічі в рахунок сервітутів [16, с.196].

Однак таких випадків із кожним роком ставало менше. На початку ХХ ст. із позитивного боку в українській періодиці згадується лише кілька поміщиків. Це при тому, що всього в Східній Галичині налічувалося більше 4 тис. дідичів, з яких 82 % були поляки за національністю [16, s.XLVIII]. Найчастіше увагу громадськості привертала діяльність княгині Леонтини Сапіги. Влітку 1902 р., як тільки в краї розпочався загальний страйк подених робітників та двірської прислуги, вона дозволила селянам усіх громад, де були розташовані її маєтки, безкоштовно користуватися угіддями. Фактично цим самим вона відновила той порядок використання сервітутів, що існував до 1848 р. Вдячні селяни у відповідь влаштували урочисте віче й піший похід із церковними хоругвами до маєтку княгині. Вони подарували Л. Сапізі Біблію та грамоту як "захисниці знедолених" [1, арк.108].

* Типовим був випадок, який стався в с.Гутиськах Олеських Золочівського повіту. Тамтешні селяни декілька років випасали свою худобу на панських угіддях. Дідич, князь де Лінь, нічого шкідливого не робив, а лише розпорядився, щоб орендар записував збитки. Весною 1881 р. суд на підставі цих записів зобов'язав сільську громаду сплатити 3000 золотих ринських відшкодування (фактично вартість 20 га орних земель). У село приїхала секвестраційна комісія, що мала зайнятися конфіскацією майна боржників. Селяни прогнали судових виконавців, але ті повернулися з військовими та жандармами й провели конфіскацію [5, арк. 187-191].

Проте, в цілому по Східній Галичині ситуація із сервітутами суттєво відрізнялася. Поміщики все частіше набирали до свого двору велику групу лісників, побережників та гайових, які відповідали за охорону фільваркових лісів від селян. Так, у маєтку Баворовських у с. Баворові на утриманні перебувало 26 слуг, із них 3 були побережниками а 1 – гайовим. До їхніх функцій входила не лише охорона панських сервітутів, але й здійснення контролю за тим, щоб селяни, які мали панські дозволи на збір грибів, ягід та хмизу в обмін на поденні відробітки, не перевищували дозволених лімітів. У випадку порушень сервітутних прав селянами побережникам повинні були допомагати у наведенні порядку інші слуги – сторожі, “огородники” та “парубки” (разом 14 осіб) [7, арк.3]. У маєтку Дідушицьких у с. Пеняках за охорону поміщицького права на сервітуту відповідали 6 лісничих, 1 підлісничий і 37 гайових. Усі ці категорії слуг одержували високу платню, що поступалася у своїх розмірах лише платні управителя палацу, кухаря, лікаря та ключниці. Набиралися дані категорії слуг переважно з поляків. Це свідчить про привілейованість їхньої служби [8, арк. 41-42].

Згідно з існуючим у кінці XIX – на початку XX ст. австрійським законодавством великі землевласники зберігали за собою право “твердої руки” лише щодо слуг – могли судити й карати їх на свій розсуд. Це право не поширювалося офіційно на жителів сільських громад, які перебували під юрисдикцією повітових судів, та на практиці його повсюдно реалізували й до них. Так, лісники й побережники карали різкими збирачів хмизу, грибів та ягід, рибалок. Самі селяни, йдучи до панського лісу, не вважали, що коять злочин. Найчастіше вони аргументували свої дії згідно із засадами звичаєвого права: “Ми пішли збирати хмиз, бо й наші батьки ходили...”. Виходячи з життєвих переконань селян та їхніх світоглядних позицій, дії з реалізації сервітутних прав не вважалися крадіжкою й завжди знаходили моральне виправдання з боку односельців, але не поміщика і його слуг. Водночас українські селяни не намагалися відстоювати себе в судах, побоюючись конфіскацій майна, а тому охочіше йшли під панські різки. Непоодинокими були випадки, коли після таких покарань селяни помирали [3, арк.3-8, 46].

Абсолютна більшість сервітутних прав була закріплена за поміщиками рядом постанов галицького сейму в 1893–1894 рр. Згідно з ними у повітах було створено спеціальні комісії, що займалися оформленням документів для великих землевласників на право користування лісами, пасовищами та водоймами. Селянським громадам пропонувалися різноманітні компенсації, які, однак, не покривали завданих

збитків. Очевидно ці законодавчі акти й дали підстави М.Герасименку вести мову про вирішення проблеми сервітутів. Реально ж одержання документів не означало їхню повну й негайну реалізацію. Поміщики справедливо побоювалися селянських заворушень на зразок тих, що в 1846 р. відбулися у Західній Галичині. Саме з цієї причини вони іноді ігнорували порушення селянами сервітутних прав. Намагання окремих великих землевласників остаточно закріпити за собою право власності на ліси, пасовища й водойми всюди наштовхувалися на відчайдушний опір селян, який придушували за допомогою військ та жандармерії.

Типовим прикладом таких процесів виступали події, що відбувалися в с. Трійця Бродського повіту. Тут орної землі було обмаль і єдиним джерелом до існування селян був вилов риби в річках Стир та Радославка. У 1895 р. повітова рада розпочала судовий процес стосовно заборони селянам користуватися рибальством, але сільська громада його виграла. У наступні 11 років селяни безперешкодно виловлювали рибу, але не домагалися юридичного закріплення за ними сервітутного права. Цим скористався новий поміщик. У листопаді 1906 р. 34 лісничі і побережники разом з уповноваженими дідича й 6 жандармами почали “виконувати акти посідання рибальства на Стирі”. У результаті зіткнення між селянами й представниками поміщика 7 селян було поранено, а 2 заарештовано. Надалі селяни були змушені сплачувати поміщику гроші за рибальство [20, с.5].

Прагнення поміщиків реалізувати свої сервітутні права суттєво вплинуло на погіршення соціально-економічного становища українських селян. Виразником добробуту селянства в кінці XIX – на початку XX ст. була наявність великої рогатої худоби. У зв’язку з цим важливо проаналізувати її чисельність у Галичині протягом 1880–1910 рр. Даний історичний період можна умовно поділити на два етапи: 1) 1880 – 1900 рр.; 2) 1900–1910 рр. На першому етапі поголів’я худоби постійно зростало, а на другому – різко зменшувалося. Найбільший спад тваринництва в 1900–1910 рр. спостерігався у повітах, які належали до Станіславської судової округи. У них протягом указанного десятиріччя чисельність худоби впала нижче рівня 1880 р. Відносно кращою була ситуація у тваринництві Львівщини (детальніше див. таб. 1) [21, с.13]. Збільшення кількості населення протягом 1880–1910 рр. поряд зі зменшенням поголів’я худоби вело до зниження частки великої рогатої худоби на 100 мешканців краю.

Таблиця 1

	Поголів'я великої рогатої худоби			
Територія	1880	1890	1900	1910
Львівщина	606 567	686 159	740 117	680 485
Тернопільщина	371 490	390 422	448 530	425 743
Станіславщина	458 527	485 752	519 119	444 543
Вся Східна Галичина	1 436 584	1 562 333	1 707 766	1 550 771

Ця частка скоротилася з 38,8 у 1880 р. до 29,1 голів у 1910 р. (детальніше див. таб. 2) [21, с.19]. Найменша частка худоби на 100 осіб припадала на повіти Тернопільщини. Саме в значній мірі через дану обставину тут містився епіцентр селянського страйку 1902 р. Тогочасний оглядач із місячника “Економіст” зазначав, що селяни не мають тварин на продаж, а за винятком гірських районів, де є вдосталь пасовищ, “...селяни продають лише телята і то за пів-дармо...” [22, с.15].

Таблиця 2

	Кількість голів великої рогатої худоби, що припадала на 100 мешканців			
	Роки			
Територія	1880	1890	1900	1910
Львівщина	42,0	43,3	—	35,0
Тернопільщина	28,6	27,5	—	24,7
Станіславщина	45,2	42,0	—	30,2
Вся Сх. Галичина	38,8	38,0	35,5	29,1

оступовою роти. Вона радіжок та

шкідництва на поміщицьких луках і пасовищах, що викликало опір дідичів і їх слуг. Наростанню антагонізму по лінії “панський маєток – сільська громада” (фактично “польський поміщик – українські селяни”) також сприяв ряд додаткових обставин: 1) відсутність чіткого врегулювання меж між громадськими та панськими пасовищами; 2) наявність великої кількості малих селянських наділів, розташованих упереміжку з поміщицькими (т. зв. “черезсмужжя”); 3) існування анахронічних законодавчих актів на зразок Ловецького закону 1871 р., що згідно із середньовічною традицією

зневажали селянське право на приватну власність, надаючи пріоритети дідичам. Все це було зумовлено непослідовністю розв'язання проблеми сервітутів.

Щодо першої обставини, то вона була спричинена позицією поміщиків під час роботи спеціальних повітових комісій з межування. Великі землевласники небезпідставно сподівалися використати її в майбутньому, коли стихнуть пристрасті, для перегляду меж на свою користь. Зокрема, власник маєтку в с. Павлова Сяноцького повіту Роман Уейський при розподілі сервітутних прав дозволив сільській громаді переганяти худобу на її пасовище через свій луг. Чітких меж чи дороги, по якій мав здійснюватися перегін, встановлено не було. Вже через рік – 25 червня 1889 р. – поміщик подав до повітового староства скаргу на селян, котрі випасали худобу на його лузі. Судовий процес завершився поразкою селян. Їх зобов'язали сплатити 700 золотих ринських, крім того в рахунок компенсації за дорогу поміщику передали частину громадського пасовища. Аналогічних випадків налічувалося десятки [4, арк. 3-9].

Черезсмузжя було породжене трьома чинниками: 1) роздачею наділів селянам у ході ліквідації панщини та вирішенням сервітутних суперечок; 2) дробленням селянських господарств через усадкування дітьми, подарунки, посаги тощо; 3) купівлею – продажем землі. У цілому воно становило значну проблему, яка полягала у парцеляції селянських господарств на окремі земельні ділянки, часто розташовані на значній віддалі одна від одної. До таких ділянок був ускладнений заїзд, а тому окремі селяни, щоб дістатися до своєї землі, були змушені переходити через ділянки сусідів. Черезсмузжя іноді доходило до абсурду, коли одне селянське господарство розміром 5 моргів (1 морг = 0,5749 га) складалося з 64 окремих частин (парцелей). За підрахунками українського економіста С.Онишкевича, на зламі XIX – XX ст. ділянка землі в 10 га могла мати більше 10 % площі, зайнятої межами [15, с.9].

Проблема черезсмузжя вимагала укрупнення селянських наділів шляхом перерозподілу земель у рамках кожної окремої селянської громади – здійснення камасації. Втілення її в життя наштотувалося на вороже ставлення українських селян, які вбачали в ній підступи влади й поміщиків. Камасація розпочалася в австрійській частині імперії Габсбургів 7 червня 1883 р. із видання законів про заокруглення лісових меж і очищення лісів від чужих анклавів. На Галичину дія цих законів поширилася лише в грудні 1899 р. На початок 1905 р. камасація проходила тільки у 2 селах краю – Хишиневичах (повіт Рудки) і Любінцях (повіт Цішанів), ще у 2 – велася підготовка до її здійснення. Окрім того, ще три громади звернулися до

крайової влади за допомогою у проведенні камасації. Фактично укрупнення наділів необхідно було провести ще в 3600 сільських громадах. Камасація носила добровільний характер, що дозволяло владі уникати конфліктів із селянами, але вимагало проведення масової пропаганди. Перерозподіл земельних ділянок на паритетній основі ставав реальністю лише за співпраці місцевих осередків “Просвіти”, що вели агітацію на його користь, та поміщиків, котрі надавали свої угіддя для обміну зі селянами, однак таких було мало [15, с.7].

Сервітутне право включало в себе, поряд з іншими, можливість полювання на диких тварин. Загальним явищем у Галичині на кінець XIX – початок XX ст. було зосередження цього права в руках великих землевласників. Його закріпив уже згадуваний Ловецький закон, який носив репресивний характер стосовно селянського майна. Згідно з цим законодавчим актом селянам заборонялося володіти вогнепальною зброєю, полювати чи навіть відлякувати диких тварин. Натомість закон “гарантував” селянам виплату компенсації за збитки, завдані мисливцями та звірами. Проте визначення розмірів компенсацій покладалося на власників фільварків чи їхніх орендарів – тобто власників права на полювання [10, с.54]. Якщо до 1871 р. селяни могли вбити диких тварин, що чинили шкоду, то даний закон це категорично забороняв. Він створював умови, за яких викуп селянами права на полювання унеможлилювався. Проведення аукціонів із продажу цього сервітутного привілею зафіксувало цілий ряд випадків, коли дозвіл на полювання одержували поміщики, хоч і пропонували за нього нижчу ціну ніж селяни (іноді в 10–12 разів!) [10, с. 55].

Наявність Ловецького закону призвела до ряду локальних виступів селян. Найбільше загострення одержали події в селах Хоросткові та Увисла Гусятинського повіту в листопаді 1880 р. Тамтешній дідич – граф Семінський-Левицький – не лише відібрав у селян так звані “пустки”, на які поширювалися сервітути, але й щоосені зі своєю прислугою та собаками здійснював полювання на селянських наділах, котрі розташовувалися впереміжку з його землею. Надані селянам компенсації не покривали й чверті завданих збитків. Під час одного з таких полювань у с. Увисла мисливці затоптали кіньми селянську дівчинку. 20 листопада 1880 р. граф разом із генералом Козебродським і бароном Коливатром планували провести полювання, але при в’їзді до с. Хоросткова їх зустрів натовп селян. Вони спробували зупинити кавалькаду вершників, а потім, коли слова не допомогли, закидали мисливців камінням. Наступного дня жандарми заарештували 7 селян, та невдоволення селян було настільки великим, що

полювання в Хоросткові й Увислі більше не проводилося [9, с.48-49].

Конфлікти між сільськими громадами та поміщиками ускладнювалися відмінними світоглядними засадами. Українські селяни перебували у своєму власному світі з особливими моральними й правовими рамками. Серед них закономірністю сприймався самосуд односельців над паліями та конокрадами. Лише в незначній кількості випадків були спроби показати смерть злодія чи палія як наслідок нещасного випадку або самогубства. У більшості випадків селяни навіть не приховували вчиненого, вважаючи, що суд їх виправдає. Іноді жандарми були змушені захищати паліїв та конокрадів від розгніваного натовпу [13, с.183].

Еволюція австрійського законодавства у сфері врегулювання сервітутних прав породила прагнення селян захистити свою приватну й громадську власність не лише від злочинців, але й від посягань поміщиків та їх слуг. Незнання законів і невміння українських селян відстояти свої права в суді призводили до систематичних зіткнень з фільварками. Часто при захисті своїх прав селяни доходили до вбивств. Так, у с. Лозівці біля Тернополя вони забили до смерті палицями панського економа М.Твардієвича, котрий не дозволяв їм користуватися пасовищем, яке раніше належало громаді, але після численних судових процесів перейшло до двору. Аналогічні випадки мали місце в ряді інших сільських громад [14, с.160].

Отже, відмінності у розумінні соціально-правових основ приватної власності, зокрема права на використання сервітутів, що склалися у жителів сільських громад та поміщицьких маєтків, породжували численні локальні конфлікти й протистояння по лінії “українські селяни – польський поміщик”. Протягом 1880–1914 рр. спостерігалось загострення відносин між цими двома полюсами галицького суспільства, що було зумовлено утвердженням правових засад на володіння знаряддями та засобами виробництва. Дотримування селянами своєї особливої системи моральних цінностей, а також їхнє прагнення до реалізації своїх приватновласницьких потреб, об’рунтованих на звичайному праві, сприяли виникненню та загостренню польсько-українського антагонізму на соціально-економічній основі.

Боротьба за сервітутні права в Галичині між окремими соціальними верствами та представниками різних національностей у 1880–1914 рр. проходила з різною динамікою, що було до певної міри зумовлено особистісним фактором, оскільки кожен новий губернатор краю (“цісарський намісник”) по-своєму підходив до розв’язання цих суперечностей. Однак цей аспект проблеми ще потребує додаткового вивчення.

1. Центральний державний історичний архів України у м.Львові, ф. 146, оп. 4, спр. 3788.
2. Там само, ф. 146, оп. 4, спр. 5071.
3. Там само, ф. 146, оп. 64, спр. 131.
4. Там само, ф. 146, оп. 64, спр. 356.
5. Там само, ф. 146, оп. 64, спр. 4093.
6. Там само, ф. 146, оп. 64, спр. 12105.
7. Львівська наукова бібліотека ім. В. Стефаника НАН України, Відділ рукописів (далі – ЛНБВС, ВР), фонд Баворовських, спр. 1606.
8. Там само, фонд Дідушицьких, спр. 1086.
9. Бунт хлопскій въ Хоросткові // Батьковщина. – 1881. – 18 марця. – № 6. – С.48-49.
10. Въсти зь краю // Батьковщина. – 1896. – 1 цвітня. – № 7. – С.54-55.
11. Де що про “Руску Бурсу ремісничу і промислову” у Львові // Економіст. – 1905. – № 9. – С.9-10.
12. Доля хлопська // Батьковщина. – 1896. – 16 лютого. – № 4. – С. 28-30.
13. Новинки и всячина // Батьковщина. – 1893. – 1 грудня. – № 23. – С.183.
14. Новинки и всячина // Батьковщина. – 1894. – 16 жовтня. – № 21. – С.160.
15. Онишкевич С. Про камасацію ґрунтів // Економіст. – 1905. – № 4. – С.6-10.
16. Письмо зь Жидачівського повіту // Батьковщина. – 1887. – 19 серпня. – № 33. – С.196-197.
17. Польський дьдичь, якихъ мало // Батьковщина. – 1880. – 1 марця. – № 5. – С.35-36.
18. Польський дьдичь, якихъ мало // Батьковщина. – 1887. – 3 червня. – № 22. – С.132.
19. Томашівський С. Тимчасовий звіт про кількість населення Східної Галичини різних національностей // Діло. – 1916. – 23 квітня. – С.3-4.
20. Хлопська кривда // Гайдамаки. – 1906. – 22 грудня. – Ч. 213. – С.5-6.
21. Храпливий Є. Плекання рогатої худоби у Східній Галичині, нарис за час від 1880 до 1930 р. – Львів, 1933. – 40 с.
22. Чи мають наші селяни що продавати ? // Економіст. – 1907. – № 10. – С.15.
23. Podrecznik statystyki Galicyi. Wydany przez krajowe biuro statystyczne / Pod redakcyą T. Pilata. – T. IX. – Lwow, 1913. – Cz. 1-2. – 160 s.
24. Rocznik statystyki Galicyi. Wydany przez krajowe biuro statystyczne / Pod kierunkiem T. Rutowskiego. – Rok 1. – Lwow, 1887. – 294 s.
25. Wiadomosci statystyczne o stosunkach krajowych. Pod redakcyą T. Pilata. – Lwow, 1902. – T. XXIV. – Cz. III. – S.1-43.
26. Бовуа Д. Битва за землю в Україні, 1863–1914: Поляки в соціоетнічних конфліктах. – К.: Критика, 1998. – 334 с.
27. Герасименко М. П. Аграрні відносини в Галичині в період кризи панщинного господарства. – К.: Вид-во АН України, 1959. – 303 с.
28. Присяжнюк Ю. Вплив ментальності українського селянства на рівень його освіченості у II пол. XIX ст. // Історія в школах України. – 2000. – № 3. – С.9-10.
29. Присяжнюк Ю. П., Горенко Л. М. Ринкова еволюція аграрних відносин в Україні (II пол. XIX ст. – 1905 р.) // Український історичний журнал. – 2000. – № 5. – С.88-96.
30. Bujak F. Galicya. – T. 1. Kraj. Ludnosc. Spoleczenstwo. Rolnictwo. – Lwyw, 1908. – 562 s.
31. Borkowski J. Chlopi Polscy w dobie kapitalizmu. – Warszawa, 1981. – 236 s.

The author analyses the social – legal aspect of the Polish-Ukrainian relations. The article throws light upon the problem of “servituts” – the common use of pastures and forest by landowners and peasant communities. The transfer of legal rights on servituts to landowners was intensified the international antagonism in Galicia.

УКРАЇНСЬКЕ МУЗИЧНЕ ЖИТТЯ ПРИКАРПАТТЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

Музичне життя Прикарпаття другої половини XIX – початку XX століть є недостатньо вивченою проблемою вітчизняної історичної науки.

У радянський період в узагальнюючих працях з історії української музики [12; 22], публікаціях, присвячених історії музичного життя Галичини [19] та окремим діячам української музичної культури [14; 16; 17; 20; 26; 31; 33], знайшли своє відображення лише окремі аспекти досліджуваної проблеми.

В означеній проблематиці відчутних успіхів досягли у своїх дослідженнях сучасні українські вчені [23; 28; 29; 32; 35]. Окремі аспекти обраної теми висвітлюються в працях дослідників української діаспори [11; 18; 21; 30]. Однак порушена тема ще не знайшла цілісного розкриття у сучасній вітчизняній історіографії.

Метою статті є висвітлення розвитку українського музичного життя на Прикарпатті в другій половині XIX – на початку XX століть.

Початок розвою професійної музики на Прикарпатті припадає на першу половину XIX століття, що пояснюється пробудженням національної свідомості галицьких українців. Музична культура Прикарпаття зазнала тоді певного впливу австрійських композиторів Л.Бетховена, Й.Гайдна й В.Моцарта. У ті роки син останнього Франц Ксавер Моцарт деякий час викладав музику в Бурштині, а пізніше заснував у Львові й протягом певного періоду очолював музичне товариство св. Цецілії, хор та інститут співу. Він написав ряд симфоній, вокально- симфонічних, камерно-інструментальних і вокальних творів [19, с.9].

Водночас слід відмітити й ту обставину, що у зв'язку з посиленням культурних взаємин між українськими землями в музичне життя Прикарпаття, починаючи з кінця XIX століття, все ширше проникають твори наддніпрянських композиторів М.Лисенка, С.Гулака-Артемовського, П.Ніщинського та інших. Вони сприяють засвоєнню демократичних художньо-естетичних принципів у музиці. Та все ж вирішальну роль у розвитку музичного життя краю відіграв основоположник української національної музичної школи М.Лисенко. Він упродовж усього життя підтримував дружні зв'язки з О.Барвінським, В.Шухевичем (вихідцем із Городенківщини), І.Франком, О.Нижанківським та з багатьма іншими галицькими композиторами, вченими й громадськими діячами. Особливо плідними були довголітні творчі взаємини композитора з І.Франком. Їх

знайомство, що відбулося в Києві в 1885 році, переросло в багаторічну дружбу. Знаючи про авторитет І.Франка серед галицької інтелігенції, М.Лисенко просив його вплинути на молодих галицьких композиторів для того, щоб звернути їх увагу на необхідність глибокого вивчення народної пісні й кращих зразків зарубіжної класики. Він підкреслював в одному з листів, що “вони сердешні, і ходять голуб’ята по стежці звуків, поезії, шукань та не там, співають, та не своїм голосом... Нема у Вас реальної школи, без неї і в музиці і в поезії Ви до віку будете не самими собою” [24, с.155].

Під час перебування І.Франка в Києві в 1885 році М.Лисенко записав від нього кілька народних галицьких пісень, зокрема два варіанти пісні “Про Довбуша”, “Ой, там за горою та й за кременною”, “Пливе качур по Дунаю”, “Жалі, мої жалі” та “Бескиде зелений”. Пізніше він їх помістив в одному із збірників українських пісень. М.Лисенко знайомив жителів Надвірнянщини з галицькими піснями й потім, вміщував їх майже в усіх збірниках українських народних пісень, які видавав у кінці XIX – на початку XX століть. А сьомий збірник народних пісень, виданий композитором у 1911 році, складався в основному з пісень Покуття [17, с.149, 162]. З галицьких коломийок композитор склав окрему хорову в’язанку “Коло гаю походжаю” [27, с.125].

У досліджуваний період на Прикарпатті, як і в усій Галичині, з кожним роком стають популярнішими музичні твори М.Лисенка, вони проникають у широкі народні маси. Твори композитора входили до репертуару всіх хорових колективів, що діяли в той час. Особливо активними їх пропагандистами були хорові товариства “Боян”, які в кінці XIX – на початку XX століть створили в ряді міст краю.

Для визначення прогресивної ролі, яку відіграла музика М.Лисенка в культурному житті Прикарпаття, знаменним є її тісний взаємозв’язок із популяризацією революційної поезії Т.Шевченка. Слід підкреслити, що музична шевченкіана композитора нараховує майже 90 творів [25, с.121]. Серед жителів Прикарпаття популярними були також композиції М.Лисенка на слова Лесі Українки, І.Франка, М.Вороного, О.Олеся, В.Самійленка та інших поетів. У революційні дні 1905 р. М.Лисенко у ряді хорових творів відтворив настрій революційної героїки. Серед них на перше місце слід, безумовно, поставити хор “Вічний революціонер” на слова І.Франка, що був написаний поетом, як відомо, під час перебування в коломийській тюрмі [14, с.98-99]. Популяриність, якою користувався М.Лисенко та його твори серед населення Галичини, знайшла своє яскраве вираження в 1903 р., коли тут урочисто відзначалось 35-річчя творчої діяльності композитора. Тоді

М.Лисенко отримав запрошення приїхати в Галичину на ювілейне свято. На початку грудня 1903 р. громадськість краю з піднесенням вітала видатного композитора. Зворушливою була зустріч М.Лисенка у Львові. Там його зустріла делегація ювілейного комітету на чолі з В.Шухевичем. Пізніше відбувся ряд зустрічей та святкових концертів. 9 грудня 1903 р. М.Лисенко виїхав зі Львова до Чернівців. По дорозі він відвідав Станіслав і Коломию. На Прикарпатті, як і всюди, його щиро вітали місцеві культурно-освітні товариства й селянські хори. Вони підносили йому вітальні адреси й вироби гуцульських народних майстрів [7]. Для жителів краю це була важлива подія, що переросла у всенародне свято єднання галицьких і наддніпрянських українців.

Слід відмітити, що відвідання М.Лисенком Галичини мало значний вплив на розвиток музичного мистецтва в краї. Ця подія значно піднесла авторитет української пісні й музики серед усіх верств галицької громадськості. Саме під впливом М.Лисенка в Галичині почалося систематичне збирання й наукове дослідження українського музичного фольклору.

У 1903 році у Львові було організовано “Союз співацьких і музичних товариств”, а при ньому – Вищий музичний інститут імені М.Лисенка. Влітку 1907 р. “Союз співацьких і музичних товариств” перейменували в “Музичне товариство імені М.Лисенка”.

Восени 1912 р. до Галичини надійшла сумна звістка про смерть М.Лисенка. Музичні й культурно-освітні організації краю вислали на похорон окрему делегацію, до складу якої увійшли В.Шухевич, О.Нижанківський, С.Людкевич, М.Волошин і Ф.Колесса, та надіслали десятки телеграм співчуття [9]. Похорон видатного композитора став такою ж маніфестацією культурного єднання українських земель, як і все його життя й творчість.

На Наддніпрянській Україні талановитими продовжувачами творчих заповітів М.Лисенка були композитори молодшого покоління, зокрема К.Стеценко, М.Леонтович, Я.Степовий та інші. В досліджуваний період їх твори також включаються до репертуарів хорових колективів і стають популярними на Прикарпатті.

Тісні зв'язки з Галичиною налагодив, зокрема, К.Стеценко. У час політичної реакції після поразки першої російської революції він пише такі популярні твори, як кантата “Єднаймося” на слова І.Франка і “Шевченкові” на слова поетеси з Прикарпаття К.Малицької [31, с.20]. Ці твори в 1910 році були видані у Львові. Тут побачили світ також інші музичні твори композитора – “Прометей”, “Сон”, “Сійтеся квіти”, “Хмари”

тощо. Зразком робітничої тематики в українській музиці початку ХХ століття є твір К.Стеценка “У долині село лежить” на слова І.Франка [26, с.15].

У досліджуваній період з’являються також обробки народних пісень композитора М.Леонтовича, що стають популярними на Прикарпатті. Серед них відомі, зокрема, народна пісня з Галичини “Ішов козак через ліс” та “За городом качки пливуть”. Остання вийшла у світ у видавництві “Львівського бояна”.

Значний внесок у зміцнення музичних зв’язків Галичини з Наддніпрянською Україною вніс і Г.Хоткевич, який має певний доробок і в царині музичної культури. Перебуваючи в Галичині, зокрема на Прикарпатті, проявив себе і як співак та музикант. Він очолив тут музичне товариство “Митуса” та об’їхав з лекціями про народну музику й концертами всю Галичину й Буковину, чаруючи слухачів своїм співом і грою на бандурі. Лише 1906 р. протягом трьох місяців дав 83 концерти, під час яких виконував українські думи, чумацькі та козацькі пісні [1, арк.2, 4]. Його концерти проходили на високому мистецькому рівні й користувалися великою популярністю в слухачів краю. Особливою втіхою для них була його високомистецька гра на бандурі. Галицький композитор С.Людкевич справедливо відзначав, що Г.Хоткевич “підніс гру на бандурі до своєрідного артизму... та добув з неї чимало зовсім нових незвісних ефектів і нюансів, про які ніхто би й не думав... Вже тепер бандура в руках Хоткевича є незрівнянна до акомпанієменту народних пісень” [10, с.109]. У 1909 р. Г.Хоткевич видав у Львові спеціальний підручник гри на бандурі. Популяризація в Галичині, зокрема на Прикарпатті, кобзарського мистецтва, народних пісень і музичних інструментів Наддніпрянщини є безперечною заслугою Г.Хоткевича. Крім того, перебуваючи в нашому краї, він написав обробки 12 галицьких пісень, цикл новорічних пісень “Маланка”, в’язанку лемківських пісень, пастуші пісні та “Туцільську сюїту” [1, арк.27].

Свідченням розвитку музичної культури Прикарпаття в досліджуваній період є творчість ряду галицьких композиторів, зокрема тих, які тут народились або мали тісні зв’язки з нашим краєм.

Уродженцем покутського села Белелуя на Снятинщині був відомий композитор, музикознавець і фольклорист Порфирій Бажанський. Його творча діяльність розпочалася в 60-х роках ХІХ ст. Митець створив ряд симфонічних обробок коломийок, які відзначаються яскравістю колориту й ґрунтовним знанням особливостей народного музикування. П.Бажанський був першим галицьким композитором, який створив опери “Параня”,

“Олеся”, “Марійка – татарська бранка”. У творчому доробку композитора є також оперети “Олекса Довбуш”, “Біла циганка”, “Весілля”, “Сузанна”, “Сирітка” та інші. Він упорядкував 4100 народних мелодій, підготував збірник народних пісень у семи томах, зібрав 250 колядок, писав власні церковні хори. П.Бажанський опублікував також праці “Руська народна тематична і музикальна ритміка”, “Малоруський музикальний тон”, “Малоруська народна мелодика”, “Русько-народна опера”. У цих творах він показав себе вдумливим теоретиком української музичної культури [29, с.180].

У досліджуваний період тісні зв’язки з Прикарпаттям підтримував і композитор Денис Січинський, який тривалий час проживав у Станіславі, а також перебував у Коломиї та в селах Вікторіві, Микитинцях, Радчі й Угорниках. Вагомою є, зокрема, музична шевченкіана митця. Він написав на слова Т.Шевченка такі твори, як “У гаю, гаю...”, “Лічу в неволі”, “І золотої й дорогої”, “Минули літа”, “По діброві вітер вие”, “Якби ви знали, паничі” [33, с.12-15]. У творчому доробку Д.Січинського є ряд музичних творів на слова І.Франка, Лесі Українки, Б.Грінченка, М.Вороного, Л.Глібова, В.Александрова та інших поетів[4; 5]. Він написав опери “Будка” й “Роксолана”, численні фортепіанні мініатюри та обробки народних пісень [35, с.237]. Загалом творча спадщина Д.Січинського охоплює понад 100 творів різних жанрів [23, с.82].

У кінці XIX – на початку XX ст. Д.Січинський проводив також активну музично-громадську діяльність. Він був організатором і учасником концертів, диригував хорами. В 1891 р. взяв участь у заснуванні у Львові хорового товариства “Боян”, а згодом допомагав організовувати такі товариства в Коломиї, Станіславі та Снятині.

На початку XX ст. активно включився в музичне життя Галичини уродженець прикарпатського міста Долини композитор Ярослав Лопатинський. Під впливом революційних подій 1905 р. у Східній Україні він пише хор “Вставай, Україно”, сповнений глибокої віри в незламність і творчі сили народу. В доробку композитора є також опери “Еней на мандрівці” за “Енеїдою” І.Котляревського, “Оксана”, “Казка скель”, дитяча опера “Зірка щастя”, музика до комедії “Свекруха”, ряд солоспівів та романсів на слова українських поетів, зокрема Т.Шевченка, Ю.Федьковича, Лесі Українки, П.Грабовського, А.Кримського, О.Олеся, В.Самійленка, Я.Щоголіва тощо [3].

Наприкінці досліджуваного періоду на території краю народилися композитори Ярослав Барнич, Борис Кудрик, Анатолій Кос-Анатольський, Роман Сімович, активна творча діяльність яких розвинулась у пізніший

період.

На Прикарпатті у цей час були дуже популярними й виконувалися на багатьох концертах також твори західноукраїнських композиторів Анатолія Вахнянина, Сидора Воробкевича, Віктора Матюка, Остапа Нижанківського, Генріха Топольницького, Йосипа Кишакевича, Станіслава Людкевича, Ярослава Ярославенка (Вінцковського) та інших.

Справжнє духовне піднесення серед жителів Прикарпаття викликали музичні подорожі української молоді у вільний від навчання час із користю для себе й людей. Адже, з одного боку, молодь краще пізнавала свій край, а з іншого, – мала можливість зустрічатися з народом, вивчати його характер і світогляд, заохочувати його до освіти, заснування читалень, театральних і музичних гуртків. Перша така подорож відбулася в серпні 1883 р. Мандрівники тоді вирушили зі Львова в напрямі Станіслава, а звідти – до розвалин Скиту Манявського. Сюди прибували з околиць люди, а місцеві музиканти звеселяли присутніх співами й танцями. Увечері свято зустрічі продовжувалося у приміщенні місцевого приходу. Промови, пісні, веселі забави – все це ріднило людей і будило їх національну свідомість. З Маняви самодіяльні артисти через Ямну, Дору, Ділятин і Ланчин попрямували до Коломиї, де на концерт, що пройшов із великим успіхом, з'їхалось близько 500 гостей [28, с.188].

Друга подорож української молоді в серпні 1884 р. була значно численнішою. Її маршрут пролягав околицями Підгір'я з Дрогобича до Коломиї. Тоді відбулися концерти в Бубнищі, Болахові, Гошеві, Калуші, Станіславі, Ділятині, Микуличині, Жаб'ї. Іван Франко, який брав участь у подорожі, звертався до людей з привітаннями й доповідями, після чого відбувались виступи хору мандрівників, у репертуарі якого були пісні “Мир вам, браття”, “Не згасайте, ясній зорі”, “Ой по горі по високій”, “Ще не вмерла Україна” тощо.

Особливо плідною була зупинка мандрівників у Станіславі, де тоді проходив загальний збір Українського педагогічного товариства. Численний з'їзд інтелігенції, багато молоді – все це створювало в місті святкову атмосферу. На свято до Станіслава завітав український композитор з Одеси Петро Ніщинський, який перед тим протягом тижня перебував у Львові. Автор популярної хорової пісні “Закувала та сива зозуля” був вражений побаченим. Він відзначав, що “музика і танець нашої “коломийки”, котрі він перший раз в життю чув і бачив, безконечно йому сподобались і, від'їжджаючи, закупив композиції коломийки, щоб прекрасну тую музику і той танець зробити популярним в Одесі” [35, с.137]. У 1885 р. відбулася третя подорож української молоді з Тернополя на Буковину. Тоді вони з

успіхом виступали в селі Нижнєві на Тлумаччині в місцевій читальні, яка була однією з кращих у Галичині.

У 1888 р. українська молодь з товариства “Академічне братство” влаштувала мандрівку на Гуцульщину. Як і раніше, в містах і селах, зокрема в Станіславі, Коломиї, Печеніжині, Рунгурах, Стопчатові, Косові, Криворівні, Жаб’ї, куди прибували мандрівники, відбувалися концерти, вечорниці з промовами, музикою, піснями й танцями [2, арк.52].

У 1890 р. у Коломиї, Снятині та Городенці відбулися концерти хорової “дванадцятки” артистів-аматорів під керуванням В.Садовського [35, с.139].

В 1911–1913 рр. організацією мандрівних концертів у Галичині зайнялося хорове товариство “Бандурист” зі Львова під керуванням М.Волошина та П.Артимовича. У виступах брали участь композитор С.Людкевич як акомпаніатор, цитрист С.Купчинський, співаки О.Парахоняк із Прикарпаття, М.Микиша з Києва, скрипаль О.Пежанський [28, с.194]. Концерти цього колективу проходили з великим успіхом на високому мистецькому рівні.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. на Прикарпатті, як і в усій Галичині, з’явилися нові громадсько-культурні організації й товариства, які були покликані закласти міцні підвалини для подальшого розвитку української музичної культури. Це стосується, зокрема, музично-хорових товариств “Боян”. У 1891 р. було засновано товариство “Львівський боян”, поштовхом до створення якого стали згадувані вище артистичні подорожі галицької молоді. За задумом його засновників А.Вахнянина, П.Бажанського, В.Шухевича, Д.Січинського та інших метою нового хорового товариства мала стати організація концертів, утримання музичної школи, створення бібліотеки музичної літератури й пропаганда в Галичині пісенно-хорового мистецтва. Згодом за прикладом “Львівського бояна” такі ж товариства виникли й на Прикарпатті.

У 1895 р. розпочав свою діяльність “Коломийський боян”, до заснування якого в значній мірі спричинився композитор Д.Січинський. Його керівниками були Тит Заячківський та Клим Кульчицький, а диригентом Теодозій Курп’як. Цей хоровий колектив у перші роки свого існування брав активну участь у концертах, присвячених Т.Шевченку й іншим діячам української культури. Особливо запам’яталися публіці соло диригента Т.Курп’яка та гра на фортепіано Б.Савчинської й М.Форжевської [35, с.194].

Влітку 1896 р. розпочав свою діяльність “Станіславівський боян”. Його засновниками були Р.Зарицький, І.Біликовський, Р.Якубович та

Д.Січинський. Цим колективом також влаштовувались концерти на честь українських поетів і вечори з танцями. Крім того, при ньому діяли драматичний гурток і музична школа та нотна бібліотека [8, с.113-116]. З часом хор “Станіславівського бояна” став одним із найкращих хорів Галичини, якому надсилали свої твори композитори М.Лисенко, С.Воробкевич, В.Матюк, Й.Кишакевич, О.Нижанківський. Деякі з них були почесними членами цього хорового товариства. З лютого 1901 р. хором диригував Д.Січинський. Разом із Р.Якубовичем він 15 вересня 1902 р. заснував першу в Галичині українську музичну школу, яка згодом перетворилася на філію Львівського музичного інституту імені М.Лисенка.

Починаючи з 1902 р., “Станіславівський боян” розпочав свою видавничу діяльність і випустив у світ 22 музичні збірники, де були опубліковані твори М.Вербицького, С.Воробкевича, М.Лисенка, Й.Кишакевича, О.Нижанківського, Д.Січинського та інших композиторів [35, с.200].

Перший період у діяльності “Станіславівського бояна” до початку Першої світової війни був найбільш плідним у його історії. Після смерті в 1909 р. Д.Січинського диригентами хору були В.Безкоровайний та І.Смолинський.

Слід відмітити й ту обставину, що окремі діячі “Станіславівського бояна” зарекомендували себе і як композитори. Так, у творчому доробку І.Біликівського є ряд хорових творів на слова Т.Шевченка, зокрема, “Гамалія”, “Думи мої”, “Сонце заходить”, а В.Безкоровайний – автор хорових творів “Квітчастий луг”, “Під весну”, “Соловейковий спів”, “Піду в садок”, “Лагідні ночі” і “Реве гуде негодонька”. На основі гуцульських народних пісень він створив композиції для цитри та перші скрипкові твори “Українські думки” й обробку пісні “Козаченьку, куди йдеш?” [15, с.62-63].

Частина українських співаків зі Снятина, що раніше належали до польського музичного товариства й хору “Сокола”, наприкінці 1901 р. створили українське хорове товариство “Снятинський боян” [28, с.186]. У наступні роки цей хоровий колектив із великим успіхом виступав не лише в Снятині, але й у навколишніх містах і селах.

До розвитку музичної культури на Прикарпатті значною мірою спричинилось і товариство “Просвіта”. При багатьох його організаціях в краї діяли хорові колективи, які організовували концерти на честь Т.Шевченка, І.Франка, М.Шашкевича та інших діячів культури.

У досліджуваний період активно діяли, зокрема, хорові колективи в Печеніжині, Балинцях, Ковалівці, Турці, Воскресінцях, Мишині на

Коломийщині, Нижньому Березові, Стопчатові та Космачі на Косівщині, в Микитинцях, Угорниках, Ямниці коло Станіслава, Підгірках, Войнилові біля Калуша тощо [28, с.184-186].

Як бачимо, українська музична культура Прикарпаття другої половини XIX – початку XX ст. має значні здобутки, що стали міцними підвалинами для її розвитку в пізніші часи. Водночас є очевидним, що ця наукова проблема далеко не вичерпана, залишається актуальною й вимагає подальшої наукової розробки.

1. Центральний державний історичний архів України у Львові, ф.309, оп.1, спр.2232.
2. Там само, ф.362, оп.1, спр.48.
3. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України. Відділ рукописів, ф.163, спр.73.
4. Там само, ф.169, спр.5, папка 1.
5. Там само, спр.29, п.1.
6. Там само, ф.171, спр.47, п.2.
7. Діло. – 1903. – 1 (14) грудня.
8. Ілюстративний музичний календар на рік звичайний 1905. – Львів, 1905.
9. Рада. – Київ, 1912. – 28 жовтня.
10. Світ. – Львів, 1906. – №7.
11. Альманах Станіславівської землі. – Нью-Йорк–Торонто–Мюнхен, 1975. – Т.1. – 959 с.; Нью-Йорк–Париж–Сідней–Торонто, 1985. – Т.ІІ. – 900 с.
12. Архімович Л., Каришева Т., Шеффер Т., Шресер-Ткаченко О. Нариси з історії української музики. – Ч.1. – К.: Мистецтво, 1964. – 309 с.
13. Білінська М. 100-річчя Я. Ярославенка // Музика. – 1980. – №3. – С.31-32.
14. Булат Т. Микола Лисенко. – К.: Музична Україна, 1976. – 106 с.
15. Бурдуланюк В. Історія культури Прикарпаття. Короткий нарис. – Івано-Франківськ, 1997. – 95 с.
16. Ватащук Г. Музична спадщина Я. Лопатинського // Пам'ятники України. – 1982. – №1. – С.49-50.
17. Василенко З. Фольклористична діяльність М.В.Лисенка. – К.: Наукова думка, 1972. – 185 с.
18. Городенщина. Історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк–Торонто–Вінніпег, 1978. – 871 с.
19. Загайкевич М. Музичне життя Західної України II половини XIX століття. – К.: Видавництво АН УРСР, 1960. – 190 с.
20. Загайкевич М. С.П.Людкевич. Нарис про життя і творчість. – К. – 1967. – 154 с.
21. Коломия й Коломийщина. Збірник споминів і статей про недавнє минуле. – Філадельфія, 1988. – 459 с.
22. Історія української дожовтневої музики. – К.: Музична Україна, 1969. – 587 с.
23. Кондратюк К. Портрети видатних українських митців XIX – початку XX століть. – Львів: Студії, 1995. – 123 с.
24. Лисенко М.В. Листи. – К.: Мистецтво, 1964. – 533 с.
25. Лисенко О., М.В.Лисенко. Спогади сина. – К.: Мистецтво, 1966. – 361 с.
26. Лісецький С. Кирило Стеценко. – К.: Музична Україна, 1974. – 47 с.
27. Микола Лисенко – борець за народність і реалізм в мистецтві. – К.: Наукова думка, 1965. – 221 с.

28. Музика Галичини. Musica Galiciana. – Т.ІІ. – Львів: Сполом, 1999. – 277 с.
29. Михальчишин Я. З музикою крізь життя. – Львів: Каменяр, 1992. – 231 с.
30. Над Прутом у лузі. Коломия в спогадах. – Торонто, 1961. – 431 с.
31. Пархоменко Л. Кирило Григорович Стеценко. – К.: Музична Україна, 1973. – 264 с.
32. Погребенник Ф. Наша дума, наша пісня. – К.: Музична Україна, 1991. – 207 с.
33. Січинський Денис. – Львів: Каменяр, 1966. – 58 с.
34. Українське музикознавство. Вип.5. – К.: Музична Україна, 1969. – 258 с.
35. Черепанин М. Музична культура Галичини (друга половина XIX – перша половина XX століття). К.: Вежа, 1997. – 324 с.

The article highlights the musical life of Precarpathia of the end of the XIX – the beginning of the XX centuries. It analyses the works by P. Bazhansky, D. Sichynsky, Y. Lopatynsky and other Precarpathian composers. The ties of M. Lysenko and other composers with Precarpathia are investigated. The role of choral society “Boyan” and musical trips of Ukrainian youth in the cultural development of the residents of our parts are illustrated.

І.М. Петренко

ОСОБЛИВОСТІ УЧНІВСЬКОГО КОНТИНГЕНТУ ЦЕРКОВНОПАРАФІЯЛЬНИХ ШКІЛ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Становлення та розвиток системи освіти в демократичній незалежній Україні неможливі без урахування багатовікової історії, традицій національної школи, її здобутків. Останнім часом у нашій державі набули популярності школи духовного відомства, спостерігається процес зближення освіти з християнськими духовними цінностями. Українське православне духовенство виступає силою, яка підтримує та відроджує освітні традиції. У таких умовах зростає інтерес до вивчення процесу функціонування та характеристики учнівського контингенту у церковнопарафіяльних школах у минулому України, адже вони вписали помітну сторінку в історію освіти.

Виникнення, поширення, організація та характеристика учнівського контингенту у церковнопарафіяльних школах належать до маловивчених проблем. За період незалежності активно розгорнувся процес вивчення історії народної освіти. Це знайшло відображення у публікаціях, які висвітлюють діяльність церковнопарафіяльних шкіл України. Серед них виділяються досить цікаві дослідження С.О.Гладкого, Т.М.Кравченко, О.О.Драч, Г.В.Степаненко [12; 14; 13; 16]. У працях автори аналізують просвітницьку діяльність духовенства, функціонування церковнопарафіяльних шкіл, політику уряду Російської імперії щодо участі православного духовенства у навчанні та вихованні підростаючого

покоління. Однак, незважаючи на це, в цілому слід відзначити, що недостатньо вивченими залишаються такі проблеми, як особливості учнівського контингенту, організація навчально-виховного процесу у церковнопарафіяльних школах, поширення їх мережі на Лівобережній Україні наприкінці XIX – на початку XX століття.

Основною метою даного дослідження є з'ясування динаміки, соціального складу та специфічних особливостей учнівського контингенту у церковнопарафіяльних школах Лівобережної України наприкінці XIX – на початку XX ст. – періоду найвищого розквіту шкіл даного типу, а також виявлення причини не завжди сумлінного відвідування дітьми школи.

У 1884 р. урядом Російської імперії було видано “Правила про церковнопарафіяльні школи”. Цей документ став законодавчою базою для посиленого впровадження шкіл цього типу у систему початкової народної освіти. Церковнопарафіяльні школи призначалися для дітей православного віросповідання різних соціальних верств населення. З дозволу єпархіального архієрея у школах могли навчатися й діти інших віросповідань, а також розкольників і сектантів. Кількість учнів у церковнопарафіяльних школах Лівобережної України почала зростати відразу ж після 1884 р., часу видання “Правил про церковнопарафіяльні школи”. Так, у тому ж році в церковних школах Полтавської єпархії навчалось 1 892 учні (1 731 хлопець та 161 дівчина), у 1885 р. учнів було 3 595, а в 1886 – вже 5 500. У Харківській єпархії у 1884 р. учнів у церковних школах було 1 820 (1 680 хлопців та 140 дівчат), у 1885 р. – 2 166, а в 1886–3 089. У Чернігівській губернії відповідно – 2 258 учнів (2 043 хлопців та 215 дівчат), 2 353 та 2 545 [11, с.4-5]. Протягом 1887/88 навчального року у Полтавській єпархії у церковнопарафіяльних школах навчалось вже 6 384 хлопці та 473 дівчини, у Харківській – 3 693 хлопці та 456 дівчат, у Чернігівській відповідно – 2 506 та 318 [5, с.90-93]. У середньому на одну однокласну церковнопарафіяльну школу припадало приблизно 54 учні, а на двокласну – 115.

Шкільний вік у церковнопарафіяльних школах вважався з восьми років, але, як правило, діти починали вчитися у дев'ять і більше років. Це пояснювалося тим, що бажаючих учитися завжди було більше ніж місць у школах. Відмова у прийомі до школи дітям селян-бідняків була звичайним явищем. Відвідування уроків залежало насамперед від економічних причин. У період весняних і осінніх робіт, коли сільська праця потребувала найбільше робочих рук, уроків пропускалося більше ніж узимку. Заняття, як правило, починалися наприкінці вересня – на початку жовтня, а закінчувалися у квітні – травні. З настанням весняних і осінніх польових

робіт селяни-бідняки були змушені відправляти дітей пасти худобу, віддавали їх у найми.

Про результативність роботи шкіл свідчив відсоток учнів, що закінчили повний навчальний курс. У Харківській губернії він становив 10,1%, Полтавській – 9,2%, Чернігівській – 8,8% загальної кількості учнів. Решта ж, як правило з неможливих родин, мусила залишати школу й передчасно починати трудову діяльність. Таким чином, основними перешкодами навчання у церковнопарафіяльних школах була стислість навчального року, який становив 150–170 навчальних днів на рік через зайнятість дітей у сільському господарстві, вдома; переповненість шкіл учнями; відсутність шкільного приладдя; не завжди сумлінне відвідування дітьми школи; відсутність кваліфікованих педагогічних кадрів; нестача пристосованих для навчання приміщень тощо.

Церковнопарафіяльні школи були поширені в основному в сільській місцевості, у віддалених хуторах, далеко від проїжджих доріг, серед селянського населення, там, де багатій школі інших відомств було важко існувати через бідність населення. Спостерігач церковнопарафіяльних шкіл Полтавської єпархії у 1915 році писав: “Школа – єдиний поки що у нас світоч на селі після церкви, і лише вона здатна і повинна у силу свого устрою релігійно й морально дисциплінувати дітей, планомірно, неухильно прививати їм добрі начала і міцні основи християнського церковного виховання” [10, с.768].

Повний курс освіти у церковнопарафіяльних школах проходив тільки один із кожних 500 жителів. Число учнів у цих школах мало тенденцію до зростання. З 1900 по 1911 рік їх кількість в Україні збільшилася на 17% [17, с.252-253]. Мала кількість випускників у церковнопарафіяльних школах пояснювалася зайнятістю дітей працею вдома, а також нестачею пристосованих до навчання приміщень, бідністю шкіл, іноді відсутністю елементарних санітарно-гігієнічних норм. Наприклад, у Полтавській губернії у 1887 р. на 322 училища припадало 836 випускників, що становило 2,5 випускника на одне училище. У земських школах на один навчальний заклад припадало приблизно 7,4 випускника [18, с.25]. На 1914 р. у Полтавській губернії у школах всіх типів було 164 836 учнів. За межами школи залишалося 130 000 дітей (100 000 дівчат і 30 000 хлопців). Дівчата у церковнопарафіяльних школах складали 45%, а в земських – 22%, тобто у 2 рази менше. 3-за відсутності приміщень у губернії було зареєстровано 20 173 відмови у прийомі на навчання, тобто 1/5 від загальної кількості учнів у школі. У 1912 р. у Чернігівській єпархії в середньому на одну церковнопарафіяльну школу припадало лише 6 випускників [15, с.20]. У

Харківській єпархії наприкінці XIX ст. більше половини дітей навчалося у сільських земських школах. Церковнопарафіяльні школи навчали грамоті лише четверту частину учнів від загальної кількості дітей, що навчалися, хоч кількість цих шкіл складала майже половину від загальної кількості всіх шкіл. Земські сільські школи давали освіту більшій половині від загальної кількості учнів, хоч чисельність цих шкіл лише трохи перевищувала третину від загальної кількості [19, с.91]. На підставі наведених даних ми можемо зробити висновок, що, незважаючи на чисельну перевагу церковнопарафіяльних шкіл над школами інших відомств, кількість учнів, які пройшли повний курс навчання, переважала у земських.

Особливістю церковнопарафіяльних шкіл була висока плинність учнів, які залишали її ще до закінчення навчального року. Зокрема, у церковнопарафіяльній школі села Вовчик Лубенського повіту Полтавської губернії протягом 1884–1894 року навчалося 335 хлопців та 27 дівчат, із них школу закінчили із свідоцтвом лише 30 хлопців та 2 дівчини [6, с.898]. Єпархіальні спостерігачі неодноразово наголошували, що серед селян є багато таких, яким немає за що не те, щоб книжку для дитини придбати, а навіть узимку ні в що взути й одягнути її, щоб пустити до школи [8, с.168].

Початкові навчальні заклади охоплювали навчанням далеко не всіх дітей шкільного віку, велика кількість їх залишалася поза школою. Наприклад, у місті Сураж Чернігівської губернії на 4 828 дітей шкільного віку припадало лише 435 учнів. При цьому тут було лише одне однокласне двокомплектне міське парафіяльне училище із 101 учнем та дві двокомплектні церковнопарафіяльні школи з 94 учнями. Таким чином, 240 дітей шкільного віку залишалося поза школою [2, арк.104]. Незважаючи на це, спостерігалася тенденція до збільшення учнівського контингенту у церковнопарафіяльних школах у зв'язку із збільшенням їх кількості. Зокрема, у 1895 р. у Харківській єпархії при монастирях і церквах було 30 церковнопарафіяльних шкіл, у яких навчалося 1 223 хлопців та 333 дівчини. У 1905 р. таких навчальних закладів було вже 37 із 1 430 хлопцями та 260 дівчатами [1, арк.20 зв., 22-23]. Кількість тих, хто закінчив навчання у сільських однокласних церковнопарафіяльних школах Чернігівської губернії у 1908 році, становила: хлопців – 1 623, дівчат – 561, усього – 2 184, у 1914 році – 1 848 хлопців та 732 дівчини, усього – 2 480 дітей, а у 1916 році вже 1 940 хлопців та 1005 дівчат, усього – 2 945 [Підраховано за: 3, арк.230]. Тож, як бачимо, з кожним роком кількість учнів у церковнопарафіяльних школах поступово зростала, особливо це стосувалося дівчат, що було великою заслугою тогочасних шкіл.

Уряд та Синод Російської імперії з метою заохочення учнів до навчання у церковнопарафіяльних школах надав хлопцям пільгові права щодо військового обов'язку. Наприклад, у Полтавській єпархії протягом 1894/95 навчального року навчалось 9 327 хлопців, із них закінчили навчання з пільгою на відбування військового обов'язку 748 і без неї – 100, тобто всього – 848 чоловік, дівчат закінчило навчання 3 141, з них із свідоцтвом 268 і без – 4. Протягом наступного, 1895/96 навчального року у церковнопарафіяльних школах Полтавської губернії навчалось 10 969 хлопців та 4 067 дівчат, 1 016 хлопців закінчили школу із свідоцтвом про пільгу на відбування військового обов'язку, 70 – без неї, 373 дівчини закінчили школу із свідоцтвом [7, с.132]. У 1902/03 навчальному році у Чернігівській губернії в однокласних церковнопарафіяльних школах нараховувалося 11 524 хлопці та 4 341 дівчина, з пільгою про відбуття воєнного обов'язку закінчило 1 313 хлопців та 377 дівчат отримали свідоцтво про закінчення школи. У Полтавській губернії протягом 1913/14 навчального року в однокласних церковнопарафіяльних школах навчалось 23 041 хлопець та 21 343 дівчини, всього 44 384 дітей. З них закінчило школу 2 927 хлопців та 2 186 дівчат, всього 5 113 учнів [10, с.766].

Ці дані дають нам підстави зробити висновки, що далеко не кожен учень, який навчався у школі, проходив повний курс навчання, особливо це стосується дівчат. Більше половини учнів церковнопарафіяльних шкіл вибували з неї ще до закінчення навчання. Не зважаючи на це, все ж певна кількість дітей здобувала освіту у церковнопарафіяльних школах.

Велике значення церковнопарафіяльних шкіл у тому, що вони охопили навчанням дівчат. У тогочасному суспільстві домінували погляди, що для жінки освіта є зайвою, бо її руки потрібні в господарстві протягом цілого року. З раннього дитинства дівчатка виконували важку домашню роботу, працювали у наймах.

Особливість церковнопарафіяльних шкіл Харківської губернії була у тому, що тут вони переважали у містах, тому й учнівський склад за соціальним походженням складався в основному з мешканців міст – міщан, ремісників, дрібних торговців тощо. У 1887/88 навчальному році у Харківській губернії у церковнопарафіяльних школах навчалось 4 149 учнів (3 693 хлопці та 456 дівчат). Причому найбільша кількість учнів припадала на міські школи. За віком учні поділялися так: від 7 до 10 років було 1 863 учнів, 10–12 років – 1 471, 12–14 років – 665 і більше 14 років – 150 учнів. За становим походженням учні поділялися так: 20 – вихідці з дворян, 50 – із духовенства, 9 – діти почесних громадян, 20 – купців, 267 – міщан, 59 – цехових ремісників, 249 – солдатів, 3 475 – селян [4, с.68].

Характерною рисою учнівського контингенту у Полтавській єпархії був більший відсоток, ніж у інших губерніях, охоплення навчанням у церковнопарафіяльних школах дівчат. Особлива заслуга в цьому належала Іларіону, єпископу Полтавському й Переяславському, який заохочував створення жіночих церковнопарафіяльних шкіл. Імператор Олександр III у спеціальному рескрипті висловив йому подяку та відзначив діяльність Іларіона у цьому напрямку.

На січень 1894 р. у сільських школах Лівобережної України навчалось 151 292 учні. За типами шкіл вони розподілялися таким чином: у міністерських зразкових школах – 10 764, або 7,1%, у земських – 118 276, або 78,1%, церковнопарафіяльних школах – 10 192, або 6,8%. Таке становище пояснювалося, передусім, гіршим матеріальним становищем церковнопарафіяльних шкіл у порівнянні з іншими типами навчальних закладів. У зв'язку з цим учнівський контингент у церковнопарафіяльних школах характеризувався нерівномірністю й нестабільністю. Наприклад, у 1885 р. священником Сергієм Боровським була відкрита у місті Кобеляки Полтавської губернії соборна церковнопарафіяльна школа. У перший навчальний рік її відвідувало 150 учнів. Протягом 1891/92 року учнів було 230, 1894/95 – 105, 1897/98 – 91, 1900/01 – 127 [9, с.389].

Випускниками церковнопарафіяльних шкіл було багато учнів, які в подальшому стали відомими письменниками, громадськими й політичними діячами. Наприклад, поет-лірик, драматург, перекладач Володимир Самійленко (1864–1925) початкову освіту здобув у дяка в містечку Великі Сорочинці Миргородського повіту на Полтавщині. У Троїцькій церковнопарафіяльній школі в селі Харківці Лохвицького повіту навчався український письменник, виходець із бідної селянської сім'ї, Архип Юхимович Тесленко (1882–1911). Видатний український письменник в еміграції Іван Павлович Багряний (1906–1963) початкову освіту здобув у церковнопарафіяльній школі в місті Охтирка Харківської губернії (тепер Сумської обл.). Письменник і поет Василь Чумак (1901–1919) отримав початкову освіту у церковнопарафіяльній школі в Ічні Чернігівської губернії. Майстер художнього слова, письменник і громадський діяч Василь Еллан-Блакитний (Блакитний, Елланський) (1894–1925) освіту здобував у свого батька – священника у селі Козел на Чернігівщині (тепер смт. Михайло-Коцюбинське Чернігівського району). Потім навчався у сільській школі. У церковнопарафіяльних школах, вірогідно, починав свою освіту відомий український письменник діаспори Василь Костянтинович Королів-Старий, батько якого мав парафію у містечку Великі Будища Зінківського повіту (тепер село Диканського району Полтавської області), де було три церкви,

чотири церковнопарафіальні школи, земська й школа грамоти. Вступивши до Полтавської бурси (духовного училища), Королів познайомився там із Симоном Петлюрою, з яким підтримував дружні відносини тривалий час, навчаючись після бурси в Полтавській духовній семінарії. Сам Симон Васильович Петлюра (1879–1926) навчався у церковнопарафіальній школі на околиці Полтави Павленках, а потім – у духовній школі (бурсі) та Полтавській духовній семінарії. Тут він входив до таємного українознавчого студентського гуртка, за що разом з іншими товаришами був виключений із семінарії. Відомий український письменник-сатирик Олександр Іванович Ковінька (1900–1985), який народився у селі Плоске Полтавського повіту (нині Решетилівського району Полтавської області) у селянській сім'ї, також навчався у місцевій церковнопарафіальній школі.

Таким чином, протягом пореформеного періоду кількість учнів у школах непинно зростала. Особливо активізувався цей процес у 90-х роках XIX – на початку XX ст. Цьому сприяв перехід до впровадження курсу на загальну початкову освіту. Соціальне походження учнів церковнопарафіальних шкіл було майже однорідним: діти незаможних верств населення, селян, бідняків, міщан, для яких інші навчальні заклади були майже недоступні. У порівнянні з іншими типами початкових шкіл кількість учнів у церковнопарафіальних школах, які закінчили повний курс навчання, була меншою. Батьки охоче віддавали на навчання своїх дітей у церковні школи, адже для селян, особливо тих, які проживали у віддалених хуторах, церковна парафія здавалася центром життя. Селянам подобалося те, що їхні діти виховувалися у своєму селі, біля домашньої оселі, на традиціях і звичаях рідного краю, а особливо цінували вони здатність дітей співати у церкві, виконувати різноманітні релігійні обряди тощо. Динаміка учнівського контингенту обумовлювалась економічними причинами та соціальними умовами життя. Неповний навчальний період багатьох учнів призводив до того, що основна маса учнів концентрувалась на молодших відділеннях. Церковнопарафіальні школи охопили навчанням дівчат, що було позитивним для того часу, адже проблема жіночої освіти у Російській імперії залишалася не вирішеною та нагальною. Аналіз матеріалів свідчить, що саме дівчата були найменш постійним елементом у цих школах.

Церковнопарафіальні школи виховали цілі покоління українських селян і дали їм початкову освіту, що позитивно вплинуло на формування їхньої культури та духовності. На заваді розвитку цих шкіл стояли убогість населення, його неписьменність, зайнятість важкими сільськогосподарськими роботами вдома.

Подальшого дослідження потребують питання результативності

та ефективності роботи церковнопарафіяльних шкіл у визначений хронологічний період.

1. Державний архів Харківської області, ф.40, оп.106, спр.44, арк.20 зв., 22-23.
2. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф.145, оп.1, спр.444, арк.104.
3. ДАЧО, ф.Р.942, оп.1, спр.61, арк.230.
4. Вера и разум. Листок для Харьковской епархии. – 1889. – №3. – С.61-69.
5. Всеподданнейший отчет обер-прокурора Святейшего Синода К.Победоносцева по ведомству православного исповедания за 1887 г. – СПб., 1889. – 289 с.
6. Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1894. – №21. – С.895-906.
7. Полтавские епархиальные ведомости. Часть официальная. – 1897. – №6. – С.129-145.
8. Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1899. – №5. – С.166-175.
9. Полтавские епархиальные ведомости. Часть неофициальная. – 1902. – №8. – С.386-394.
10. Полтавские епархиальные ведомости. Часть официальная. – 1915. – №9. – С.763-780.
11. Статистические сведения о церковных школах Российской империи. – СПб., 1909. – 135 с.
12. Гладкий С.О. Культурницька діяльність парафіяльного духовенства православних єпархій України на початку ХХ століття. – Запоріжжя: Запор. держ. ун-т, 1997. – 49 с.
13. Драч О.О. Розвиток початкової освіти в Україні (1861–1917): Автореф... канд. іст. наук. – Харків, 2002. – 17 с.
14. Кравченко Т.М. Розвиток початкової освіти на Харківщині в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: Автореф... канд. іст. наук. – Харків, 1999. – 17 с.
15. Краткие сведения о современном положении начального образования в Черниговской губернии // Сост. Т.Н.Голиком. – Чернигов, 1913. – 67 с.
16. Степаненко Г.В. Освітня діяльність православного духовенства в Україні (ХІХ – початок ХХ ст.): Дисерт... канд. іст. наук: 07.00.01 / Інститут історії НАН України. – К., 2002. – 225 с.
17. Надтока Г.М. Православна церква в Україні 1900–1917 років: соціально-релігійний аспект: Дис... докт. іст. наук: 09.00.11. – К., 1999. – 486 с.
18. Состояние начального народного образования в Полтавской губернии в 1893 году и наиболее настоятельные нужды школьного дела // Сост. Ю.В.Яцевич. – Б.м., б.г. – 467 с.
19. Фомин П. Начальное народное образование в Харьковской губернии. – Х., 1899. – 344 с.

In the article it's said about typical peculiarities of student contingent at church-parochial schools in Left-bank Ukraine in late XIX – early XX century. Social origin, dynamics of student contingent, age and sex composition of the students have been researched, the process of children's attending school and reasons for missing classes have been analyses. It's emphasized on the role of the orthodox parochial clergy in the process of teaching and upbringing growing generation.

С.В. Шелест

**УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ У ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИХ
КОНЦЕПЦІЯХ ПРАВЛЯЧИХ КІЛ НІМЕЧЧИНИ НАПЕРЕДОДНІ
ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ**

Динамізація міжнародних відносин у середині та другій половині 80-х рр. XIX ст. при активній участі німецької дипломатії (втручання в російсько-австрійське протистояння на Балканах, загострення німецько-французьких відносин) спонукала громадсько-політичні кола України до роздумів про подальшу розстановку сил у Європі. Спостерігаючи за новими явищами і тенденціями в європейській політиці, українські діячі робили спроби екстраполувати їх на українську справу. Приводом для цього послужила зацікавленість, проявлена до українського питання політичними колами Німеччини.

Ідея завоювання України та її економічних ресурсів виношувалася в німецьких урядових колах ще задовго до початку Першої світової війни, зокрема під час Кримської війни 1853–1856 рр., після франко-пруської війни 1870–1871 рр., у роки канцлерства Отто Бісмарка [1, с.19].

Так, О.Бісмарку належала ідея створення на руїнах Російської імперії “Київського королівства”. В умовах особливого загострення австро-російських стосунків у 1888 р. О.Бісмарк ініціював появу в берлінському журналі “Gegenwart” статті філософа Е.Гартмана “Росія в Європі” [15, с.65].

Е.Гартман застерігав російських політиків від експансії на Захід, погрожуючи підтримкою національних рухів у західних регіонах Російської імперії, які при сприянні німців перетворилися б у національні держави. Значну роль у цьому проєкті поділу Росії відігравало “Київське королівство”, до складу якого увійшли б етнічні українські землі. Ще в 1885 р. інформаційне бюро Міністерства закордонних справ Австро-Угорщини отримало дані про те, що двоє галицьких українців представляли українську справу князеві О.Бісмарку особисто [15, с.66].

Під кінець XIX ст. в Україні спостерігалися прояви інтересу до об’єднаної Німеччини, хоч відразу після появи на політичній карті Європи Німецької імперії українська громадськість поставилася до неї досить нейтрально. Нечисленна українська преса, що зосереджувалася у Галичині, обмежувалася передруком із зарубіжних видань інформації про події внутрішньополітичного життя Німеччини. Таке ставлення можна пояснити тим, що урядові кола кайзерівської Німеччини спочатку не виявили зацікавлення політичними інтересами українства. Політична думка галицьких українців сконцентровувалася, основним чином, на справах культурно-просвітницького характеру, крім того, переживав занепад громадсько-політичний рух на сході України, пригнічений русифікаторською політикою російського царизму [1, с.19].

Щодо Австро-Угорщини, то у своїй політиці вона прагнула використати кожний чинник, який міг би послабити її супротивника – Росію,

незважаючи на те, що підтримка українського національного руху в Росії несла загрозу для самої Австро-Угорської імперії, до складу якої входили українські землі Східної Галичини, Буковини й Закарпаття. Австрійські чиновники під тиском Німеччини змушені були підтримати також ідею створення “Київського королівства”, а отже, й вирішувати проблему претендентства на український престол, на чолі якого, на думку І.Чорновола, мав стати польський аристократ українського походження, відомий своїми українофільськими поглядами, Адам Сапіга [16, с.74].

Остаточно ідея загарбання України оформилася наприкінці XIX – на початку XX ст. Саме в цей період окремі німецькі урядові кола наполегливо наголошували на необхідності переходу до “світової політики”. Найбільш типовою формою реалізації експансіоністської політики в європейських умовах був німецький “Drang nach Osten” – “Тиск на Схід” [4, с.235].

Метою монополістичних кіл Німеччини, на які опирався кайзерівський уряд, у кінці XIX – на початку XX ст. було завоювання світового панування. Цій концепції стали підпорядковуватися всі політичні, економічні й воєнні заходи Німецької імперії. Висувалися різноманітні шляхи здійснення даного плану, різниця між якими полягала лише в питаннях тактики й не мала принципових відмінностей, оскільки політика німецьких монополістів носила однаково агресивний характер. Такі задуми отримували підтримку в періодичній пресі, у виступах політичних діячів Німеччини, що сприяло зростанню численних організацій шовіністичного характеру й виникненню одного з найреакційніших напрямків німецької імперської політики – пангерманізму, основним виразником якої стала Пангерманська ліга, утворена 9 квітня 1891 р. Ця організація стала осередком формування й поширення агресивної ідеології [17, с.18; 7, с.783].

У пангерманських планах світового панування одне з чільних місць відводилося Україні. Так, у 1895 р. у Берліні було видано брошуру під назвою “Велика Німеччина і Середина Європа в 1850 р.”, у якій відкрито декларувалися плани Пангерманської ліги на майбутнє. Автор цього твору зазначив, що “...до складу “Великої Німеччини” повинні ввійти, крім західноєвропейських держав, таких як Нідерланди, Бельгія, Швейцарія, Австро-Угорщина, Польща, Прибалтика, Румунія, Сербія, на сході також і Україна” [1, с.19].

У 1897 р. при Міністерстві закордонних справ Німеччини було утворено спеціальний український відділ із вивчення українського питання. Представники різних політичних партій Німеччини й депутати рейхстагу налагоджували тісні контакти з українськими націоналістичними колами

Західної України, обіцяючи можливе відторгнення Східної України від Російської імперії й об'єднання в одну державу, якщо це буде вигідно Німеччині. Для вивчення ситуації до Росії засилалися так звані “журналісти-експерти”. Найбільш відомими з них був пангерманіст Пауль Рорбах, який у 1897 р. відвідав Україну та виступав із гаслами перетворення її у напівсамостійну державу, залежну від Німеччини. У своїх творах його ідеї підтримував і Георг Клайнов, німецький діяч, який спеціалізувався на вивченні історії та економіки слов'янських народів [6, с.141].

Пангерманська ліга підтримувала зовнішньополітичну доктрину німецьких урядових кіл. Її центральний орган “Alldeutsche Bldtter” не переставав пропагувати ідею відторгнення від Росії українських земель. На його сторінках неодноразово повторювалося, що могутність Росії відносно Європи й Близького Сходу зумовлена наявністю України. Якщо захопити цю країну, то Росія перетвориться на пересічне азіатське державне утворення [14, с.8].

На початку XX ст. увага пангерманців до України посилюється. Це підтверджується й інтенсивною економічною експансією німецького капіталу в промисловість України, особливо в цукрову. Значна частина великих промисловців Німеччини звернула увагу на Україну, яка була важливим економічним районом, оскільки в 1912 р. давала 48% промислової та 52% сільськогосподарської продукції від усієї царської Росії [11, с.91].

Економічні ресурси й корисні копалини України привертали увагу німецьких промисловців, які ще з початку XX ст. стали вкладати тут свої капітали, зокрема, викупили в Україні багато заводів та промислових підприємств. Проте у виробленні своєї східної політики Німеччина зважала не лише на загарбання економічного потенціалу України, але й на стратегічне використання її територій як бази для розвитку експансії в бік Кавказу, а потім Ірану та Середньої Азії. У перспективі передбачалося підпорядкування України під німецьку зверхність. За таких умов Німеччина могла б загрожувати найважливішій англійській колонії – Індії та забезпечити захист східної частини Багдадської залізниці від Росії [5, с.101-102].

Мету німецьких монополістів дуже чітко сформулював “король сталі”, німецький промисловець А.Тіссен у 1900 р.: “Росія мусить поступитися нам районами Прибалтики, можливо, частково Польщею і областями по Дунаю, включаючи Одесу, Приазов'я з Кавказом. Це відкріє нам сухопутний шлях у Персію та Малу Азію, щоб, у разі потреби, наздогнати Англію в Єгипті та Індії” [9, с.17].

Радник концерну А.Тіссена М.Ерцбергер в одному з документів, переданому прусському військовому міністру фон Фолькенгайну, писав, що “розтрощити російського колоса неможливо без неодмінного відторгнення від нього України”. Такої ж точки зору дотримувався голова німецького союзу промисловців Г.Клас, який у доповідній записці вимагав повернути Росію в “допетровські кордони”, позбавивши її всіх територій на захід від Дніпра, які мали перейти до складу новоутвореної польської держави. “Українці могли б створити власну формальну державу на Лівобережжі Дніпра під скіпетром Габсбургів” [9, с.18].

Заслуговує на увагу й ідея П.Рорбаха, німецького публіциста, який був активним пропагандистом так званої політики “лімітрофних держав”, спрямованої проти Росії, і висунув проект утворення де-юре самостійної української держави під німецьким протекторатом. Представники німецьких монополій висували дві концепції у розв’язанні українського питання – утворення лімітрофної української держави, підлеглої Німеччині, з метою розколу й послаблення Російської імперії; організація саботажу, диверсій, заколотів в Україні, а також безпосереднє використання українців у війні з Росією. Останній концепції віддавали перевагу також Генеральний штаб німецької армії й провідні австрійські військові діячі та політики, які в разі утворення української держави побоювалися втратити частину територій Австро-Угорщини, населених українцями – Східну Галичину, Буковину й Закарпаття [8, с.144].

З початком Першої світової війни німецькі провідні кола й надалі розробляли плани поширення свого впливу на Схід. Так, 28 липня 1914 р. Пангерманська ліга опублікувала у меморандумі, авторами якого були Г.Кассо й А.Гугенберг, своє бачення завдань війни проти Росії, а саме визначалися територіальні захоплення на Сході за рахунок України, Польщі, Білорусі, Прибалтики. До цього документа додавалися відповідні карти й коментарі [1, с.20].

Питання про необхідність завоювання України посилено обговорювалося й у періодичних виданнях. З перших днів війни проблема відокремлення України від Росії зайняла одне з чільних місць у німецькій та австро-угорській пресі. Так, газета “Die Gamburger Nachrichten” у статті “Українське питання” відстоювала ідею відвоювання України у Росії, і це завдання розглядала як одне з найважливіших на сході Європи. Ідеї створення з України буферної держави пропонувалися також у статті “Бісмарк про війну з Росією і про незалежність України”; схожі публікації містили й берлінський щомісячник “Neu Deutschland” та дрезденський тижневик “Das groЯere Deutschere Deutschland” [5, с.212].

На початку липня 1914 р. кайзер дав розпорядження “революціонізувати” Україну “прокламаціями, агентами і грошима”, тобто вжити заходів до організації змов і заколотів [9, с.18].

Необхідно зазначити, що для цього були передумови. Генеральні штаби Німеччини й Австро-Угорщини доклали чималих зусиль, щоб організувати підготовчу роботу на українських землях для ведення воєнних дій. Крім суто військових заходів – налагодження транспорту, системи постачання, фортифікаційних робіт – проводилася підготовка і в оперативному відношенні: здійснювалася організація агентурних мереж для збирання конфіденційної інформації, створювалися осередки підривної роботи, проводилися пропагандистські акції. Спецслужби обох держав нарощували обсяг роботи на українських землях. У 1893 р. для її координації уряди видали “інструкцію по веденню розвідки в мирний час”, а в 1895 р. при “Розвідувальному бюро” Генерального штабу Австро-Угорщини була створена спеціалізована група для координації розвідки в Росії [10, с.47].

Німецька та австрійська спецслужби почали проводити спільні заходи для боротьби із шпигунством з боку Росії та для налагодження розвідувальної мережі в Україні. Вже до 1915 р. на території Російської імперії існувало щонайменше 15 таємних організацій Німеччини та Австро-Угорщини, які здійснювали розвідницьку діяльність [10, с.47]. Це свідчить про інтерес із боку Німеччини та її союзників до України. Німецькі плани стосовно Близького Сходу й австрійські щодо Балкан змушували уряди Центральних держав надати українській справі окрему вагу, оскільки вони хотіли відтіснити Росію від своїх кордонів та від узбережжя Чорного моря, створити своєрідний кордонний вал і усунути небезпеку російської інтервенції на Балканах і в Туреччині. З цього погляду створення буферних держав із західних частин Російської імперії, в тому числі й України, набирало особливого значення [13, с.64-65].

Німецький канцлер Бетман-Гольвег у меморандумі до свого посла у Відні від 11 серпня 1914 р. відзначав про необхідність викликати повстання в Україні, пов’язуючи це з планом створення низки буферних держав із неросійських народів у західних регіонах царської Росії, сусідніх із Німеччиною або Австрією. Проте цей план був орієнтовним і брався до уваги тільки в разі винятково сприятливого перебігу подій війни на Сході, а створення буферних держав носило б, перш за все, стратегічно-оборонний характер [8, с.143-144].

Підтвердженням планів німецького уряду була нота міністрів закордонних справ Німеччини та Австро-Угорщини турецькому урядові

від 21 листопада 1914 р., у якій вони від імені Центральних держав заявили: “Нашою головною метою у цій війні є тривале ослаблення Росії, і в разі нашої перемоги, створення незалежної Української держави було б нам дуже до душі” [8, с.144].

Таким чином, українське питання напередодні Першої світової війни неодноразово фігурувало у зовнішньополітичних концепціях німецьких урядових кіл. Одна частина німецьких діячів розраховувала лише на захоплення економічного потенціалу України й на стратегічне використання її території. Вони відстоювали ідею перетворення України в підвладну Німеччині державу. Інша частина на чолі з П.Рорбахом допускала можливість утворення формально самостійної української держави під німецьким протекторатом, за умови успішного ведення війни на Сході та з метою послаблення Російської імперії.

У цей час найбільший інтерес Україна представляла для німецьких промисловців, яких приваблювали природні ресурси країни й можливість перетворення її в сировинний придаток. Вони виступали за повне підкорення України, припускаючи її часткову самостійність лише в разі необхідності.

Німецькі урядові кола, розглядаючи українські землі як важливий стратегічний пункт та плацдарм для просування на Близький та Середній Схід, вважали за необхідне повне підкорення України, але під час війни їхня політика коливалася між концепціями німецьких промисловців та пангерманським журналістським колом П.Рорбаха.

1. Ветров І. Україна в експансіоністських планах Німеччини під час Першої світової війни // Історія в школі. – 1998. – №5-6. – С.19-23.
2. Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття: Нариси політичної історії. – К., 1993. – 288 с.
3. “Дранг нах Остен” и народы Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы 1871–1918 гг. – М., 1977. – 318 с.
4. История дипломатии. – Т.2. – М., 1963. – 831 с.
5. Кулінич І.М. Україна в загарбницьких планах німецького імперіалізму (1900–1914). – К., 1963. – 346 с.
6. Кулинич И.М. Захватническая политика германского империализма по отношению к Украине в 1914–1918 гг. // “Дранг нах Остен” и историческое развитие стран Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы. – М., 1967. – С.141-146.
7. Пангерманский союз // Советская историческая энциклопедия. – Т.10. – М., 1967. – С.783.
8. Патер І. Союз визволення України та українське питання в політиці Центральних держав 1914–1918 рр. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип.3-4. – Львів, 1997. – С.140-162.
9. Ремер К., Бах П. Політика німецького імперіалізму щодо України в Першій світовій війні // Український історичний журнал. – 1968. – №8. – С.17-26.
10. Сідак В.С. Діяльність спецслужб Австро-Угорщини і Німеччини на

- українських землях Російської імперії (кінець XIX ст. – початок XX ст.) // Український історичний журнал. – 1997. – №6. – С.45-58.
11. Украина в период империализма (начало 20 в.) // Большая советская энциклопедия. – Т.44. – М., 1956. – С.90-92.
 12. Україна у зарубіжних доктринах та стратегіях XX століття // Політична думка. – 1995. – №2-3. – С.50-70.
 13. Україна у зарубіжних доктринах та стратегіях XX століття // Політична думка. – 1996. – №1. – С.64-85.
 14. Чернега П., Кучер В., Байраківський А. До причин розв'язання Першої світової війни // Політика і час. – 1998. – №5-6. – С.5-9.
 15. Чорновол І. Галицька шляхта і проект “Київського королівства” Отто Бісмарка // Сучасність. – 1997. – №3. – С.65-71.
 16. Чорновол І. Поляки і українці Австро-Угорщини в II пол. 80-х рр. XIX ст. // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 2. – Львів, 1995. – С.71-81.
 17. Швагуляк М. Украина в экспансионистских планах германского фашизма (1933–1939). – К., 1983. – С.15-19.
 18. Швагуляк М. Час надій, ілюзій та розчарувань. Німеччина в українській політичній думці (кінець XIX – перша половина XX століття) // Політика і час. – 1996. – №12. – С.59-70.

In the article is analyzed the Ukrainian question in the foreign policy conceptions of Germany. The author tells about conquer plans of Pangermanic league, monopolists and government of the German Empire to Ukraine before World War I.

М.Я. Сениук

МІЖНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ГАЛИЧИНИ У 20–30-х роках XX СТОЛІТТЯ

У період між двома світовими війнами Галичина перебувала у складі польської держави. Її уряд не допускав і всіляко перешкоджав самостійним виступам на міжнародній арені українських політичних чинників. За таких обставин важливу роль у розвитку зв'язків зі світовою громадськістю почали відігравати різні за характером громадські організації – культурно-освітні, студентські, жіночі, молодіжні та інші. Важливою передумовою для цього стала схожість (спільність) завдань та організаційно-ідеологічних засад діяльності між галицько-українськими товариствами, з одного боку, та міжнародними об'єднаннями й національними асоціаціями інших країн, із іншого. Поглибленню стосунків між ними всіляко сприяли впливові українські емігрантські кола.

Незважаючи на чималу науково-практичну значущість, проблема міжнародної діяльності галицько-українських громадських організацій у 20–30-х роках XX ст. ще не знайшла достатньо глибокого висвітлення у вітчизняній історіографії. Окремі аспекти зовнішніх зв'язків товариства

“Пласт”, жіночих та антиалкогольних організацій Галичини в зазначений період піднімалися у працях Бориса Савчука [24–26]. Досліджуючи історію західноукраїнських молодіжних і студентських об’єднань, історики Ігор Андрухів, Богдан Трофим’як, Роман Ковалюк та інші частково торкалися міжнародного напрямку їхньої суспільної праці. Ця проблема також розглядалася у працях з історії “Просвіти”, вчительських та інших добровільних об’єднань, що діяли в краї у зазначений період.

Утім, вибрана нами тема ще не стала предметом окремого комплексного дослідження, тож вважаємо, що давно назріла потреба підійти до неї саме під таким кутом висвітлення. Це важливо ще й тому, що на сучасному етапі державотворення дана проблема набирає величезної практичної значущості у зв’язку з розвитком “народної дипломатії” між добровільними асоціаціями різних країн та розбудовою громадянського суспільства в Україні.

У статті ставимо за мету розкрити основну мету, форми та методи міжнародної діяльності українських громадських організацій Галичини в 20–30-ті роки, узагальнити її головні тенденції та історичний досвід.

Перші самостійні кроки в цій царині українські товариства краю зробили ще у довоєнний період. Але, незважаючи на відносно сприятливі суспільно-політичні умови, така діяльність тоді не була розвинута через “галицьку провінційність”, зануреність у власні буденні справи, відсутність глибоких традицій у стосунках з іншими європейськими народами тощо. За міжвоєнних років форми, завдання, спрямованість міжнародної праці українських громадських товариств значною мірою визначалися ставленням польських урядових кіл та іноземних асоціацій до національних почувань і прагнень українців, а також загальними тенденціями зовнішньополітичних стосунків. Усе це висувало перед ними такі складні проблеми, як пошук союзників і вироблення пріоритетних орієнтирів у

стосунках з європейською громадськістю.

Важливі підвалини для розгортання міжнародної діяльності українськими інституціями Галичини були закладені в період ЗУНР, коли молода українська держава налагоджувала стосунки зі світовим співтовариством. Однак усі подальші намагання здобути визнання з боку міжнародних організацій наштовхувалися на гострий спротив польських чинників, а також розбивалися через так званий державницький принцип, згідно з яким право членства в міжнародних громадських об'єднаннях мали лише представники “державних націй”, тобто національні асоціації самостійних країн.

Така тенденція виразно простежується у міжнародній діяльності українських студентських товариств. Уже на квітневих 1921 і 1922 років з'їздах у Празі й Тарнові обговорювалося питання вступу ЦЕСУСу* та галицького Профрусу* до Міжнародної студентської конфедерації (МСК), де для координації культурних, наукових і політичних зносин гуртувалося близько 400 тис. членів з понад 30 країн світу. Прагнення українців підтримали впливові німецька, голландська, ірландська та шведська делегації, але більшість учасників зібрання зайняли “нейтрально-очікувальну” позицію, тому остаточне вирішення “українського питання” перенесли на наступний форум [17]. Проте ні 1923 року, ні згодом воно так і не було розв'язане. Незважаючи на це, організоване українське студентство Галичини разом із ЦЕСУС продовжувало активно співпрацювати з МСК, недопускаючи при цьому жодного порозуміння з поляками. Більше того, вони гостро засудили спробу наддніпрянських студентів створити при конфедерації спільну українсько-польську комісію, тож вона так і не розпочала роботу [12].

Утім, попри несприятливу суспільно-політичну ситуацію авторитет українських студентських об'єднань продовжував неухильно зростати завдяки активній внутрішній діяльності та широким двостороннім зв'язкам із національними студентськими асоціаціями. А цим уже не могли нехтувати міжнародні чинники, так що після трирічної боротьби на женевській конференції Міжнародної студентської допомоги* (травень 1925 року) Профрус і ЦЕСУС нарешті отримали право “дійсного членства” (замість “дорадчого голосу”) в цій впливовій європейській структурі. Важливу роль у цьому відіграла спеціально влаштована тоді виставка, що демонструвала історію українського студентського руху, який у важких політичних умовах змагається за визнання й самостійність свого народу [6].

Проте всупереч усім зусиллям ЦЕСУСу й Профрусу так і не вдалося здобути повноправного членства у Студентській федерації приятелів Ліги

націй – громадсько-політичному об’єднанні, покликаному боротися проти порушень громадянських свобод та прав національних меншин у різних країнах світу. На вересневому 1925 року з’їзді федерації був остаточно підтверджений “державницький” принцип членства, що автоматично позбавляло українські організації можливості вступу до неї. Утім, зважаючи на їхню численність і дієвість, за пропозицією Генерального секретаріату федерації право “офіційного представництва” українських студентів передали чеській лізі, а українців залишили в ролі “спостерігачів” для “вільної співпраці” [18]. Боротьба за зміну статуту Студентської федерації, який би надавав право членства представникам “бездержавних націй”, не принесла успіху, тому наприкінці 20-х років ЦЕСУС і Профрус фактично припинили стосунки з нею.

Розвиток міжнародної діяльності українських громадських товариств суттєво стримували матеріальні труднощі. Для вирішення цієї проблеми студентські організації практикували делегування своїх представників на різні форуми за власні кошти членів, створювали “фонди міжнародних зносин” тощо. Завдяки проведеній ЦЕСУСом наприкінці 20-х років децентралізації міжнародної діяльності його члени-організації отримали право на самостійні виступи в цій царині при збереженні “єдиної координаційної лінії”. Проте в 30-х роках міжнародна активність українських студентів Галичини помітно згортається. Однією з причин цього стала низька ефективність та результативність такої сфери діяльності порівняно з чималими організаційними зусиллями та матеріальними засобами, що витрачалися на здобуття права членства у міжнародних асоціаціях та налагодження співпраці з ними.

Право представляти галицько-українське жіноцтво на міжнародній арені в зазначений період узяв на себе “Союз українок”. Після першого вдалого виступу на конгресі Міжнародного жіночого союзу за громадянські права жінки (Суфраж)* (Осло, червень 1920 р.), на наступному липневому 1923 року форумі в Римі галицьке товариство прийняли до членів цього об’єднання на правах організації, що репрезентує “вільну націю” [1; 4]. Цього досягли завдяки створенню окремої громадської структури під назвою “Союз оборони української землі”. За посередництва сенаторки Олени Левчанівської він формально вступив до Центрального комітету Суфражу в Лондоні [2], хоч фактично всю працю скеровував “Союз українок”. Незважаючи на те, що вже на Віденському конгресі 1926 року галицько-українську секцію виключили з членів Союзу як представника “недержавної нації” [19], вона продовжувала утримувати з ним тісні стосунки. Завдяки цьому на квітневому 1935 року конгресі Суфражу, що

відбувся у Стамбулі, українська делегація, яку представляли емігрантські та крайові організації, отримала статус “особливого члена” [10].

У більш драматичному ракурсі розвивалися стосунки з Міжнародною жіночою лігою миру й свободи”. На конгресі у Відні (липень 1921 р.) до її складу прийняли спільну українську делегацію, що представляла українок Галичини та наддніпрянської еміграції. Але незабаром вона розділилася на окремі частини. З них найбільш діювою стала “галицька група”, за посередництвом якої упродовж п’яти років “Союз українок” поширив серед світової громадськості 276 меморандумів, звітів і листів, що розкривали суть “української проблеми” та закликали підтримувати боротьбу за її справедливе вирішення [24, с.222-223]. Це сприяло зростанню авторитету галицького товариства в міжнародних колах.

Слід визнати, що значущість міжнародної діяльності усвідомлювали головню провід студентського руху та керманічі “Союзу українок”, а загал членів не відчував реальної віддачі від укладених у дану справу зусиль і коштів. Зважаючи на це, в середині 30-х років загострилася полеміка щодо доцільності подальшого продовження зносин із Лігою та Суфражем. Від розриву з ними деякий час стримував авторитетний голос Софії Русової, яка доводила необхідність “всесвітньої праці для вирішення національних справ”. Утім, у жовтні 1937 року Головна рада “Союзу українок” все-таки прийняла ухвалу, в якій зазначалося, що в “теперішніх умовах життя” праця українських секцій у цих міжнародних структурах є “неактуальною і недоцільною” [12; 13].

За пануючих у міжвоєнній Польщі суспільних умов кращі перспективи для розвитку міжнародної діяльності мали громадські організації, що ставили не політичні, а передусім просвітницькі, благодійницькі та морально-етичні завдання. З огляду на це чималі перспективи для інтеграції у світовий рух тверезості мало антиалкогольне товариство галицьких українців “Відродження”, але знову ж таки через зовнішні перешкоди воно не змогло їх реалізувати повною мірою. Незважаючи на те, що в 1930–1936 роках українське товариство не допустили до участі у п’яти польських антиалкогольних форумах, саме в той час “Відродження” здобуває великий авторитет і визнання серед багатьох міжнародних об’єднань. Після тривалих домагань воно стало членом двох найвпливовіших у світовому антиалкогольному русі структур – німецької Міжнародної католицької ліги боротьби з алкоголізмом (1932 р.) та американської Міжнародної асоціації дослідження алкогольних проблем (1933 р.). Серед різних форм співпраці важливе значення мав збір для них “відродженцями” статистичних даних про рівень і наслідки

споживання алкоголю на українських землях.

Після тривалих переговорів наприкінці 1934 року “Відродження” стало членом головного центру світового руху тверезості – Міжнародного бюро боротьби з алкоголізмом у Лозанні, до якого офіційно сплачувалися внески. З 1936 р. у його бюлетенях почали вмішувати звіти про діяльність українського товариства. Всі “комуніканти” про здобутки антиалкогольної боротьби Головна рада “Відродження” супроводжувала загальною передмовою про суть українського питання.

Визначним здобутком став виступ української делегації на XXI Міжнародному протиалкогольному конгресі (вересень 1937 р., Варшава). Виголошену на форумі доповідь про столітню історію українського руху тверезості переклали багатьма мовами світу та розіслали на адреси понад ста національних організацій [5]. Конгрес дав поштовх розширенню міжнародних відносин: упродовж двох наступних років “Відродження” встановило контакти з близько 50 зарубіжними антиалкогольними асоціаціями.

Розгортанню міжнародної діяльності молодіжних і культурно-освітніх товариств та об’єднань інтелігенції українців Галичини найбільше перешкождали польські чинники. Так, завдяки великим зусиллям Українському педагогічному товариству “Рідна школа” вдалося налагодити систематичні зносини лише з Інтернаціональним бюро виховання в Женеві, куди воно надсилало свої видання та звіти про діяльність. У 1925–1926 роках “Учительська громада” встановила двосторонні контакти з англійською, німецькою, голландською, австрійською, чеською, хорватською вчительськими організаціями. Але через негативну реакцію з боку Крайової шкільної ради (державного органу, що керував шкільними справами в Галичині), яка трактувала міжнародну діяльність товариства не інакше як “антидержавну”, працю в цій царині довелося припинити.

З цих же причин не змогло налагодити широких міжнародних зв’язків товариство Взаємна Поміч Українського Вчителства. Внаслідок п’ятирічних переговорів у квітні 1930 р. йому вдалося вступити до Міжнародної федерації вчительських організацій [28, с.188-189]. Але через погрози владних структур українська вчительська організація була змушена “добровільно” відмовитися від співпраці з цим органом.

У численних міжнародних форумах брали участь члени Українського лікарського товариства та Українського технічного товариства. Але їхні виступи здебільшого носили суто науковий характер і майже не стосувалися широких суспільних проблем. Однак пропаганда здобутків українських учених сприяла популяризації національної справи серед чужинців.

Попри спільні організаційно-ідеологічні засади діяльності та значні практичні потуги українським молодіжним організаціям Галичини також не вдалося здобути бажаного визнання з боку міжнародної спільноти. Незважаючи на пануючі у світовому скаутському русі принципи рівності та братерства, а також тривалі переговори з його керівною структурою – Міжнародним скаутським бюро в Лондоні, воно офіційно так і не визнало українського “Пласту” [див.: 26, с.175-177]. Не лише через зовнішні перешкоди, але й внутрішні прорахунки пластові провідники не реалізували широких можливостей щодо розвитку двосторонніх зв’язків із національними скаутськими організаціями. Про їхню перспективність яскраво свідчать таборування з німецькими та угорськими скаутами влітку 1928 і 1929 років у Славську, а також спільні мандрівки Гуцульщиною й Карпатами, які, до речі, знайшли широкий резонанс у Німеччині [14]. З іншого боку, в середині 20-х років Верховна пластова команда провела кілька “пропагандивних мандрівок” європейськими країнами, під час яких зав’язувалися дружні стосунки з місцевими скаутами [22]. Загалом “Пласт” користувався величезним авторитетом серед скаутського співтовариства, про що яскраво засвідчила широка хвиля протесту з приводу його заборони польською владою в 1930 році.

У розмаїтому спектрі міжнародних стосунків українських громадських організацій Галичини однією з найскладніших і найбільш делікатних стала проблема взаємовідносин із добровільними асоціаціями слов’янських народів. Останні у своїх програмних документах завжди декларували ідею слов’янського братерства, але шовіністично налаштовані польські громадські й державні кола, а також впливова російська еміграція прагнули не допустити галицьких українців до самостійної участі в міжнародних структурах, вимагаючи створення спільних із поляками представництв. Багато громадських асоціацій слов’янських народів (насамперед чеські, болгарські) із розумінням ставилися до прагнень українства, але вони були змушені рахуватися з відомим “державницьким принципом” участі у європейських об’єднаннях, а також із впливовими емігрантськими колами. Таким чином, приносилися в жертву національні інтереси великого слов’янського народу.

Ці тенденції виразно проявилися в жіночому русі. Майже десятиліття залишалися невизначеними стосунки “Союзу українок” зі створеним 1927 року у Празі Об’єднанням слов’янських жінок, що мало культурно-освітній характер. Перший домагався “рівноправного членства” в ньому, але росіянки категорично виступали проти цього. Побояючись, що вступ українок викличе невдоволення впливової російської еміграції, що своєю

чергою потягне небажані міжнародні ускладнення, чеська делегація, яка відігравала провідну роль в Об'єднанні, остаточно стала на бік росіянок [11].

Міжнародні стосунки української сокільської організації – “Сокола-Батька” – природно обмежувалися слов'янськими країнами, оскільки цей струмінь молодіжного руху поширювався лише їхніми теренами. Однією з перешкод інтеграції “Сокола-Батька” у сокільську спільноту стала напруженість у стосунках із Чеським сокільським союзом, що посідав у ній провідне місце. Протестуючи проти домагань поставити під свій контроль діючі в Чехо-Словаччині українські сокільські організації, “Сокіл-Батько” скористався прикладом хорватів і болгар, які відмовилися від участі у Загальнослов'янському з'їзді-здвигові, що відбувся у Празі 1926 року [21]. Відтак його представники не взяли офіційної участі в жодному такого роду форумі. Хоч на початку 1932 року, напередодні IX всесокільського з'їзду, “Сокіл-Батько” висунув завдання порвати з “хуторянством” і вступити до Союзу слов'янського сокільства [16], подальші переговори з його керівництвом показали неможливість існування самостійної української репрезентації в цьому об'єднанні. Незважаючи на таке становище, зберігалися традиційно міцні стосунки українського сокільства з хорватською, югославською, болгарською та іншими національними організаціями.

З кінця 20-х років політичні аспекти міжнародної діяльності громадських організацій поступово відходять на задній план, натомість посилюється увага до питань культурного й соціального розвитку. Це, з одного боку, зумовлювалося постійними (і не завжди безпідставними) закидами польських державних чинників, що вони “займаються політикою”. З іншого боку, українські товариства побачили, що саме культурно-освітні завдання є пріоритетними для національних асоціацій різних країн, тому співпраця з ними у цій царині може принести найбільші здобутки. Приклад такої “зміни орієнтирів” дали Профрус і ЦЕСУС: 1925 року в діяльності щодо полегшення українським студентам умов навчання за кордоном вони вбачали “малу вартість” [17], а вже 1927 року в їхніх програмних документах на необхідність вирішення цієї проблеми зверталась “особлива увага” [20].

За посередництва міжнародних антиалкогольних об'єднань українське товариство “Відродження” направляло українців на навчання у міжнародних школах і курсах відповідного спрямування, а також на стажування у закордонних підприємствах із виробництва безалкогольних напоїв. Найпліднішою стала така співпраця з фабрикою переробки фруктів

і овочів у німецькому місті Оберленбах, де проходили практику українські студенти. А завдяки домовленостям між “Союзом українок” та чеськими організаціями щороку десятки українських дівчат отримували право на безкоштовне навчання в господарських школах Чехо-Словаччини.

Початок широким зв’язкам “Сільського господаря” з близькими йому за характером європейськими асоціаціями відкрила участь товариства у XV Міжнародному сільськогосподарському конгресі (Прага, червень 1931 р.), на який прибули представники 31 держави [27]. Встановлені тоді контакти з чеською, німецькою, австрійською, французькою господарськими асоціаціями згодом переросли у співпрацю щодо обміну досвідом та здобутками у розвитку нових технологій і агрокультурних знань. Через пресу та різні форми освітньо-пропагандистської роботи “Сільський господар” намагався зробити їх надбанням українського селянства краю.

З іншого боку, іноземна преса, особливо чеська та німецька, широко висвітлювала здобутки й складні умови розвитку українських громадських організацій Галичини. Про це, наприклад, яскраво свідчать численні відзиви закордонних часописів про характер і особливості руху тверезості в краї. Так, в органі німецьких антиалкогольних асоціацій “Die Alkoholfrage”, що виходив у Берліні, відомий дослідник Фляйг у 1937 році вмістив нарис про столітню боротьбу за тверезість галицьких українців. Відзначаючи їхні здобутки, вчений підкреслював, що галицькі українці проводять антиалкогольну діяльність, незважаючи на відсутність допомоги та навіть деякі перешкоди з боку польського уряду. Особливе захоплення серед чужинців викликала активна праця у цій царині українського студентства, яке дотримувалося здорового способу життя й активно його пропагувало. А французький часопис “Le Libérateur” (Париж) виступав за доцільність запозичення досвіду галицького товариства “Рідна школа” щодо поширення “протиалкогольних карток” [29].

Під час міжнародних форумів українські товариства завжди велику увагу приділяли влаштуванню своїх виставок. Одним із найбільших такого роду репрезентаційних заходів стала участь у чикагській виставці, що пройшла в травні–листопаді 1933 р. Цьому передувала масштабна підготовча робота. Сотні осередків “Просвіти”, “Союзу українок”, “Сокола”, “Сільського господаря” відгукнулися на заклик “запрезентувати українську культуру серед чужинців світу”. Внаслідок масштабної організаційної праці зібрали 3 тис. експонатів, з яких відібрано найкращі (карти, діаграми, світлини тощо), які найвиразніше демонстрували багатотомовий культурно-історичний поступ українського народу. Відвідини українського павільйону на чикагській виставці викликали захоплення

серед тисячі іноземців. Резюмуючи ці враження, один німецький часопис підкреслював, що “тисячолітня українська культура несподівано бере гостя у свої високоетичні обійми” [3; 9; 15].

Таким чином, незважаючи на складні суспільно-політичні умови міжвоєнної Польщі, українські громадські організації Галичини прагнули розгорнути широку міжнародну діяльність з метою пропаганди серед світової спільноти “української справи” та популяризації національних традицій і культурних здобутків свого народу. Праця в цій царині набирала особливої ваги, зважаючи на те, що над Радянською Україною опускалася “залізна завіса” сталінізму, яка відгороджувала її від усього цивілізованого світу, а зовнішні зносини західноукраїнських політичних чинників блокувалися пануючими державно-політичними режимами. Хоч із відомих причин галицько-українським громадським об’єднанням не вдалося повною мірою реалізувати значний потенціал своєї діяльності у міжнародній царині, вже сам факт їхніх виступів промовисто свідчив, що на політичній карті Європи існує окремішний багатомільйонний слов’янський народ, що має глибоке історичне минуле, унікальні національні традиції та, незважаючи на перебування під владою різних державно-політичних режимів, усіма силами прагне до здобуття своєї волі, незалежності.

Проблема взаємозв’язків між українськими громадськими організаціями і європейськими добровільними асоціаціями має значні перспективи подальшого дослідження. Зокрема, вона повинна зайняти своє окреме місце в історії української дипломатії, а також ширше висвітлюватися в працях і наукових розробках із проблем побудови в Україні громадянського суспільства.

1. Центральний державний історичний архів України у м. Львові, ф.319, оп.1, спр.28, арк.3-4.
2. Там само, спр.178, арк.37-38.
3. Там само, ф.206, оп.1, 2 т, спр.43, арк.1-177.
4. Державний архів Львівської області, ф.119, оп.2, спр.6, арк.1.
5. Відродження. – Львів, 1938. – Ч.4-5. – С.48-49.
6. Діло. Щоденник. – Львів, 1925. – 22 травня.
7. Діло. – 1926. – 16 липня.
8. Діло. – 1929. – 13 червня.
9. Діло. – 1933. – 29 квітня; 18 липня.
10. Жінка. Двотижневик. – Львів, 1935. – 15 квітня; 1 травня; 1 липня.
11. Жінка. – 1936. – 15 травня.
12. Жінка. – 1937. – Ч. 19-20. – С.2-3.
13. Жінка. – 1937. – Ч.21-22. – С.10.
14. Молоде життя. Часопис Українського Пласту. – Львів, 1928. – Ч.8. – С.6; 1929. – Ч.1. –

- С.6-7; Ч.7. – С.6-7.
15. Рідна школа. Ілюстрований часопис для всіх. – Львів, 1932. – Ч.19-20. – С.270; 1933. – Ч.13-14. – С.223-224; Ч.19-20. – С.270.
 16. Сокольські вісті. – 1931. – Ч.1-3. – С.6-7.
 17. Студентський вісник. Бюлетень Центрального Союзу Українського Студентства в Празі ЧСР. – 1925. – Ч.12. – С.7-8.
 18. Студентський вісник. – 1925. – Ч.6. – С.15-16; Ч.9-10. – С.24-25.
 19. Студентський вісник. – 1925. – Ч.12. – С.10.
 20. Студентський вісник. – 1927. – Ч.10-12. – С.34.
 21. Всеслов'янський з'їзд соколів у Празі // Діло. – 1926. – 22 липня.
 22. Левицький С. Український Пластовий Улад в роках 1911-1945 в спогадах автора. (Причинки до історії Пласту). – Мюнхен: Молоде Життя, 1967. – 131 с.
 23. Побідний похід фемінізму // Діло. – 1929. – 20 липня.
 24. Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (Остання третина XIX – 1939 р.). – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1998. – 278 с.
 25. Савчук Б. Корчма: алкогольна політика і рух тверезості в Західній Україні у XIX – 30-х роках XX ст. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2001. – 247 с.
 26. Савчук Б. Український Пласт. 1911-1939. – Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 1996. – 264 с.
 27. Сільський господар. – 1931. – Ч.8-10. – С.2-3.
 28. Товариство Взаїмна Поміч Українського Вчителства 1905-1930. – Львів, 1932. – 339 с.
 29. Чужинці подивляють нас! // Відродження. – 1938. – Ч.4-5. – С.75-77.

In article showed the main tasks, forms and methods of the international action of the Ukrainian civil organization of the Halichina in 20–30 th XX th century, gcueralire her chief tendencies and historical experience.

* ЦЕСУС – Центральний союз українського студентства, створений в липні 1922 року для координації праці поза межами СРСР. До 1934 року головним центром ЦЕСУСУ була Прага. Організація об'єднувала до 20 крайових та емігрантських товариств різного ідейного спрямування.

* Профрус – Професійна організація українського студентства, виникла у 1923 році у Львові, мала дев'ять окружних та 45 повітових секцій із близько 2 тис. членів. Виступала за консолідацію студентства Галичини для моральної і матеріальної взаємодопомоги та розвитку просвітництва серед народу.

* Міжнародна студентська допомога виникла 1920 року, мала відділення у більшості країн світу, які представляли дві категорії колективних членів: організації “великих держав”, що “роблять внески”, та асоціації “малих країн і народів”, на користь яких вони головним чином перерозподілялися.

* Створений 1904 року Суфраж розвинувся на хвилі повоєнного жіночого руху за громадянські права; об'єднував понад 50 національних організацій.

* Міжнародна жіноча ліга миру і свободи виникла 1915 року. У післявоєнний період вона об'єднала понад 30 національних організацій з усіх континентів, ставши найвпливовішою в Європі міжнародною жіночою політичною організацією, мала пацифістський характер.

Г.О. Шигельська

ІНФОРМАЦІЙНО-ВИДАВНИЧА ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ СОЮЗУ УКРАЇНЦІВ У ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ (1946 – 1949 рр.)

Невід’ємну складову частину історії української діаспори становить унікальне явище розвитку української культури поза межами батьківщини. Незважаючи на те, що культурна діяльність завжди була стрижнем громадського життя українських іммігрантів та викликала зацікавленість дослідників, доводиться, однак, констатувати непропорційність вивчення даної проблеми у різних країнах. Зокрема, маловідомою сторінкою у вітчизняній та зарубіжній історіографії залишається громадське життя українців у Великій Британії. Поміж тим, українська діаспора в Об’єднаному Королівстві вирізняється високим рівнем організованості та життєдіяльності, провідна роль в активізації якої належить центральній громадській установі – Союзу українців у Великій Британії (СУБ), заснованому 19 січня 1946 р. в Единбурзі. Розгортаючи багатогранну діяльність із перших днів створення організації, значна увага керівних органів СУБ приділялася питанням збереження й розвитку української культури та інформаційно-публіцистичній справі. Актуальність досліджень проблем української культури у Великій Британії в контексті діяльності центральної громадської установи полягає в тому, що вони не тільки поповнюють існуючі уявлення про перші кроки та розгортання культурно-освітньої праці української спільноти на Британських островах, але й значно розширюють і уточнюють наші знання про українську діаспору у світі.

У дослідженні даної проблеми автор широко використовує протоколи засідань Головної управи, Ради та Президії Ради СУБ за період із 1946 по 1949 р. [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 12], за змістом яких у хронологічній послідовності можна прослідкувати розгортання діяльності Союзу в інформаційно-видавничій та культурно-освітній площинах. Відображенням багатогранного функціонування Союзу українців у всіх його проявах, а також важливим джерелом у вивченні видавничої діяльності СУБ служить пресовий орган організації “Наш клич”, пізніше перейменований на “Українську думку” [16; 18; 20; 21; 23; 24; 25; 29; 30]. Цінним документом, в якому подаються статистичні дані та основні здобутки СУБ, є перший опублікований “Звіт з діяльності Союзу українців у Великій Британії за час від 1 січня 1949 р. до 31 грудня 1949 р.” [17].

Важливе місце у вивченні проблеми займають праці І.Дмитріва “Перші кроки СУБ на полі громадської діяльності” [15] та І.Марченка

“Десять років діяльності Союзу Українців у Великій Британії (1946-1956)” [22]. Обидві роботи написані на основі протоколів засідань Управи, Ради та Президії Ради СУБ і становлять своєрідну хроніку розгортання діяльності та розбудови організації.

На основі вищевказаних матеріалів, зібраних у фондах Бібліотеки та Архіву ім. Т.Шевченка в Лондоні, які вперше вводяться у науковий обіг, автор ставить перед собою завдання прослідкувати еволюцію розгортання інформаційно-видавничої та культурно-освітньої діяльності Союзу українців у Великій Британії у 1946–1949 рр., розкрити основні здобутки організації та показати роль Союзу українців в організації культурного життя української спільноти в Об’єднаному Королівстві.

Зі створенням Союзу українців у Великій Британії постала гостра потреба інформування українців, що перебували на Британських островах, про його, існування й діяльність із метою залучення іммігрантів до громадського життя та утримування непрямих контактів із ними. Необхідність пресового органу диктували самі умови проживання української спільноти в Об’єднаному Королівстві, що, особливо в перші повоєнні роки, була представлена вояками в числі ПЗС, поодинокі розкиданими по численних військових частинах та таборах усієї території країни. Відвідати місця, де проживали українці, було не під силу організаторам Союзу, досягнути такої мети можна було тільки завдяки добре налагодженій видавничій діяльності.

Рішення про започаткування видавництва бюлетеня-часопису інформаційно-літературного характеру було прийняте Ініціативним Комітетом на засіданні 3 листопада 1945 р. [12, с.4]. Перший номер газети опубліковано 18 листопада 1945 р. за редакцією Петра Пігічина. Це було скромне шестисторінкове видання на циклостилї під назвою “Інформаційний бюлетень українців у Великій Британії “Наш клич”. На першій сторінці була поміщена стаття “Як повстав “Наш клич”, де описувалися основні мотиви заснування та подальші плани видавництва: “Пройшло багато часу, заким ми взаємно віднайшли себе та побачили, скільки нас тут зібралося. Вийшло, що нас тут чимала громада. Та всі ми живемо розгублено по всіх закутках цих островів. Не багато знаємо про себе та дуже мало нам відомо про наше життя у світі. Воно не дивно. Не має звідкіля цих вісток черпати. І тут виринула потреба власного друкованого слова” [Цит. за: 30, с.1].

На другій та третій сторінках розміщувалися вісті з українського життя в еміграції й повідомлення про події в Україні; 4 і 5 були літературними сторінками з поетичними творами й відомостями про

видатних українських діячів; 6 сторінка присвячувалася оголошенням та інформації з діяльності організації. Хоча через брак коштів перше видання вийшло тиражем усього 200 примірників [16, с.2], за короткий час воно поширилося по теренах Великої Британії і на адресу редакції почали надходити десятки листів, у яких читачі щиро вітали появу рідного друку: “В хвилині одержання “Нашого Клича” не можу вам описати вдовolenня наших друзів; хоч скромний та в маленькому розмірі, але це в рідній мові – це наш клич. В дійсності бачимо діло...”.

“... Я сьогодні повернувся зі шпиталю і при нагоді я одержав від могого друга “Наш Клич”. Правда, перечитав я його із сльозами в очах бо вже більше як шість років я не бачив українського друку...”.

“... Це було великою радістю для мене та для моїх товаришів читати вперше нашу власну газетку. Бо вже від самого початку нашого побуту в польській армії були в нас мрії про зорганізоване наше життя, однак трудно воно приходило. Думаю що щасливо започаткована праця увінчається успіхом, а наша газетка віднайде кожного нашого брата, який ще до сьогодні сидить та боїться до себе признатися. Бажаю щастя та поступу в праці, а тим, що доложили труду при виданні бюлетеня, складаю щиро подяку та бажаю їм, щоби успіхом увінчали їхні дальші мрії...” [Цит. за: 23, с.3].

Від 30 березня 1946 р. “Наш клич” почав друкуватися на 4 сторінках форматом А 3; наклад збільшився до 1000 примірників [24, с.4]. Загалом із 18 листопада 1945 р. по 19 січня 1947 р. було видано 19 номерів часопису. Згідно з рішенням Управи СУБ, прийнятим на засіданні 20 січня 1947 р., пресовий орган “Наш клич” було перейменовано на “Українську думку”, керуючись тими міркуваннями, що єдиний на той час на Британській землі український часопис повинен у своїй назві мати прикметник “український” [1, с.2].

Згідно з побажаннями, висловленими в “Резолюціях” Окружної конференції СУБ у Манчестері 3 листопада 1946 р., запровадити передплату з метою випуску газети щонайменше раз у тиждень [18, с.4], була встановлена передплата в такому розмірі: місячна – 2 1/2 шилінга, чвертьрічна – 7, піврічна – 13, річна – 1 фунт 6 шилінгів [29, с.4]. До того часу фінансову базу видавництва “Нашого клича” в основному становили добровільні пожертви та членські вкладки. Шукаючи додаткових коштів, щоб збільшити редакційний склад та налагодити щотижневe видання газети, СУБ уклав договір із Центральним українським допомоговим бюро в Лондоні (ЦУДБ) про спільне ведення справ видавництва та книгарні [4, с.34].

До часу придбання власної домівки Союзу редакція “Нашого клича” (пізніше “Української думки”) знаходилася у будинку ЦУДБ на 218 Сасекс Гарденс. У листопаді 1947 р. редакція й книгарня були перенесені до нового будинку, придбаного Союзом на 49 Лінден Гарденс, та включені в систему СУБ як його складові частини [22, с.2].

Намагання керівних органів СУБ зберігати аполітичний характер та не вмішувати на сторінках газети матеріалів із відображенням будь-якого політичного спрямування часто призводили до непорозумінь і до певної міри конфліктів із редакцією “Української думки”, яка виявляла схильність до інших настанов. Така неузгодженість супроводжувалася частою зміною редакторів органу. Першого редактора газети Петра Пігічина було звільнено від редагування у липні 1947 р., а на його місце рішенням Управи СУБ від 23 серпня 1947 р. призначено Мирослава Семчишина [3, с.26-27]. На засіданні Президії Ради СУБ 21–22 серпня 1948 р. було прийнято рішення створити Редакційну колегію “Української думки” у складі: І.Пенсака (культурно-освітній референт), М.Семчишина та М.Волинського й доручити Секретареві Ради Т.Данилову наглядати над справами, пов’язаними з редагуванням [6, с.84]. 3 9 квітня 1949 р. рішенням Ради СУБ у складі Редакційної комісії були затверджені 2 редактори, головним редактором призначався М.Добрянський, решта складу комісії залишалася без змін. На цьому ж засіданні Рада ствердила, що “Українська думка” має бути “виразником незалежної української думки на чужині і придержуватись таких принципів:

- а) займати понадпартійне становище у всіх справах загальнонаціонального життя, вести активну оборону засад українського правопорядку та активізацію української суспільно-громадської думки для визвольної справи;

- б) сприяти повній консолідації всіх українських сил довкола Української Національної Ради;

- в) мати позитивний, конструктивний і поєднальний підхід до всіх громадських політичних питань;

- г) толерантно ставитись до всіх ідейно-політичних і громадських суспільних рухів національного табору;

- д) уникати прибирання різкого полемічного характеру у своєму змісті;

- е) особливу увагу звертати на справи й питання суспільно-громадського характеру української суспільності взагалі і на терені Великої Британії зокрема” [7, с.165].

Особливо часті непорозуміння між редакцією та керівництвом СУБ

спостерігалися після Загальних Зборів 12–13 березня 1949 р., коли новообрана Рада Союзу внаслідок ідеологічного розколу організації стала на тверді позиції не пов'язаності з політичними партіями. Так, 1 червня 1949 р. виконуючий обов'язки Голови СУБ О.Монцібович затримав висилку газети й доручив друкарні видати другий наклад з огляду на те, що в газеті було вміщене оголошення українських лібералів. Унаслідок цього редактор М.Семчишин листом від 4 червня 1949 р. повідомив Президію Ради, що перестає працювати в СУБ [8, с.178].

Черговий конфлікт назрів у серпні в результаті поміщення редактором Добрянським без попереднього узгодження з Президією оголошення про благодійні внески для Української Національної Ради. На засіданні 24 серпня 1949 р. Рада СУБ ухвалила рішення щодо попередження Добрянському за порушення постанов Ради та Президії Ради, видані для редагування часопису СУБ у справах, що торкалися інтересів Союзу як суспільно-громадської організації [9, с.207]. А вже 23 листопада 1949 р. Секретар Т.Данилів поінформував Президію про зняття з посту головного редактора “Української думки” М.Добрянського у зв'язку з опублікуванням статті “Прокляття двоподілу”, вважаючи, що автор у кінці статті увійшов у полеміку з партіями, чого згідно з даними йому постановами не потрібно було робити. Президія та Рада СУБ схвалили рішення Данилова, доручивши йому при цьому відповідальність за редагування “Української думки”. Таким чином, Добрянський був усунений з редколегії, залишаючись тільки технічним редактором газети [10, с.228].

Однак часті зміни редакторів не впливали на видавництво загалом і редакція “Української думки” працювала безперебійно, залишаючись в Об'єднаному Королівстві основним україномовним джерелом інформації про події у світі та в Україні, життя українських іммігрантів у Великій Британії, Європі та Америці, а також була необхідним посередником у спілкуванні керівних органів СУБ із місцевими відділеннями, що уможливлювало поліпшення ефективності організаційної діяльності та ведення роз'яснювальної роботи з різноманітних питань, які хвилювали українську громадськість. Наприкінці 1949 р. адміністрація газети обслуговувала 2 758 індивідуальних та 934 колективних передплатників у Великій Британії, 213 індивідуальних і 226 колективних передплатників за кордоном, загальна кількість яких станом на 31 грудня 1949 р. становила 4 131 [17, с.3].

Крім видавання “Української думки”, в міру зростання потреб і фінансових засобів, СУБ із року в рік розгортав публікацію інших видань, які складалися з науково-популярної, історичної, суспільно-політичної

літератури та окремих літературних збірників. Одним із перших таких видань Союзу став збірник “Спіть, хлопці, спіть”, присвячений пам’яті українських вояків, полеглих у Другій світовій війні [21, с.4]. Наступними були поезії Тараса Шевченка та збірник пам’яті Симона Петлюри, видані тиражем 420 примірників [2, с.24]. 7 вересня 1946 р. на засіданні Управи СУБ було прийнято рішення розпочати видання “Календарця українця у Великій Британії” [15, с.2], який з того часу по сьогоднішній день видається щорічно й служить не лише непересічним джерелом інформації про життя українців у Великій Британії, але й історичним довідником та календарем усіх релігійних і державних українських свят.

Придбати україномовні видання можна було в книгарні, що діяла при СУБ із жовтня 1947 р. і виконувала також роль посередника у передплачуванні часописів із-за кордону [5, с.48].

Одним зі своїх завдань Союз українців вважав також ведення інформаційної діяльності серед британців із метою ознайомлення їх з Україною та з життям української спільноти на теренах Великобританії. У цій ділянці, зокрема, було підготовлено та проголошено ряд англomовних доповідей, серед яких можна відзначити такі: “Росія і українська справа”, виголошена Богданом Панчуком в Академії політичних наук при Лондонському університеті, “За що змагаються українці”, проголошена Юрієм Сальським перед членами лондонського клубу “Ротарі” [25, с.2] та “Роль України на сході Європи”, проголошена Володимиром Коростовцем у 65 британських клубах “Ротарі” та декількох університетах [17, с.3]. Окрім доповідей, готувалася також спеціальна інформаційна література про українців і діяльність СУБ, яка розсилалася пресовим агентствам і урядовим установам.

Від самого початку діяльності СУБ значна увага керівних органів приділялася розвитку культурно-освітньої праці. Вже 30 березня 1946 р. у “Комунікаті Ч.5”, вміщеному в “Нашому личі”, Управа СУБ звернулася із закликом до членів та мужів довір’я* організовувати у своїх групах культосвітню працю, створюючи навчальні курси англійської мови, спільні читання й обговорення преси [20, с.4]. На основі даних про організаційне оформлення місцевих відділень, що надсилалися для реєстрації до Центральної канцелярії СУБ, можна спостерігати високу активність усіх без винятку новостворених відділів та осередків у сфері ведення культурно-освітньої роботи. Окрім організації курсів англійської мови, що було необхідною умовою виживання в англomовній країні, проводились також україномовні навчальні курси для неграмотних. Згідно із статистичними даними, зібраними Управою СУБ серед українців, що приїхали до

Великобританії, було 2 % неграмотних. У зв'язку з цим на засіданні Управи СУБ 2 лютого 1946 р. на пропозицію М.Опаренка була прийнята постанова зайнятися справою неписьменних членів СУБ, допомагаючи їм у постачанні букварів через мужів довір'я [15, с.2].

Нерідко у відділах влаштовувалися зібрання, на яких читалися реферати та доповіді на різну наукову тематику залежно від наявності спеціалістів у відділі. Цікавим є той факт, що, встановлюючи зв'язки, відділення співпрацювали між собою, обмінюючись доповідачами. Прикладом такого наукового співробітництва служить діяльність відділів в Енсмюр та Балядо: “Ми встановили зв'язки з околишніми гостелями. І так в гостелі Балядо голова нашого відділу СУБу інж. Севериненко прочитав 27.6 1948 лекцію на тему: “Фізичні та хімічні явища в природі і техніці”, яка викликала велике зацікавлення з боку слухачів; у відповідь на це голова СУБ гостелю Балядо поет Ранюк виявив своє бажання організувати “Літературний вечір” у нашому гостелі” [Цит. за: 27, с.3].

Обов'язковим у житті кожного відділу було спільне відзначення релігійних свят із дотриманням традиційних українських обрядів та національних свят, пов'язаних із визначними подіями в історії України й ушануванням пам'яті видатних українців. Такі святкування часто супроводжувалися проведенням різних культурних заходів (т. зв. “імпрез” та “академій”), які, як правило, складалися з двох частин: зачитання реферату на відповідну тематику та концертної програми, складеної з місцевих художніх аматорських колективів. За свідченням даних, наведених у звіті з діяльності СУБ за 1949 р., загалом у місцевих відділеннях за звітний період було прочитано 2864 доповіді та влаштовано 716 заходів [17, с.3].

Координаційним центром усієї культурно-освітньої роботи СУБ виступав культосвітній відділ. У його обов'язки, в першу чергу, входило постачання відділам та осередкам СУБ інформаційної літератури, потрібної для підготовки рефератів та влаштування виставок. Окрім україномовної літератури, готувалася також певна кількість матеріалів англійською мовою. Зокрема, протягом 1949 р. усім відділенням СУБ були розіслані англійськомовні видання, що охоплювали своєю тематикою широкий спектр питань з історії України та розвитку української культури. З метою ознайомлення з українським життям і культурними надбаннями ці матеріали поширювалися між британцями під час виставок українського мистецтва, влаштування концертів чи вручалися їм під час відвідин відділів. У цьому ж році культурноосвітнім відділом осередкам з українськими дітьми було надіслано 340 дитячих книжок і велику кількість приладдя для малювання й писання. Для хворих та інвалідів складено три мандрівні бібліотеки.

Поряд із цим продовжувалося формування Центральної бібліотеки й архіву. На кінець 1949 р. архівний фонд складався зі 105 українських та 35 англійських журналів, 65 річників українських, 8 – англійських, 20 – білоруських, польських та російських часописів. У загальній кількості протягом 1949 р. фонди бібліотеки поповнилися на 550 примірників нових книг [17, с.3].

Характерною особливістю діяльності відділів та осередків СУБ при всебічному сприянні культосвітнього відділу було створення спортивних гуртків і різноманітних мистецьких груп. Станом на 31 грудня 1949 р. у 9% відділень СУБ існували аматорські драматичні гуртки, в 13% – танцювальні групи, в 14% – аматорські хори, в 30% – спортивні гуртки (футбольні, настільного тенісу, волейбольні, шахові тощо) [17, с.3].

На окрему увагу заслуговують мистецькі групи, створені при відділі СУБ у Манчестері: чоловічий хор “Томін” та танцювальний балет “Орлик”, що відіграли значну роль у збереженні й пропагуванні української культури. Ініціатором створення школи українських народних танців виступив Петро Лазоришак-Дністровик. На його прохання відділ СУБ погодився опікуватися школою й допомагати їй матеріально. 16 січня відбулося зібрання бажаючих вивчати український народний танок. Того ж дня була заснована танцювальна школа. Незважаючи на втому від праці на різних підприємствах, молодь прибувала на навчання 4 – 5 разів на тиждень і весь свій вільний час присвячувала для вправ. Спочатку навчання проводилося без музики, але вже незабаром під час репетицій грали три музиканти. Від лютого 1949 р. почалося готування костюмів, що, враховуючи нестачу коштів, також було нелегкою справою. Однак своїм завзяттям і наполегливою працею всі члени школи “Орлика” скоро засвоїли потрібні навички й уже в травні були готові до виступів [26, с.6]. Паралельно з підготовкою балетної групи натхненно працював і хор “Томін”, який був створений у той самий час, що й “Орлик”, на основі обдарованих українців із середовища Манчестерської громади та частини членів уже відомого тоді хору “Бурлака”, який складався з колишніх воїнів I Української дивізії УНА. Керівником хору був Ярослав Гордій [13, с.3].

Перший виступ “Орлика” й “Томона” відбувся в місті Олдгамі 9 травня 1949 р. 15 травня обидва колективи виступили в Манчестері. Загалом до кінця 1949 р. ними було дано 11 концертів у різних містах Великобританії. Протягом цього часу ансамблі завоювали не тільки успіх і визнання серед британців, але й перші мистецькі нагороди. На Міжнародному музичному фестивалі в Манчестері з 22 по 25 травня 1949 р., виступаючи у класі груп, дуетів і в дитячій секції, “Орлик” здобув одне

почесне місце, три перших, два других і одне третє [26, с.6].

Свій вклад у розвиток культурно-освітньої праці вносили також і секції СУБ. Розгортаючи діяльність, обрана у 1949 р. Управа Організації українських жінок (М.Дубляниця – голова, О.Губаржевська – заступник, Семенів – секретар, О.Токаржевська, І.Вітошинська, О.Шайдевич, А.Коростовець, А.Добрянська – члени) проводила збори з метою згуртування українського жіноцтва на теренах Великобританії, на яких у доповідях закликали присвятити свою працю збереженню українського характеру життя родин іммігрантів, плеканню рідних звичаїв, мистецтва й вихованню молоді в українському дусі [14, с.17].

Діяльність Комісії допомоги українському студентству (КоДУС) загалом спрямовувалась у двох напрямках: впливати на українську молодь у Великій Британії, щоб вона готувалася й складала вступні іспити до спеціальних і вищих навчальних закладів, та збирати фонди на стипендії [19, с.3]. Враховуючи нестачу матеріальних засобів української імміграції та шукаючи додаткових фондів, КоДУС наводила зв'язки з іноземними благодійними організаціями й установами. Перші три стипендії для українських студентів у Лондоні були виділені за посередництвом єпископа Івана Бучка з фондів, призначених Папою Римським на допомогу українцям [28, с.2]. Протягом 1949 р. Комісія надала ще 6 стипендій на навчання у Голвейському університеті в Ірландії [17, с.3].

Розуміючи визначальне значення культурно-освітньої діяльності у збереженні національної ідентичності та представництві українського культурного надбання в еміграції, на останньому засіданні Ради 1949 р. 17–18 грудня багато уваги було приділено обговоренню даного питання та вироблено основні напрямки діяльності в цій сфері на наступний рік. Зокрема, було прийняте рішення оголосити лютий 1950 р. місяцем української культури, протягом якого провести концерт української пісні, танцю, музики, театрального мистецтва, організувати при СУБ постійну мандрівну виставку українського народного мистецтва, здійснити заходи для створення наукового центру. В інформаційній галузі було вирішено видати книжку професора Марчука “Україна і українці” англійською мовою й розіслати її в англійські установи, опублікувати статтю про “Україну” в одному з відомих англійських журналів та випустити спеціальне видання “Української думки” англійською мовою про українців у Англії [11, с.238].

Таким чином, інформаційно-видавнича діяльність Союзу українців була розпочата Ініціативним комітетом, що проводив підготовку до Організаційних зборів СУБ ще у 1945 р. Першим досягненням у цій сфері стало започаткування 3 листопада 1945 р. видавництва пресового органу

Союзу – інформаційно літературного часопису “Наш клич”, пізніше перейменованого на “Українську думку”, яка на той час була основним україномовним джерелом інформації в Об’єднаному Королівстві про життя української еміграції, події у світі та в Україні. Окрім “Української думки”, СУБ запровадив видавництво щорічного видання “Календарця українця у Великій Британії”, літературних збірок і цілого ряду україномовних та англomовних видань науково-популярного та суспільно-політичного характеру.

Значна увага приділялася Союзом розвитку культурно-освітньої праці. В усіх більших чи менших відділах та осередках СУБ створювалися аматорські колективи художньої самодіяльності, курси англійської мови, відзначалися релігійні та національні свята з дотриманням українських звичаїв і обрядів, проводилися культурні заходи, присвячені урочистим датам в історії України. Надаючи фінансову підтримку та координуючи діяльність українських громад у цій сфері, СУБ не тільки заохочував своїх членів розвивати й поширювати українське мистецтво, зберігати національні традиції та надбання, але й пропагував українську культуру в Об’єднаному Королівстві, нерідко завойовуючи при цьому визнання й високу оцінку британців.

Подальші дослідження інформаційно-видавничої та культурно-освітньої праці СУБ, як і діяльності інших громадських організацій, дадуть можливість відтворити цілісну картину емігрантського життя й показати основні здобутки розвитку української культури поза межами батьківщини.

1. Бібліотека та Архів ім. Т. Шевченка в Лондоні. – Протокол Другого Засідання Управи СУБ з дня 20.01.1947.
2. Там само. – Протокол Засідання Управи СУБ з дня 21 червня 1947.
3. Там само. – Протокол Засідання Управи СУБ з дня 23 серпня 1947.
4. Там само. – Протокол Засідання Управи СУБ з дня 25.10.1947.
5. Там само. – Протокол Засідання Управи СУБ з дня 17 січня 1948 р.
6. Там само. – Протокол Засідання Президії Ради СУБ з дня 21 і 22 серпня 1948 р.
7. Там само. – Протокол Засідання Ради СУБ з дня 9 – 10 квітня 1949 р.
8. Там само. – Протокол Засідання Президії Ради СУБ з дня 2.6.1949 р.
9. Там само. – Протокол Засідання Президії Ради СУБ з 24.8.1949.
10. Там само. – Протокол Засідання Президії Ради СУБ з дня 23.11.1949.
11. Там само. – Протокол Засідання Ради СУБ з дня 17 – 18.12.1949.
12. Там само. – Протокол Ч.5 Першого засідання Ініціативного Комітету “Союзу Українських Вояків у Польських Збройних Силах”.
13. Блажівська-Гринаш Н. 45-річчя українського репрезентативного хору СУБ “Гомін”// Українська думка. – 1995. – 20 липня.
14. Відродження на чужині (15-ліття діяльності ОУЖ у Великій Британії). – Лондон, 1967. – 324 с.
15. Дмитрів І. Перші кроки СУБ на полі громадської діяльності // Українська думка. – 1996.

- 21 березня.
16. За нами один рік праці // Наш клич. – 1945. – 29 вересня.
17. Звіт з діяльності СУБу за час від 1 січня 1949 до 31 грудня 1949 // Українська думка. – 1950. – 19 березня.
18. Із життя організації // Наш клич. – 1946. – 30 листопада.
19. Комісія Допомоги Українським Студентам – КоДУС на В. Британію // Українська думка. – 1948. – 17 жовтня.
20. Комунікат. Ч. 5 // Наш клич. – 1946. – 30 березня.
21. Комунікат. Ч. 8 // Наш клич. – 1946. – 30 травня.
22. Марченко І. 10 років діяльності Союзу Українців у Великій Британії (1946-1956) // Українська думка. – 1996. – 25 квітня.
23. Наш клич. – 1945. – 12 грудня.
24. Наш клич. – 1946. – 30 березня.
25. Помітне зацікавлення українською справою серед англійців // Українська думка. – 1948. – 7 листопада.
26. Спогади з минулих років у 50-річчя танцювального ансамблю “Орлик” // Українська думка. – 1999. – 11 листопада.
27. СУБ в Енсмюр працює // Українська думка. – 1948. – 18 липня.
28. Три студентські стипендії в Лондоні // Українська думка. – 1949. – 16 жовтня.
29. Українська думка – 1947. – 2 жовтня.
30. Як повстав “Наш Клич” // Наш клич. – 1945. – 18 листопада.

On the basis of the data gathered in Shevchenko Library and Archives in London, which are introducing to the scientific public for the first time, the author analysed one of the main directions of the social work of the central Ukrainian organization in the United Kingdom – the Association of Ukrainians in Great Britain (AUGB) – the information – public and cultural – educational activities in 1946 – 1949. A special attention is focus on the publishing of the United Kingdom's only Ukrainian – language weekly, Ukrainska Dumka, and the foundation of the finest Ukrainian folk choir and dance group established in local branches of the AUGB.

* Повноважених представників організації. – Ред.

